

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА**

на правах рукопису

ВЕРЧИН НАТАЛІЯ РОМАНІВНА

УДК 911.3:314.116 (477.83)

**ДЕМОГРАФІЧНА БЕЗПЕКА ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ:
СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ПРОБЛЕМИ**

Спеціальність 11.00.02 – економічна та соціальна географія

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата географічних наук

Науковий керівник:

Гудзеляк Ірина Іванівна

кандидат географічних наук, доцент

Львів – 2016

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	3
ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМ ДЕМОГРАФІЧНОЇ БЕЗПЕКИ РЕГІОНУ	11
1.1. Теоретичні основи дослідження суспільно-географічних проблем демографічної безпеки.....	11
1.2. Методика аналізу та оцінки рівня і динаміки демографічної безпеки регіону.....	22
Висновки до розділу 1.....	39
РОЗДІЛ 2. ЧИННИКИ ДЕМОГРАФІЧНИХ ЗАГРОЗ ТА ФОРМУВАННЯ ДЕМОГРАФІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ	42
2.1. Класифікація чинників.....	42
2.2. Суспільно-географічне положення території дослідження.....	47
2.3. Соціально-економічні чинники демографічної безпеки.....	53
2.4. Демографічна поведінка як визначальний чинник демографічної безпеки.....	58
2.5. Нормативно-правова база демографічної безпеки в Україні.....	69
Висновки до розділу 2.....	75
РОЗДІЛ 3. СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ СКЛАДОВИХ ДЕМОГРАФІЧНОЇ БЕЗПЕКИ У ЛЬВІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ	77
3.1. Геодемографічний аналіз загрози депопуляції.....	77
3.2. Геопросторові тенденції демографічних загроз природного скорочення населення.....	79
3.3. Аналіз демографічних ризиків статево-вікової та шлюбної структур населення та загрозливих тенденцій їх змін.....	95
3.4. Суспільно-географічні проблеми міграційних процесів та міграційні ризики.....	104
Висновки до розділу 3.....	110
РОЗДІЛ 4. ТИПОЛОГІЯ РАЙОНІВ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ ЗА РІВНЕМ ТА ОСОБЛИВОСТЯМИ ДЕМОГРАФІЧНОЇ БЕЗПЕКИ	112
4.1. Інтегральна оцінка рівня та тенденцій зміни демографічної безпеки регіону.....	112
4.2. Пропозиції для досягнення демографічної безпеки у Львівській області.....	122
Висновки до розділу 4.....	145
ВИСНОВКИ	150
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	155
ДОДАТКИ	172

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

- АРК – Автономна Республіка Крим
- АТО – антитерористична операція
- ВАК – Вища атестаційна комісія
- ВАТ – відкрите акціонерне товариство
- ВРП – валовий регіональний продукт
- ДГХП – державне гірничо-хімічне підприємство
- ДНЗ – дитячий навчальний заклад
- ЕГП – економіко-географічне положення
- МВС – Міністерство внутрішніх справ
- МОП – Міжнародна організація праці
- НПК – нафтопереробний комплекс
- ОДА – обласна державна адміністрація
- ПГП – політико-географічне положення
- ПІІ – прямі іноземні інвестиції
- РАЦС – орган реєстрації актів цивільного стану
- ТГП – транспортно-географічне положення
- ТзОВ – товариство з обмеженою відповідальністю
- ТЕС – теплова електростанція

ВСТУП

Актуальність теми. Серед імперативів XXI століття пріоритетна роль належить безпеці, захисту життя та інтересів кожної людини, суспільства, держави. Проблема безпеки була завжди актуальною, змінювались лише аспекти дослідження відповідно до умов розвитку країни. Останнім часом особливого значення набуває демографічна безпека, що пов'язано зі скороченням кількості населення у всіх регіонах України. Це пов'язано з надзвичайно низькою народжуваністю, надсмертністю чоловіків працездатного віку, повільним зниженням дитячої смертності, високими міграційними втратами. Досягнення демографічної безпеки є визначальною умовою поліпшення демографічної ситуації регіону як головного пріоритету реалізації національних інтересів країни. Сутність демографічних загроз і державні та регіональні механізми їх мінімізації залишаються ще не достатньо обґрунтованими, що надає даному дослідженню особливої актуальності. Зазначені проблеми висвітлили у працях такі вчені як Н. Вавдіюк, А. Гальчинський, В. Горбулін, В. Геєць, З. Герасимчук, І. Гнибіденко, В. Джаман, М. Дністрянський, Н. Дністрянська, М. Долішній, Я. Жаліло, О. Заставецька, Б. Кваснюк, Л. Коковський, Е. Лібанова, А. Наконечна, В. Пантилей, Г. Пастернак-Таранущенко, С. Пирожков, О. Ральчук, Л. Семів, Г. Ситник, А. Степаненко, В. Стешенко, М. Туган-Барановський, Ю. Феленчак, А. Федорищев, О. Хомин, О. Хомра, О. Шаблій, С. Шульц та інші.

Однак дослідники переважно акцентують на проблемах соціально-економічної безпеки, гарантувати яку повинні демографічні процеси. Тобто демографічну безпеку розглядають як „інструмент” для забезпечення соціальної чи економічної безпеки. З огляду на це пропонуємо трактувати демографічну безпеку як відсутність загроз для процесів, що відбуваються в самих демографічних підсистемах, які важливі самі по собі, як самостійна мета. Іншими словами, демографічна безпека має стати об'єктом наукового

дослідження, оскільки пов'язана з однією з найбільш фундаментальних сторін життєдіяльності людини – відтворенням населення.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертація пов'язана з тематикою науково-дослідних робіт кафедри економічної та соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка. Робота є складовою частиною науково-дослідних тем у межах робочого часу кафедри економічної та соціальної географії географічного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка: у 2007–2008 рр. „Економіко-, соціально-, еколого- і політико-географічні дослідження Західного регіону України у руслі європейської інтеграції та глобалізаційних процесів” (№ держреєстрації – 0105U004931), у 2008–2011 рр. „Суспільно-географічні дослідження західноукраїнського прикордоння у контексті євроінтеграції і геостратегії сусідства” (№ держреєстрації – 0108U009538), у 2010–2012 рр. „Екологічна, демокультурна, соціально-економічна та геополітична безпека регіону: географічні проблеми на матеріалах карпатських областей України” (№ держреєстрації – 0110U001359), у 2011–2013 рр. „Суспільно-географічні проблеми західноукраїнського прикордоння” (№ держреєстрації – 0111U008013), у 2013–2016 рр. „Суспільно-географічні проблеми західноукраїнського регіону у руслі євроінтеграції та східного партнерства” (№ держреєстрації – 0114U004138).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є суспільно-географічний аналіз демографічної безпеки Львівської області.

Для досягнення мети було розв'язано такі завдання:

- систематизувати наукові підходи до трактування поняття демографічна безпека та розкрити його суспільно-географічну сутність;
- проаналізувати методики визначення рівня демографічної безпеки держави й адаптувати їх до розрахунку рівня демографічної безпеки обласного регіону, адміністративно районів і міст обласного значення;

- дослідити вплив чинників виникнення суспільно-географічних проблем демографічної безпеки адміністративно-територіальних одиниць Львівської області;
- визначити інтегральні індекси демографічної безпеки адміністративно-територіальних одиниць;
- проаналізувати регіональні особливості складових демографічної безпеки та поширення суспільно-географічних проблем в області;
- здійснити просторовий аналіз динаміки та сучасного рівня демографічної безпеки адміністративно-територіальних одиниць Львівської області;
- провести типізацію адміністративно-територіальних одиниць Львівської області за рівнем і тенденціями демографічної безпеки;
- визначити пріоритетні напрями послаблення суспільно-географічних проблем та заходи для досягнення демографічної безпеки Львівської області.

Об’єкт дослідження – демографічна безпека Львівської області.

Предмет дослідження – суспільно-географічні проблеми демографічної безпеки Львівської області у контексті чинників регіонального розвитку, демографічної ситуації в Україні та формування нової моделі демографічної поведінки населення.

Методи дослідження. Теоретико-методологічною основою дисертаційної роботи стали сучасні наукові теорії національної безпеки держави, територіальної організації життєдіяльності населення, проблем сталого розвитку регіонів. У процесі дослідження окремих демогеографічних компонентів застосовано декілька підходів: територіально-демографічний або просторовий, історико-демогеографічний, типологічний та проблемний.

Дослідження проведено на основі системного підходу з використанням таких методів: філософських методів – руху і розвитку, історизму, принципу детермінізму; загальнонаукових методів суспільно-географічних досліджень: традиційних – спостереження, аналізу і синтезу, індукції й дедукції, порівняння й аналогій, узагальнення й абстрагування, – та сучасних –

системного аналізу, моделювання, формалізації; конкретнонаукові методи – статистичний, математичний, польових спостережень, порівняльно-географічний, систематизації, групування, графічного, картографічного, статистичного аналізу та ін.; спеціальні – просторового аналізу, типізації та картографічного моделювання.

Філософські методи, зокрема історичної періодизації, застосовано для виокремлення і систематизації історичних етапів до трактування поняття безпека. Традиційні методи (аналізу, порівняння, узагальнення) використано для обґрунтування суспільно-географічної сутності категорії „демографічна безпека регіону”. Сучасні (системного аналізу, моделювання, формалізації) слугували основою для розрахунку компонентних та інтегрального індексів демографічної безпеки і подальшої типізації кількісних показників демографічної безпеки.

Порівняльно-географічний та метод групування використано для аналізу статистичної бази дослідження в оцінці демографічної ситуації. Метод типізації – для виділення типів районів області за складом, інтенсивністю прояву та темпами поширення загроз демографічної безпеки. Картографічний метод застосовано для просторової візуалізації темпів зміни, рівня демографічної безпеки, а також окремих індикаторів. У дисертації використано інфографіку як спосіб стислого наочного представлення даних у вигляді поєднаної однією ідеєю текстової і графічної, у т. ч. картографічної інформації.

Інформаційними джерелами стали звітні матеріали Державної служби статистики України, офіційні статистичні дані Головного управління статистики у Львівській області. Здійснено авторські розрахунки низки демографічних коефіцієнтів для районного рівня та міст.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому що:

вперше:

– із суспільно-географічних позицій обґрунтовано дефініцію категорії „демографічна безпека регіону”;

- здійснено класифікацію чинників загроз демографічної безпеки регіону;

- проаналізовано репродуктивну, самозберігальну, матримоніальну та міграційну поведінки як чинники виникнення суспільно-географічних проблем демографічної безпеки Львівської області;

- здійснено аналіз тенденцій зміни рівня демографічної безпеки України та областей протягом 1990–2013 рр.

- здійснено порівняльний аналіз рівня демографічної безпеки адміністративно-територіальних одиниць Львівської області 2008 та 2013 рр.;

- розроблено типізацію адміністративно-територіальних одиниць за рівнем і тенденцією демографічної безпеки;

удосконалено:

- теоретико-методичні засади наукового вивчення демографічної безпеки, зокрема, визначення сутності демографічної безпеки, її загроз, ризиків та небезпек у суспільній географії;

- методику суспільно-географічного аналізу демографічної безпеки обласного регіону та адаптовано її до рівня регіонального дослідження адміністративних районів і міст обласного значення;

- систему індикаторів та їхніх показників для оцінки рівня демографічної безпеки, обласного регіону, адміністративних районів і міст обласного значення;

отримали подальший розвиток:

- аналіз головних показників рівня демографічної безпеки в розрізі адміністративно-територіальних одиниць області, виконано їх картографо-аналітичні моделі;

- запропоновані заходи для досягнення демографічної безпеки в окремих групах адміністративно-територіальних одиниць області з урахуванням місцевих та регіональних чинників суспільного розвитку.

Практичне значення отриманих результатів дисертації полягає в можливості застосування пропонованої методики для проведення

аналогічних досліджень в інших регіонах України. Сформульовані в роботі наукові результати і рекомендації є методологічною і практичною основою суспільно-географічної оцінки демографічної безпеки регіонів. Теоретичні та прикладні висновки дисертації можуть бути використані для вдосконалення наукових основ територіального управління і планування, зокрема, при коригуванні програми соціально-економічного та культурного розвитку Львівської області, розробки політики регіонального розвитку з урахуванням просторових відмінностей демографічної ситуації. Результати дослідження також можуть бути використані при розробці Закону України „Про демографічну безпеку України”. Головні положення дисертації впроваджені у навчальний процес на кафедрі економічної та соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка у курсах „Географія населення з основами демографії”, „Основи демографії”, „Системи розселення і геоурбаністика”.

Особистий внесок здобувача. У роботі систематизовано наукові уявлення про поняття демографічна безпека. Автор пропонує власне розуміння сутності поняття демографічна безпека. Викладена в дисертації сукупність науково-практичних результатів належить особисто автору та є її науковим доробком. У роботі узагальнено підходи до дослідження демографічної безпеки регіону, удосконалено й адаптовано методику дослідження на рівні адміністративних районів та міст обласного значення. Визначення інтегральної оцінки демографічної безпеки здійснено за допомогою методів багатовимірного статистичного аналізу. Проведено комплексну оцінку демографічної безпеки Львівської області та тенденцій зміни її рівня на обласному та районному рівнях. У дисертації розкрито авторський підхід до суспільно-географічного дослідження проблем демографічної безпеки регіонів. Усі наукові результати дослідження здобувач отримав особисто. Із спільних публікацій використано лише авторські ідеї та положення.

Апробація результатів дослідження. Основні результати дослідження викладені в наукових доповідях й обговорено на всеукраїнських і міжнародних конференціях: конференції „Європейська та євроатлантична інтеграція та транскордонне співробітництво” (Луцьк, 2008); XX науковій сесії Наукового Товариства імені Тараса Шевченка, географічна комісія, Львівський національний університет імені Івана Франка (Львів, 2009); VI міжнародній науково-практичній конференції „Проблеми розвитку прикордонних територій та їх участі в інтеграційних процесах” (Луцьк, 2009); міжнародній науково-практичній конференції „Регіон – 2010: стратегія оптимального розвитку” (Харків, 2010); всеукраїнській науковій конференції за участю закордонних учасників „Львівська суспільно-географічна школа: історія, теорія, українознавчі студії” (Львів, 2015), а також щорічних звітних конференціях кафедри економічної та соціальної географії Львівського національного університету ім. І. Франка (2008–2011 рр.).

Відомості про кількість публікацій. Головні положення дисертації опубліковано у тринадцяти наукових працях загальним обсягом 4,5 авторських аркушів, з яких сім у наукових фахових виданнях рекомендованих ВАК України (в двох з яких частка автора 65%), одна – у міжнародному виданні з кодом ISSN, у п’яти тезах доповідей на наукових конференціях (1,0 авторських аркушів, в одній з яких частка автора 45%).

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається із вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел (177 найменувань) і 30 додатків (47 сторінок), проілюстрована 30 рисунками, містить 14 таблиць. Текст основної частини викладений на 155 сторінках. Загальний обсяг роботи – 218 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМ ДЕМОГРАФІЧНОЇ БЕЗПЕКИ РЕГІОНУ

1.1. Теоретичні основи дослідження суспільно-географічних проблем демографічної безпеки

Наукове вивчення проблем демографічної безпеки здійснюється в рамках деморегіоналістики, яку різні автори відносять до різних блоків суспільно-географічної науки.

Деморегіоналістика, за проф. О. Шаблієм та проф. О. Топчієвим, належить до просторових наукових дисциплін у складі географії населення, одного з блоків основних дисциплін суспільної географії [133, 138].

Професори А. Голіков, Я. Олійник, А. Степаненко у праці „Вступ до економічної і соціальної географії” не виокремлюють такої дисципліни як деморегіоналістика, натомість виділяють у галузевих науках географію населення, а в регіональних – регіональний аналіз, регіональну діагностику [32].

Професор М. Пістун в книзі „Основи теорії суспільної географії” виокремлює аналітичні (галузеві), синтетичні та методичні дисципліни. „Географію населення і поселень” він відносить до аналітичних дисциплін [101].

За класифікацією професора С. Ниммик, деморегіоналістика не фігурує як окрема наука, але майже всі поняття і терміни цього розділу знаходимо у географії населення, яка відноситься до соціально-економічної географії, відповідного розділу суспільної географії. С. Ниммик поділяє суспільну географію на соціально-економічну географію і галузі суспільної географії, що формуються [145, с. 22].

Багато українських учених досліджують демогеографічні процеси, що

визначають основні показники демографічної безпеки регіону.

Професор І. Прибиткова у підручнику „Основи демографії” подає теоретичні концепції, що пояснюють еволюцію закономірностей відтворення населення в процесі зміни його історичних типів, методологічні принципи та методи демографічного аналізу й вимірювання, тенденції та особливості розвитку демографічних процесів і структур в Україні [105, с. 2].

Теоретичні основи і методи дослідження територіальної організації відтворення населення розглядає економіст проф. А. Хомра у монографії „Воспроизводство населения (территориально-организационный аспект)”. Також він розвиває демоекономічний підхід до структурування і оцінки демографічної обстановки, подає напрями удосконалення управління територіальним демографічним розвитком [141].

Демограф В. Стешенко у монографії „Демографічна криза в Україні” подає характеристику демографічних загроз, хоч і не визначає їх чітко, а лише розглядає як передумови депопуляції. Також окреслює деякі теоретико-методологічні та методичні проблеми вивчення кризових феноменів, визначає регіональні особливості демографічних втрат України в період сучасної соціально-економічної кризи.

Український демограф М. Птуха в роботі „Еволюція смертності в УРСР до першої п’ятирічки” вперше проаналізував зміни смертності і тривалості життя в період між переписами 1896–1897 та 1926–1927 рр. Поряд із М. Птухою на початку минулого століття дослідженнями в галузі проблем захворюваності і повікової смертності в Україні займались відомі українські вчені С. Томілін, А. Хоменко. Неоціненну за своєю методичною й емпіричною значущістю спадщину в побудові таблиць смертності і розрахунків очікуваної тривалості життя для населення різних вікових груп в Україні залишив Ю. Корчак-Чепурківський.

Значний внесок у вивчення динаміки та структури повікової смертності та тривалості життя за період між переписами 1939 і 1959 рр. на матеріалах Дніпропетровської області зробив відомий соціал-гігієніст М. Бедний.

Своєрідний бум вивчення довголіття у СРСР, що виник на хвилі оптимістичних результатів перепису 1959 р., заклав потужну емпіричну базу для вивчення географії довголіття загалом у країні (В. Лук'янов, М. Потехіна), і в окремих її регіонах та в союзних республіках (В. Калінін, М. Гехтман, І. Гольдберг, Г. Бердишев та ін.). В Україні такі дослідження здійснювала Н. Сачук. Серед сучасних вагомих досліджень у сфері смертності та тривалості життя населення України слід згадати роботи Е. Лібанової, О. Рудницького, В. Таралло, А. Стефановського.

Особливу увагу процесам народжуваності і смертності надають демографи С. Стеценко і В. Швець у праці „Статистика населення”, де розглядають статистичні методи і показники групування, динаміки, причинного аналізу, прогнозування та моделювання процесів народжуваності, смертності [126]. Втім згадані дослідження проведено загалом на рівні області або країни, на рівні ж адміністративного району показники смертності працездатного населення та очікуваної тривалості життя не проаналізовано. Тож пропонована дисертація є актуальною для вивчення географічних відмінностей формування сучасного стану смертності на мікрорівні.

До проблем народонаселення звертаються також сучасні українські науковці Ю. Пітюренко, Я. Руденко, Р. Старостенко, М. Тимчук, М. Фащевський та інші.

Досить близько до розкриття цієї теми підійшов економіст С. Копчак. У монографії „Населення українського Прикарпаття (історико-демографічний нарис)” він висвітлює демографічні процеси Прикарпаття до 80-х років ХХ ст., динаміку і структуру (статеву-вікову, шлюбну, етнічну, соціально-професійну) населення, його природний і механічний рухи,

територіальні особливості процесів [62].

Із географів теоретичними проблемами демографії регіону займалися В. Джаман, А. Доценко, О. Малиновська, В. Покшишевський, О. Романець, А. Ягельський та інші.

Значення міграційних процесів у формуванні демографічного і поселенського потенціалу Західних регіонів України аналізує проф. В. Джаман у праці „Регіональні системи розселення: демографічні аспекти”, акцентуючи і на сучасних територіальних відмінностях демографічної ситуації в Україні [44].

А. Доценко у монографії „Регіональне розселення: проблеми та перспективи” вивчає актуальні проблеми розселення в екстремальних регіонах України (Донбасі, Криму, Поліссі), а також їх вплив на загальну демографічну ситуацію в цих регіонах. У праці викладені також головні напрямки національної політики розселення в Україні, відповідні форми і методи територіального управління, що може бути використано для посилення демографічної, економічної, екологічної та інших видів безпек зокрема і для національної безпеки загалом [48].

Значний внесок у розвиток демографічних досліджень зробили українські вчені-географи В. Кубійович, С. Рудницький, А. Синявський, О. Степанів, економісти К. Воблий, В. Садовський, історики та етнографи М. Грушевський, М. Кордуба, В. Огоновський, С. Томашівський, географ-краєзнавець П. Чубинський. В їхніх роботах закладено основні підходи до вивчення проблем населення різних регіонів України. Провідною ідеєю у працях українських учених стає ідея національної безпеки, особливо етнодемографічної.

Демографічні процеси досліджували також і представники львівської школи географії Г. Анісімова, М. Влах, І. Гудзеляк, Ф. Заставний, І. Пандяк, Н. Паньків, О. Перхач, Н. Прицюк, О. Шаблій, Л. Шевчук та інші [146, 56, 39, 99, 97, 107, 96].

Слово „безпека” вживають надзвичайно широко, та водночас і досі немає чіткого загальноприйнятого трактування цього поняття. Напрацьовані підходи до наукової категорії „безпека” досить різноманітні й варіюються від її повного ототожнення з родовим об’єктом до визначень, в основу яких покладено симбіоз екологічної, продовольчої, економічної, державної та інших видів безпеки, що протистоять загрозам існуванню особи, суспільства, держави та захищають від руйнівної сили різного роду небезпек.

Таблиця 1.1

Підходи до наукової категорії „безпека” в різні історичні періоди

Історичний період	Головний підхід до вивчення „безпеки”	Мислителі	Трактування філософа
1	2	3	4
Античний (дохристиянський)	Самозбереження та виживання особи і держави	Демокрит (460–370 роки до н. е.)	Можливість пристосування людини до умов проживання
		Аристотель (384–322 роки до н. е.)	Безпеку визначає як природну властивість людини, - природа наділила кожну істоту почуттям любові до себе
		Платон (427–327 роки до н. е.)	Безпека громадян в ідеальній державі повинна базуватися на досягненні справедливості
Раннє християнство	Спасіння та збереження душі (ідея вічного християнського миру)	Августин Блаженний (354–430 роки)	Мир є вище благо: ведучи війну, всякий добивається миру, а укладаючи мир, ніхто не бажає війни
Відродження	Звільнення людини з під гніту соціальної несправедливості	Еразм Роттердамський (1469–1536 роки)	Саме мир, а не насильство й війни, сприятиме досягненню безпечного стану життя, втіленню у життя всіх цінностей людської культури
Реформації	Порятунок силою тільки однієї віри.	Мартін Лютер (1483-1546)	Порятунок людини, залежить від того, як вона вірить, і якщо люди були б добропорядні, то не потрібна була б влада і держава. Але цього нема, тому люди повинні підкорятися владі і державі.
Період пізнього відродження	Ідея справедливого та вічного миру (співдружність європейських держав)	Емері Крюссе (бл. 1590–1648 роки), Ян Амос Коменський (1592–1670 роки), Уільям Пенн (1644–1718 роки), Шарль Іріне де Сен-П’єр (1658–1743 роки)	Особиста свобода і приватна власність забезпечують безпеку кожного індивіда та суспільства у цілому

Продовж. табл. 1.1

1	2	3	4
Період пізнього відродження	Встановлення громадянського устрою, у якому б забезпечувалася безпека індивіда	Томас Гоббс (1588–1679 роки)	Головна мета і завдання нації – це забезпечення власної територіальної цілісності, національної єдності і національного виживання за допомогою створення і розвитку власної держави (застосовують пострадянські країни трансформаційного типу, в тому числі наша держава)
		Іммануїл Кант (1724–1804 роки)	Стрижнем безпеки є принципи довічного миру та всесвітнього громадянства шляхом побудови всесвітньої федерації і поступової трансформації сучасної системи національних держав у більш відкриті утворення (застосовують розвинені демократичні країни)
Раннє просвітництво	Стан безпеки – завдання держави	Джон Локк (1632–1704 роки)	Завдання держави захист і збереження власності людей
Просвітництво	Безпека розглядається через призму проблеми миру та державного суверенітету	Ф. Вольтер (1694–1778 роки), Д. Дідро (1713–1784 роки)	Розробку філософських проблем національної безпеки здійснювали через релігійно-етичне розуміння проблеми миру
		Й. Фіхте (1762–1814 роки) та Й. Гердер (1744–1803 роки)	Забезпечення безпеки через обґрунтування державного суверенітету
	Утопістські теорії	Клод Анрі де Ревруа Сен-Сімон (1760– 1825 роки)	Колективна безпека народів покликана створити для всіх народів стан вічного миру й безпеки, об'єднуючи їх проти тієї нації, яка побажала б досягти свого власного блага за рахунок загального блага всього людства

Продовж. табл. 1.1

1	2	3	4
Просвітництво	Утопістські теорії	Шарль Фур'є (1772–1837 роки) і Роберт Оуен (1771–1858 роки)	Початок якісно нового безпечного стану – вселюдської гармонії – може покласти тільки звільнення народів від приватновласницької кабали і об'єднання їх в один союз
XIX ст.	Проблема безпеки розвивалася в руслі німецької філософії – безпеку народу формує лише держава	Г. Гегель (1770–1831 роки)	Вводить одне з головних базових положень теорії безпеки – „загроза суспільній безпеці”, а також відзначає, що завдяки державі у людини „звичка до безпеки стала її другою натурою”
XX – . XXI ст.	Проблема безпеки розглядалася в сфері глобального захисту людства, у зв'язку з входженням людства в ракетно-ядерну еру	Альберт Швейцер (1875–1965 роки)	Прагнення зберегти й розвивати безпечний стан будь-якого життя покликане стати основою етичного оновлення людства, що виключає насильство й війни
		П'єр Тейяр де Шарден (1881–1955 роки)	Теорії „космогенезу” – розвиток Всесвіту йде в певному напрямі і зрештою зводиться до становлення і розвитку духу
		Раймонд Арон (1905–1983 роки)	Безпечний стан – припинення, більш менш тривале, різних видів і різновидів насильства в суперництві між політичними співтовариствами
		Арнольд Тойнбі (1889–1975 роки)	„Серйозні зусилля”, що робилися для забезпечення безпеки, він розглядає свідому діяльність людей у двох альтернативних напрямках: 1) спроби вести наступ на насильство за допомогою прямих дій приватних осіб і 2) спроби досягти цієї ж мети за допомогою побічних дій громадян держави.

Продовж. табл. 1.1

1	2	3	4
XX – XXI ст.	Безпека вивчається як національна та її види	Т. Рузвельт, Є. Азар, Р. Джексон, Ч. Мур, П. Хат, А. Віньянс	Раніше під „національною безпекою” розуміли захист інтересів лише держави, то пізніше до неї підключаються інтереси особистості і суспільства

[Укладено за: 57, с. 284–291; 122, с. 155; 4, с. 260; 102, с. 379; 13, с. 87–88; 1, с. 134; 50, с. 388; 24, с. 197; 138, с. 90–98; 46, с. 157–164; 116, с. 69; 135, с. 160; 117, с. 411; 95, с. 375; 77, с. 66; 19, с. 144; 149–151; 129–130; 131–132; 5, с. 207].

У 1904 р. президент Т. Рузвельт у посланні Конгресу США вперше у політичному лексиконі вжив поняття „національна безпека”, обґрунтовуючи приєднання зони Панамського каналу інтересами національної безпеки Штатів.

У концептуально-теоретичному оформленні основні ідеї сучасного розуміння безпеки були вперше сформульовані в „Законі про національну безпеку”, прийнятому в США 1947 року. Період „холодної війни”, коли приймали цей закон, визначив зміщення акцентів на військовий аспект, і з того часу переважав у концепції безпеки [28, с. 241]. В наступні роки національна безпека перетворилася в оборону базисних категорій загальної теорії міжнародних відносин. Ця категорія стає обов’язковим атрибутом більшості політичних концепцій. Незважаючи на це по сьогодні дослідники не можуть дійти єдності щодо класичного визначення поняття „національна безпека”. Не заглиблюючись особливо в аналіз цих відмінностей, варто відзначити, що досі чимало дослідників тісно пов’язують категорію „національна безпека” з державною і воєнною небезпекою [28, с. 241]. Зокрема, на цих позиціях перебувають відомі фахівці в галузі національної безпеки Є. Азар, Р. Джексон, Ч. Мур, П. Хат та інші. Історія розвитку людства – переважно історія війн. Це і призвело до класифікації джерел загроз передусім як зовнішніх і військових. Протистояти таким загрозам

могла тільки держава зі спеціально створеними для цього силовими соціальними інститутами.

Західні дослідники відділяли діяльність (політику), скеровану на забезпечення оборони, від діяльності із забезпечення безпеки. Зокрема, іспанський фахівець із питань національної безпеки А. Віньянс вважає, що оборона являє собою дії держави, направлені на захист своєї території, матеріальних, духовних цінностей і т.п. від імовірних загроз ззовні. Дії ж із забезпечення безпеки більш широкі [159, с. 7].

Із часом поняття „національної безпеки” розширилося. Якщо раніше під ним розуміли захист інтересів лише держави, то згодом сюди увійшли й інтереси особистості і суспільства [28, с. 242].

Відповідно до Закону України „Про основи національної безпеки України”, національну безпеку визначають як захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам у сферах правоохоронної діяльності, боротьби з корупцією, прикордонної діяльності та оборони, міграційної політики, охорони здоров'я, освіти та науки, науково-технічної та інноваційної політики, культурного розвитку населення, забезпечення свободи слова та інформаційної безпеки, соціальної політики та пенсійного забезпечення, житлово-комунального господарства, ринку фінансових послуг, захисту прав власності, фондових ринків і обігу цінних паперів, податково-бюджетної та митної політики, торгівлі та підприємницької діяльності, ринку банківських послуг, інвестиційної політики, ревізійної діяльності, монетарної та валютної політики, захисту інформації, ліцензування, промисловості та сільського господарства, транспорту та зв'язку, інформаційних технологій, енергетики та енергозбереження, функціонування природних монополій, використання надр, земельних та водних ресурсів, корисних копалин, захисту екології і

навколишнього природного середовища та інших сферах державного управління при виникненні негативних тенденцій до створення потенційних або реальних загроз національним інтересам [55, с. 1].

Демографічна безпека в цьому законі представлена лише в межах соціальної безпеки як загроза виникнення демографічної кризи (рис. 1.1).

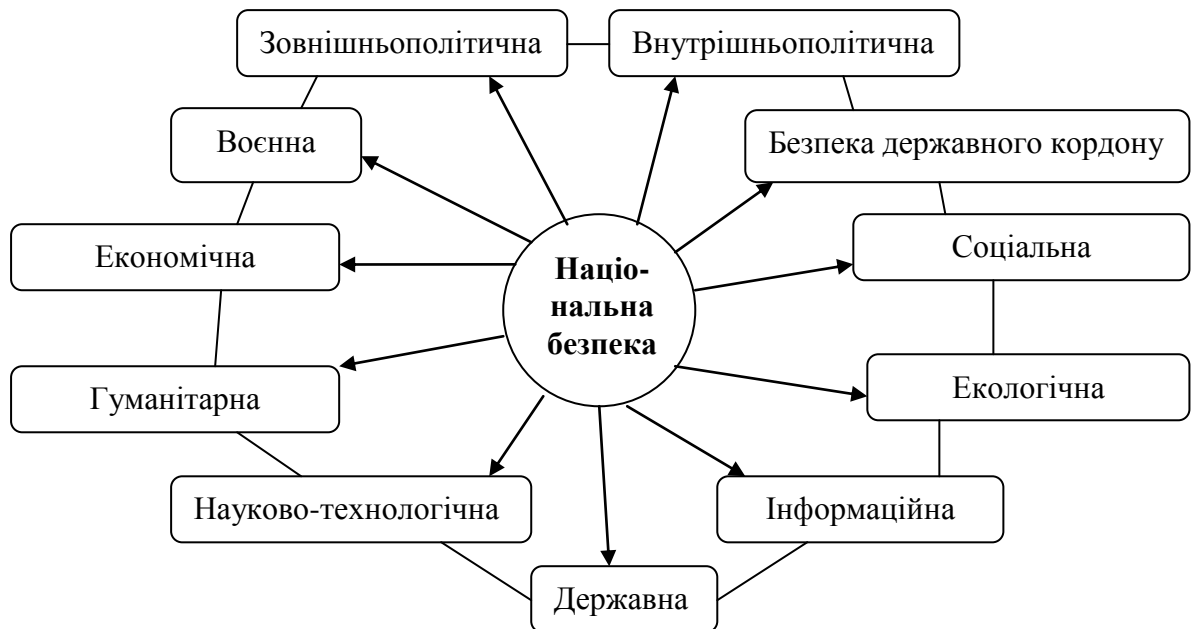

Рис. 1.1. Сфери забезпечення національної безпеки (складено автором за [55])

Велика увага на міжнародному рівні до питань демографічного розвитку та подолання демографічної кризи стала поштовхом для визначення демографічної безпеки як невід'ємної складової економічної безпеки держави, яка водночас є однією з основних складових її національної безпеки.

Економічна безпека держави, згідно з Методичними рекомендаціями щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, затверджених наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі від 29.10.2013 №1277, – це стан національної безпеки, який дає змогу зберігати стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз, забезпечувати високу конкурентноспроможність у світовому економічному середовищі і характеризує здатність національної економіки до сталого та збалансованого зростання.

Відповідно до рекомендацій, складовими економічної безпеки є виробнича, демографічна, енергетична, зовнішньоекономічна, інвестиційно-інноваційна, макроекономічна, продовольча, соціальна, фінансова безпеки, де демографічна безпека – це стан захищеності держави, суспільства та ринку праці від демографічних загроз, при якому забезпечується розвиток України з урахуванням сукупності збалансованих демографічних інтересів держави, суспільства й особистості, відповідно до конституційних прав громадян України. Однак це не цілком вдале визначення, оскільки, враховує лише захищеність ринку праці від демографічних загроз. Необхідно одночасно розробити та прийняти стратегію дій у всіх сферах національної безпеки України, що дозволить скоординувати дії в забезпеченні високого рівня національної безпеки України загалом.

Одним з таких документів у питаннях демографічної безпеки міг би стати Закон України „Про демографічну безпеку України”, проект якого зареєстровано у жовтні 2003 року [108]. Цей проект визначає правові, економічні та організаційні засади забезпечення демографічної безпеки в Україні та піднімає проблеми демографічного розвитку до основних пріоритетів державної політики (дод. А).

Враховуючи наведене, в проекті закону визначення терміну „демографічна безпека” подано уже як складову національної безпеки, що визначає стан захищеності держави і суспільства від демографічних загроз, при якому забезпечується розвиток України відповідно до її національних демографічних інтересів [108].

Беручи до уваги існуючі визначення (табл. 1.2) та опрацювавши інші наукові джерела пропонуємо таке визначення **демографічної безпеки** – це система параметрів природного й механічного руху та структури населення, що дозволяє ефективно реагувати на внутрішні та зовнішні загрози щодо забезпечення сталого розвитку суспільства і життєдіяльності людини.

Підходи до визначення категорії „демографічна безпека”

№	Визначення	Джерело
1	Стан захищеності держави, суспільства та ринку праці від демографічних загроз, при якому забезпечується розвиток України з урахуванням сукупності збалансованих демографічних інтересів держави, суспільства й особистості відповідно до конституційних прав громадян України	[83], [112]
2	Стан захищеності особи, суспільства та держави від реальних і потенційних демографічних загроз, при якому забезпечується розвиток України відповідно до її демографічних інтересів	[108], [139], [61]
3	Стан і розвиток демографічної ситуації, соціально-економічні наслідки якої не погіршують економічне і соціальне становище в країні, не залежне від інших зовнішніх і внутрішніх умов	[148]
4	Захищеність процесу життя і безперервного природного поновлення поколінь людей	[22]
5	Подовженням людського життя, підвищенням ефективності демографічного відтворення, розширенням демографічної свободи	[87]
6	Стан демографічного розвитку, який за об'ємним і структурним показниками буде сприяти досягненню в перспективі відтворення населення все більш високої якості, створення передбачуваного, контрольованого перебігу основних демографічних процесів, забезпечення такого поєднання внутрішніх і зовнішніх умов в країні, які були б максимально сприятливі для демографічного розвитку.	[98]
7	Стан захищеності життя, відтворення та формування демографічних структур (статеві-вікової, етнічної, сімейної) від демографічних загроз, що забезпечується за допомогою інституціонального середовища	[120]
8	Функціонування і розвиток популяції як такої в її вікових, статевих та етнічних параметрах, співвідношення з національними інтересами держави, які складаються з забезпечення цілісності, суверенності, незалежності та збереження геополітичного статусу.	[42]

1.2 Методика аналізу та оцінки рівня і динаміки демографічної безпеки регіону

Українські та зарубіжні вчені мають різні погляди на систему діагностики інтенсивності дії негативних факторів впливу на стан безпеки території, визначення її елементів, їх послідовність та ознаки.

В. Ярочкін визначає систему діагностики інтенсивності дії негативних факторів впливу на стан безпеки особи, підприємства, регіону, держави як небезпеку–ризик–загрозу. Автор вважає, що небезпека – це можливі чи реальні явища, події і процеси, що здатні завдати шкоду людині,

підприємству, регіону, державі, планеті або навіть знищити їх, зруйнувати матеріальні, духовні або природні цінності, викликати деградації, закрити шлях до розвитку. Другою формою небезпеки він вважає ризик як можливу небезпеку невдачі застосованих дій або самі дії, що пов'язані з такою небезпекою [157, с. 42]. В. Ярочкін, визначаючи небезпеку, ризик та загрозу, окреслює, що це форми небезпек, які характеризують інтенсивність дії негативних факторів впливу на стан безпеки суб'єкта, вважаючи при цьому, що загроза – це результат наявних та сформованих протиріч в суспільстві, а причини загроз – це небезпеки, тобто протиріччя, що постійно змінюються [157, с. 43].

Подібного погляду на систему діагностики негативних факторів впливу на стан безпеки особи, підприємства, регіону та держави дотримується і Є. Олейніков, визначаючи систему як небезпеку–ризик–загрозу. Під небезпекою він розуміє цілком усвідомлену, але не фатальну ймовірність заподіяння шкоди, що визначається наявністю об'єктивних або суб'єктивних факторів, яким притаманні шкідливі властивості. Під ризиком – можливість виникнення несприятливих або небажаних наслідків діяльності самого суб'єкта. Загроза, в трактуванні Є. Олейнікова, – найбільш конкретна і безпосередня форма небезпеки або сукупність умов і факторів, що утворюють небезпеку інтересам громадян, суспільства і держави, а також національним цінностям і національному способу життя [157, с. 10].

М. Єрмошенко включає небезпеку та загрозу в систему діагностики інтенсивності дії негативних факторів впливу на стан безпеки держави. Автор визначає небезпеку „як об'єктивно існуючу можливість негативного впливу на якесь явище, систему, механізм, соціальний організм, унаслідок чого йому може бути заподіяна шкода, що призведе до занепаду, кризового стану тощо”. Категорію загроза він окреслює „як конкретну і безпосередню форму небезпеки або сукупність негативних чинників чи умов” [53, с. 23].

Феленчак Ю. розглядає ризики демографічних втрат і пропонує їх розуміти як усвідомлену людиною чи суспільством можливість виникнення демографічних втрат, обчислених у вартісному виразі у вигляді прибутків або збитків [137, с. 5].

Враховуючи наведене та використовуючи терміни, подані у проекті закону „Про демографічну безпеку”, пропонуємо аналогічну систему діагностики інтенсивності дії негативних факторів впливу на стан демографічної безпеки регіону: *демографічна безпека – демографічний ризик – демографічна загроза – демографічна небезпека*. Демографічна безпека – це складова частина національної безпеки, що визначає стан захищеності держави і суспільства від демографічних загроз, при якому забезпечено розвиток України відповідно до її національних демографічних інтересів [108]; демографічний ризик – ймовірність виникнення несприятливої демографічної ситуації в регіоні; демографічна загроза – демографічні явища і тенденції, соціально-економічні наслідки яких негативно впливають на сталий розвиток України [108]; демографічна небезпека – стан, за якого відбувається деструктивний вплив дестабілізуючих чинників на населення регіону, внаслідок чого руйнується його відтворювальний потенціал, втрачається здатність до самовідтворення та захисту, що призводить до демографічного колапсу регіону.

Також для кращого аналізу ситуації демографічної безпеки регіону пропонуємо відкоригувати і доповнити перелік показників демографічних загроз, поданих у проекті закону „Про демографічну безпеку”. Зокрема, вважаємо, що такі показники як чисельність нелегальних мігрантів та співвідношення шлюбів і розлучень не коректні. Перший із них досить закритий для суспільства або не відповідає дійсності, тому його не можна використовувати в розрахунку інтегрального коефіцієнта демографічної безпеки. Щодо другого: оскільки, особи, які вступають в шлюб чи розривають його, належать до різних демографічних когорт, світова

статистика не розраховує таких показників. Натомість пропонуємо як показники аналізу шлюбних процесів демографічної безпеки регіону використовувати загальні: коефіцієнт шлюбності та розлучуваності, розподіл одружених за статтю та віком, середній вік укладання шлюбу, частка ранніх шлюбів, розподіл шлюбів за дошлюбним станом подружжя, частка розлучень за тривалістю розірваного шлюбу в загальній кількості розлучень, середня тривалість розірваних шлюбів.

Характеристику міграційних процесів можна доповнити коефіцієнтами прибуття, вибуття та міграційної активності, а також часткою внутрішньої й зовнішньої міграції у них.

До показників природного відтворення також можна додати загальні коефіцієнти народжуваності та смертності, чистий сумарний коефіцієнт народжуваності, бруто-коефіцієнт відтворення, коефіцієнт дитячої смертності, розподіл смертності за причинами [30, с. 82].

Як вагомі складові, можна додати характеристику статево-вікової структури та коефіцієнт демографічного навантаження населення.

У процесі визначення окремих демогеографічних компонентів та їхнього аналізу в дисертації застосовано кілька підходів, що їх традиційно використовують при вивченні населення. Вони виступають послідовними окремими стадіями дослідження: територіально-демографічний, або просторовий; комплексний; історико-демогеографічний; типологічний та проблемний. Кожному з них характерні певний набір проблем, які слід було вирішити, та група методів, за допомогою яких це реалізовано.

Суть першого підходу – територіально-демографічного – полягає у прив'язці дослідження до території, оскільки на різних територіальних рівнях методики оцінки рівня демографічної безпеки відрізняються. На жаль, згаданий підхід наразі не отримав достатньо наукової уваги. Як правило, територіальний, або просторовий фактор у регіональному розвитку трактують як носій різноманітних ресурсів і умов з погляду функціональних

особливостей, як властивість або чинник, що впливає на розміщення певного роду об'єктів [97, с. 18]. Ми використовуємо просторовий, або територіально-демографічний підхід як на регіональному, так на районному і локальному рівнях, він є наскрізним у структурі демогеографічного дослідження. Територіальні межі об'єкта дослідження обмежуємо територією Львівської області.

Комплексний підхід пов'язаний із проблематикою взаємозалежності суспільства і природи. Увагу зосереджено передусім на стані навколишнього природного середовища як чинника впливу на стан здоров'я населення і його відтворювальні функції.

Історико-демогеографічний підхід дозволяє простежити формування і становлення досліджуваних явищ та процесів, пізнати тенденції й закономірності їхнього розвитку, розкрити часовий аспект демогеографічних показників. Без нього важко перейти від простих фактів до їхнього опису і аналізу. Аналіз демогеографічного розвитку регіону дає можливість простежити формування ареалів з особливостями демогеографічної ситуації.

Типологічний підхід використано для виокремлення типів відтворення населення. Цей підхід застосовуємо і для виділення адміністративних районів за комплексною ознакою основних демогеографічних показників, що дає змогу визначити ареали з різним типом демогеографічної структури.

В цьому дослідженні особливо важливим є проблемний підхід, оскільки він активізує пошук шляхів вирішення певних проблем – взаємодії людини і природи, зменшення чисельності, народжуваності, природного приросту, як наслідок – старіючої вікової структури населення районів, міграцій (особливо еміграцій), відмінностей окремих територій області тощо. На цьому етапі перераховані проблеми ще не набули широкомасштабного обсягу і можуть бути вирішені. „Проблемність” регіону дослідження полягає в тому, що він не в змозі досягнути стану демографічної безпеки самостійно без державної підтримки.

Методологію демогеографічного дослідження адміністративних районів побудовано в такій послідовності:

- 1) обґрунтування основних складових демогеографічної структури населення регіону, аналіз літературних, статистичних, картографічних та інших джерел;
- 2) природно-географічний, історичний, соціально-економічний аналіз території як фактор формування демогеографічної ситуації;
- 3) структурно-динамічний аналіз складових демогеографічного розвитку населення районів, кількісна та якісна оцінка показників, їхніх співвідношень.

За проф. О. Шаблієм, усі методи суспільної географії об'єднано в три групи [145, с. 396–421]:

I. Філософські – це використання у науковому дослідженні категорій, положень і принципів певної філософської системи. Дисертація побудована на принципах діалектики – руху і розвитку (тобто, історизму), взаємозв'язку і взаємообумовленості (або генетичності), причинності і наслідковості (тобто вся сукупність факторів, що спричинили формування демографічної безпеки на конкретній території, а також результати такого впливу).

II. Загальнонаукові – це такі засоби і прийоми, що з тими чи іншими модифікаціями можна використовувати в усіх науках і наукових напрямках. Серед загальнонаукових методів використано:

а) традиційні – спостереження, аналіз, синтез, порівняння, літературний. Для дослідження території вивчено літературні джерела, фондові матеріали, нормативні і законодавчі акти. Особливо цінними є літературні джерела, що безпосередньо стосуються регіону дослідження. Для з'ясування та виявлення особливостей демогеографічного розвитку регіону застосовано порівняльно-географічний метод. Він базується на таких принципах формаційної логіки: 1) подібності порівнюваних об'єктів – порівнювати можна лише ті об'єкти, які мають більше чи менше подібних

ознак, тобто для порівняння будь-яких об'єктів необхідно показати, що вони мають спільні ознаки; 2) розрізнення – за якими якісними та кількісними градаціями ознак можна розрізняти досліджувані об'єкти. У цій роботі методом порівняння основних демогеографічних характеристик різних періодів, тобто в результаті зіставлення різночасових геодемографічних ситуацій, встановлено певні зміни й тенденції розвитку населення;

б) сучасні – метод моделювання (створення образно-знакових моделей – карт), а також системний підхід (вивчення демогеографічної ситуації як сукупності природного і механічного рухів у внутрішньорегіональному та міжрегіональному аспектах);

III. Конкретно-наукові – можна використовувати лише в окремих наукових напрямках, пов'язаних генетично, або об'єднані об'єктом дослідження. У дисертації застосовано такі конкретно-наукові методи:

а) польових досліджень (збір первинних статистичних матеріалів);

б) математичний – в основу оцінки показників діагностики демографічної безпеки регіону покладено метод стандартизації показників-факторів, що дозволяє забезпечити порівнюваність різнорідних показників за кожною з ознак демографічної безпеки регіону й отримати його інтегральну величину;

в) статистичний – розрахунок компонентних складових, які визначають стан демографічної безпеки регіону.

Демогеографічні загрози представлені процесами демовідтворення та їхнім впливом на населення:

– динамікою чисельності населення, від якої залежать людність поселень та інші показники;

– природним рухом населення, що формується під впливом соціально-економічних, природно-екологічних, суто демогеографічних факторів і на сьогодні зумовлює зміни чисельності населення;

– механічним рухом населення, що безпосередньо впливає на чисельність населення та зумовлює його вікову структуру, людність населених пунктів;

– статеві-віковою структурою, що визначає тип динаміки населення.

Сукупність людей, які проживають на певній території, становить її населення, яке перебуває постійно у динаміці. На скільки в середньому змінюється людність за певний час показує коефіцієнт відносного приросту. Його розраховують на кожну тисячу осіб середньорічного населення [39, с. 46].

Головна особливість населення полягає в тому, що, незважаючи на постійні зміни його чисельності і структури, воно зберігається як населення, тобто самовідтворюється. Відтворення населення – це постійне відновлення генерацій людей у результаті взаємодії процесів народжуваності та смертності [39, с. 53].

Народжуваність у демографічному контексті – це процес дітонародження у сукупності людей, що складають генерацію, або у сукупності генерацій – населення [105, с. 140].

Найпростіший показник рівня народжуваності – загальний коефіцієнт народжуваності, що показує середню кількість народжених на 1000 осіб усього населення певної території [39, с. 57].

Загальні коефіцієнти народжуваності прості для обчислення, проте вони не цілком точно характеризують демографічний процес, бо залежать від вікової структури населення.

Сумарний коефіцієнт народжуваності показує, скільки дітей може народити в середньому одна жінка за певної інтенсивності вікової плідності та за умови, що вона вповні проживе дітородний період. За технікою розрахунку, це сумарний показник, що ґрунтується на методі умовного покоління [126, с. 318–319] і розраховується як сума вікових коефіцієнтів народжуваності в усіх вікових інтервалах.

Важливі показники, які відображають кількісну міру природного відтворення населення, – брутто-коефіцієнт і нетто-коефіцієнт відтворення населення. Вони виражають характер відтворення жіночого населення. Оскільки співвідношення статей при народженні стабільне, то на підставі нетто- і брутто-коефіцієнтів можна дійти висновку про характер відтворення усього населення [39, с. 69].

Нетто-коефіцієнт відтворення населення є кількісним мірилом заміщення материнської генерації дочірньою, іншими словами, показує середню кількість дівчат, яких народила жінка за весь період плідності й які дожили до того віку, в якому була жінка на час народження кожної з них [105, с. 136]. Його обчислюють на підставі повікових коефіцієнтів народжуваності та коефіцієнтів доживання [39, с. 69–70].

Загальний (брутто) коефіцієнт відтворення визначає можливий темп відтворення жіночого покоління. Він показує, скільки дітей, в тому числі дочок, може народити жінка, яка вступила в дітородний вік, за незмінного рівня плідності та повної відсутності смертності жінок у дітородному віці [126, с. 355].

Протилежним до народжуваності і дестимулюючим показником є смертність населення.

У демографічному вимірі смертність – це процес вимирання генерацій. У вузькому розумінні, смертність – це частота смерті в тій чи іншій сукупності населення, й відтак смертність належить до базових понять статистики. Її вимірюють відношенням кількості померлих до чисельності всього населення чи його окремих груп, диференційованих за статтю, віком, соціальною приналежністю, територією [105, с. 165]. Поряд з народжуваністю смертність забезпечує відтворення населення і є його складником.

Смертність змінюється з віком. Показники смертності розраховують у дітей, дорослого населення та осіб похилого віку [39, с. 63]. З них найбільш

важливими для розуміння демографічних процесів стають смертність немовлят та смертність у працездатному віці. Для аналізу стану і тенденції рівня смертності найбільше підходять показники, які розраховують окремо для чоловіків і жінок.

Показник смертності у немовлят показує число із 1000 живонароджених, що не доживає до 1 року. Смертність у цій віковій групі значно перевищує смертність у всіх наступних, за винятком похилого та старечого віку. Це один із головних показників, що характеризують стан здоров'я населення, поряд із захворюваністю, смертністю, тривалістю життя [105, с. 176].

Втрати регіону працездатного віку висвітлює коефіцієнт смертності осіб працездатного віку, який обчислюють як відношення числа померлих осіб у працездатному віці (для чоловіків – 15–60 років, для жінок – 15–55 років) до середньої чисельності населення у цій же віковій групі (у зв'язку з тим, що вікові коефіцієнти дуже малі за значенням, результат ділення слід помножити на 100000) [163].

Як похідну від смертності, визначають середню тривалість життя населення, яка показує середній час майбутнього життя особи, що досягла певного віку, із сукупності тієї чи іншої генерації за умов існуючого на конкретний момент часу рівня смертності. Тривалість майбутнього життя розуміють як інтервал між певним віком та віком смерті [105, с. 87].

Одна з важливих характеристик населення – його поділ за статтю та віком.

Для характеристики статевої структури населення використовують такі показники: абсолютні значення кількості чоловічого та жіночого населення і відносні показники – частка населення певної статі у всьому населенні території (у %). Коефіцієнт фемінізації показує середню кількість жінок на 1000 чоловіків, коефіцієнт маскулінізації – середню кількість чоловіків на 1000 жінок [39, с. 71].

Для дослідження вікового складу виділяють демографічні покоління: діти (0–14 років), батьки (15–49 років), прабадьки або особи похилого віку (старші 50 років). Категорія батьків обґрунтована міжнародним статистичним підходом до визначення тривалості репродуктивного періоду жінки (періоду фертильності) від 15 до 49 років. Кількість жінок репродуктивного віку є одним із найважливіших демографічних показників, який застосовують для обчислення сумарного коефіцієнта народжуваності та нетто- і бруто-коефіцієнтів відтворення населення.

На підставі співвідношення різних вікових груп населення виділяють три типи вікових структур населення: прогресивний (частка дітей суттєво переважає частку осіб похилого віку), стаціонарний (існує приблизна рівновага між частками дитячого населення та особами похилого віку) і регресивний (коли суттєво переважає частка осіб похилого віку) [39, с. 74].

Загальною тенденцією зміни вікової структури населення всіх країн, обумовленою зменшенням народжуваності та збільшенням середньої тривалості життя, є невідпинний зріст частки населення, старшого працездатного віку. Таке явище називають „демографічним старінням” або „постарінням населення”. Демографи ООН запропонували вважати населення старим, якщо частка осіб, старших 65 років, перевищує 7%. Інші показники, які характеризують процес демографічного старіння: число осіб віком понад 60 років у розрахунку на 100 дорослих, кількість дорослих у розрахунку на одну людину віком понад 60 років, кількість дітей у розрахунку на одну людину віком за 60 років [39, с. 76].

Внаслідок зростання частки осіб похилого віку зростає економічне навантаження на працююче населення.

Демографічне навантаження – це узагальнена кількісна характеристика вікової структури населення, яка показує навантаження на суспільство непродуктивного населення і визначається різними співвідношеннями

чисельності укрупнених вікових груп: дітей, похилого віку і працездатних [105, с.115].

Шлюбна структура населення – це розподіл населення за категоріями шлюбного стану: ті, хто ніколи не перебував у шлюбі, одружені, овдовілі та розлучені. Останні три категорії утворюють групу тих, які будь-коли перебували у шлюбі. Через розходження в шлюбному стані за віком і статтю шлюбну структуру населення, як правило, аналізують за віковими групами окремо для чоловіків і для жінок [126, с. 260].

Шлюб – це історично сформована і регульована правовими та моральними нормами форма стосунків між людьми (переважно між чоловіком і дружиною), яка відповідно зафіксована і закріплена [39, с. 81]. Шлюбність – це процес утворення шлюбних (подружніх) пар у населенні, який включає в себе укладання як перших, так і повторних шлюбів. Шлюбність – найважливіший демографічний чинник народжуваності, формування сімей та зміни сімейної структури населення [105, с. 190].

Для кількісного вираження стану шлюбності регіону обчислюють загальний коефіцієнт шлюбності – кількість шлюбів, укладених за певний період, в середньому на 1000 осіб населення (‰) [39, с. 86].

Під припиненням шлюбу в демографії розуміють розпад шлюбного союзу внаслідок смерті одного з членів подружжя або розірвання шлюбу [100, с. 196]. Розірвання шлюбу – це процес розпаду шлюбу в результаті розлучення [39, с. 85].

Розірвання шлюбу (розлучення) – це припинення шлюбу за життя членів подружжя за бажанням чоловіка та жінки (чи одного з них) відповідно до законів або за звичаями країни. В Україні шлюб розривають у судовому порядку (за наявності неповнолітніх дітей) чи в органах РАЦС, при чому складають акт про розірвання шлюбу, який служить юридичним документом та одночасно первинним документом статистичного обліку [163].

Загальний коефіцієнт розлучуваності – це середнє число розлучень за певний період часу на 1000 осіб населення (‰) [39, с. 86].

Хоч шлюб, сім'я, розлучення виникли і розвинулись як соціальне явище, всі процеси існування і припинення шлюбу традиційно відносять до процесів природного руху населення, виходячи з того, що шлюб, сім'я – основна суспільна форма, в межах якої відбувається природне оновлення і заміщення поколінь [126, с. 260].

Впливовим чинником на відтворення населення є міграція. В разі переміщенні до регіону переважно молодого населення збільшується імовірність зростання шлюбності, відтак – народжуваності, що сприяє покращенню загальної демографо-економічної ситуації регіону.

При дослідженні міграції, як і будь-яких інших демографічних явищ, важливо знати її кількісні характеристики. Для відкритого населення визначають показники, що характеризують його міграційну взаємодію з іншим населенням. Відповідно міграції поділяють на сукупність прибуттів з-за меж території розселення та сукупність вибуттів за її межі. Різницю між кількістю прибуттів та кількістю вибуттів за певний період називають чистою міграцією, а у низці літературних джерел використовують рівнозначні терміни нетто-міграція або сальдо міграції [105, с. 239]. Валова міграція (обсяг міграції) – це сума прибуттів і вибуттів населення певної території за певний період часу [39, с. 137].

Проте абсолютні показники міграцій мають обмежені аналітичні можливості порівняно з показниками інтенсивності міграцій. Загальний коефіцієнт рухливості населення обчислюють як відношення валової міграції до чисельності населення певної території. Коефіцієнт інтенсивності прибуттів – це відношення числа прибулих мігрантів до кількості населення певної території; коефіцієнт інтенсивності вибуттів – це відношення числа вибулих мігрантів до кількості населення певної території; коефіцієнт

інтенсивності чистої міграції (сальдо міграції) – відношення чистої міграції до чисельності населення певної території [105, с. 240–241].

Демогеографічні процеси в їхньому часовому та територіальному аспектах визначають демогеографічний розвиток населення регіону, що відбувається на основі взаємозв'язків між основними складовими демогеографічної структури. Поняття „демогеографічна структура” – одне з базових у дисертації, поєднує показники відтворення населення, його природного та механічного рухів, статево-вікової структури регіону дослідження. У поєднанні з територіальним розміщенням населення стан демогеографічної структури формує показник демографічної безпеки регіону.

Визначення рівня демографічної безпеки регіону ґрунтується на нормалізації показників, зведення їх до єдиного, співвимірного виду – від 0 до 1. Це дозволяє перейти від різних одиниць вимірювання до однієї, при тому „найкраще” значення показника відповідатиме 1, а „найгірше” – 0. Нормалізовані значення показників, що змінюються від 0 до 1, характеризують ступінь наближення індикаторів до оптимального значення. Для нормалізації показників вирізнятимемо стимулятори та дестимулятори (табл. 1.3).

Таблиця 1.3

Порогові значення (індикатори) демографічної безпеки регіону

№	Показники демографічної безпеки	Порогове значення
Стимулятори		
1	Загальний приріст населення, ‰	не менше 3
2	Коефіцієнт народжуваності, ‰	не менше 15
3	Коефіцієнт природного приросту, ‰	не менше 2,8
4	Відносне сальдо міграції, ‰	не менше 1
5	Сумарний коефіцієнт народжуваності населення, осіб	не менше 2,2
6	Брутто-коефіцієнт відтворення, осіб	не менше 1,1
7	Очікувана тривалість життя при народженні, років	не менше 70
Дестимулятори		
8	Коефіцієнт смертності, ‰	не більше 8
9	Коефіцієнт дитячої смертності, (‰)	не більше 4
10	Коефіцієнт старіння населення, %	не більше 18
11	Демографічне навантаження непрацездатного населення на працездатне, %	не більше 60

До стимуляторів відносимо показники, кількісне зростання яких позитивно впливає на стан демографічної безпеки в регіоні. До дестимуляторів – показники, зростання яких негативно впливає на рівень демографічної безпеки регіону. Для розрахунку показників стимуляторів та дестимуляторів пропонуємо використовувати такі формули [43 с. 65–66]:

для показників-стимуляторів:

$$Z_{ij} = \frac{X_{ij} - \min\{X_{ij}\}}{\max\{X_{ij}\} - \min\{X_{ij}\}}, \quad (1.1)$$

для показників-дестимуляторів:

$$Z_{ij} = \frac{\max\{X_{ij}\} - X_{ij}}{\max\{X_{ij}\} - \min\{X_{ij}\}}, \quad (1.2)$$

де: Z_{ij} – нормалізоване значення j -го показника для i -го регіону;

X_{ij} – значення j -го показника для i -го регіону;

$\min\{X_{ij}\}$ – мінімальне значення j -го показника для i регіону;

$\max\{X_{ij}\}$ – максимальне значення j -го показника для i регіону;

$j=1, \dots, n$ – показники, на основі яких проводиться дослідження;

$i=1, \dots, m$ – регіони, що досліджуються.

Інтегральний показник рівня демографічної безпеки регіону (ІДб) може визначатися за такою формулою [125, с. 55]:

$$\text{ІДб} = \sqrt[n]{\prod_{j=1}^n z_{ij}} \quad (1.3)$$

де: z_{ij} – стандартизований показник демографічної безпеки для i -того регіону;

n – кількість показників, що досліджуються.

Однак, наведена формула може бути застосована лише у тих випадках, коли всі значення $z_{ij} > 0$, в іншому випадку за рівності $z_{ij} = 0$ розрахунковий індекс інтегрального показника стану демографічної безпеки регіону (ІДб) теж буде рівний нулю, відтак, застосування формули втрачає зміст. Для уникнення подібної ситуації слід модифікувати формулу розрахунку до такого вигляду [103, с. 466]:

$$\text{ПДб} = \sqrt[n]{\prod_{j=1}^n (1 + z_{ij})} - 1 \quad (1.4)$$

У результаті визначення інтегрального індексу стану демографічної безпеки регіону повинен бути визначений показник (ПДб), який знаходитиметься у діапазоні від 0 до 1,0.

Значення інтегрального індексу стану демографічної безпеки регіону $\text{ПДб}=0$ – крайній критичний стан системи, що означатиме демографічну небезпеку регіону, $\text{ПДб}=1$ – граничний ідеальний стан системи, що означатиме демографічну безпеку регіону. Для визначення проміжних станів, які характеризуватимуть демографічний ризик та демографічну загрозу регіону скористаємося формулою так званого „золотого поділу”, суть якого полягає у пропорційному відношенні, близькому до 0,618:0,382 [82, с. 466]. Зазначимо, що закономірності „золотого поділу” надзвичайно поширені у живій природі, вони проявляються в гармонійних побудовах організмів, в тому числі й людини. Дотримання динамічної симетрії „золотого поділу” означає найбільш гармонійні параметри структурування складових демографічної ситуації, що сприятиме досягненню найбільш ефективного (безпечного) розвитку регіону. Це свідчить про те, що можливість застосування принципів співвідношення „золотого поділу” для визначення станів демографічної ситуації регіону виглядає закономірною. Тому для знаходження проміжків стану демографічної безпеки регіону отримаємо квадратне рівняння [82, с. 467]:

$$x^2 + ax - a^2 = 0 \quad (1.5)$$

рішення якого дозволяє знайти x_1 та x_2 :

$$x_{1,2} = -\frac{a}{2} \pm \sqrt{\frac{a^2}{4} + a^2}, \quad (1.6)$$

$$x_1 = 0,383; x_2 = 0,854.$$

Отже, демографічна ситуація регіону на проміжку від 0 до 1 буде в стані: від 0 до 0,382 – демографічної небезпеки;

від 0,383 до 0,618 – демографічної загрози;

від 0,619 до 0,854 – демографічного ризику;

від 0,855 до 1 – демографічної безпеки (рис. 1.2).

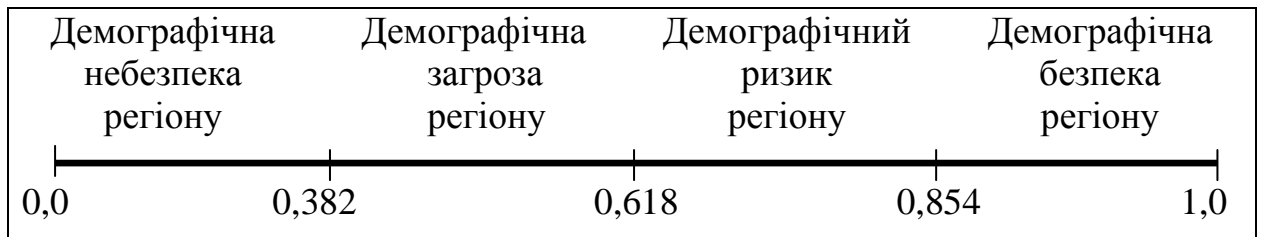

Рис. 1.2. Стани демографічної ситуації регіону відповідно до пропорцій „золотого поділу”

Порушення цих пропорцій свідчить про перехід демографічної ситуації регіону з одного стану в інший.

Отже, метою діагностики демографічної безпеки регіону є не тільки аналіз та оцінка поточної демографічної ситуації регіону, а й проведення ретроспективного аналізу показників демографічної безпеки регіону для визначення можливого стану демографічної ситуації регіону в майбутньому, що сприятиме формуванню ефективних механізмів забезпечення демографічної безпеки регіону. Тому третій етап (комплексна діагностика демографічної безпеки регіону) повинен включати аналіз динаміки показників та оцінку тенденцій демографічної безпеки регіону.

Для здійснення аналізу динаміки змін часткових індексів демографічної безпеки регіонів держави та інтегрального індексу демографічної безпеки регіону використовуватимемо формулу, яка представляє собою кратне відношення рівнів [125, с. 55]:

$$Tr = \frac{I_{Пдб}_t}{I_{Пдб}_{t-1}} \quad (1.7)$$

де: Tr – показує у скільки разів значення $I_{Пдб}_t$ більше (менше) від рівня взятого за базу порівняння $I_{Пдб}_{t-1}$;

$I_{Пдб}_t$ – інтегральний індекс стану демографічної безпеки регіону за певний період часу;

ІІДб_{t-1} – інтегральний індекс стану демографічної безпеки регіону за попередній період часу.

Висновки до розділу 1

В розділі досліджено еволюцію наукових поглядів на категорію „безпека” на різних етапах розвитку науки, з’ясувано сучасне розуміння поняття національної безпеки, визначено сутність поняття демографічної безпеки. Запропоновано детермінанти оцінки категорії „демографічна безпека регіону”, методи аналізу стану і динаміки рівня демографічної безпеки регіону.

1. Наукову категорію „демографічна безпека” вивчали фахівці різних наук (переважно економісти, соціологи, філософи, політологи тощо). Але в суспільній географії цій проблемі майже не приділяли уваги. Навіть у зазначених галузях науки згадану категорію вивчали неповно, як „інструмент” для забезпечення дослідження інших видів безпек.

2. Аналіз поняття „безпека” показав, що історія виникнення поняття сягає стародавніх часів і наукові підходи до її розуміння можна розділити на: античний (дохристиянський), період раннього християнства, період Відродження, період Пізнього Відродження, Реформації, період Раннього Просвітництва, період Просвітництва, період ХІХ ст. та період ХХ–ХХІ ст. Поняття „безпека” еволюціонувало від „самозбереження та виживання окремої особи чи держави” до „глобального захисту людства від катастроф та національної безпеки”.

3. У 1904 р. вперше у політичному лексиконі вжито поняття „національна безпека”, і до сьогодні воно трансформувалось від „захисту інтересів лише держави” до „захисту інтересів особистості і суспільства”.

4. У дисертації виділяємо вісім підходів до розуміння наукової категорії „демографічна безпека”. Вони варіюють від розуміння

демографічної безпеки як „стану захищеності держави, суспільства, ринку праці, особи, життя, відтворення, демографічного розвитку, популяції, демографічної ситуації від загроз” до „подовження людського життя та функціонування і розвитку популяції”.

5. Взнявши до уваги ці визначення демографічної безпеки регіону, пропонуємо дефініцію поняття у контексті суспільно-географічної науки: це система параметрів природного й механічного руху та структури населення, що дозволяє ефективно реагувати на внутрішні та зовнішні загрози щодо забезпечення сталого розвитку суспільства і життєдіяльності людини.

6. Визначення індикаторів демографічної безпеки регіону ґрунтується на нормалізації показників, зведення їх до одного, співвимірного виду – від 0 до 1. Для нормалізації показників вирізняємо:

– стимулятори – приріст населення, коефіцієнт народжуваності, коефіцієнт природного приросту, відносне сальдо міграції, сумарний коефіцієнт народжуваності, бруто-коефіцієнт відтворення, очікувана тривалість життя при народженні;

– дестимулятори – коефіцієнт смертності, коефіцієнт дитячої смертності, коефіцієнт старіння населення, демографічне навантаження непрацездатного населення на працездатне. Також, згідно із Наказом Мінекономрозвитку України від 29.10.2013 № 1277 „Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України”, подано їх порогові значення.

7. На підставі нормалізованих показників визначаємо інтегральний показник рівня демографічної безпеки регіону (ІПдб), який має знаходитись у діапазоні від 0 до 1, де 0 – характеризує стан демографічної небезпеки регіону, а 1 – стан демографічної безпеки регіону. Для визначення проміжних станів, які характеризуватимуть демографічний ризик та демографічну загрозу регіону скористаємося формулою так званого „золотого поділу”, суть якого полягає у пропорційному відношенні, близькому до 0,618:0,382.

8. Діагностика демографічної безпеки регіону включає не лише аналіз та оцінку поточної демографічної ситуації регіону, а й проведення ретроспективного аналізу показників демографічної безпеки регіону для визначення можливого стану демографічної ситуації регіону в майбутньому. Тому на третьому етапі комплексної діагностики демографічної безпеки регіону потрібно, використовуючи формулу кратного відношення рівнів, провести аналіз динаміки показників та оцінку тенденцій демографічної безпеки регіону. Визначення тенденції зміни рівня демографічної безпеки регіону сприятиме формуванню ефективних механізмів забезпечення демографічної безпеки регіону.

РОЗДІЛ 2.

ЧИННИКИ ДЕМОГРАФІЧНИХ ЗАГРОЗ ТА ФОРМУВАННЯ ДЕМОГРАФІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

2.1. Класифікація чинників

Міжрегіональна диференціація рівня демографічної безпеки зумовлена комплексним впливом різноманітних природно-екологічних, економічних, соціальних, культурно-релігійних та поведінкових факторів. Неприятливі умови життєдіяльності значної частини населення, низька ефективність існуючої системи охорони здоров'я, поширеність шкідливих звичок, нехтування нормами здорового способу життя та невпевненість у майбутньому – все це істотні перешкоди до сталого розвитку України. Тривала фінансово-економічна криза та лібералізація основ господарювання суттєво змінили спосіб життя, моделі економічної поведінки всього населення, молоді зокрема. За статистичними даними, скорочується мережа закладів культури, дошкільних та позашкільних установ. Матеріальне становище сьогодні безпосередньо позначається на можливостях родини щодо збереження здоров'я своїх дітей, своєчасного їх діагностування та необхідного лікування. Поліпшення якісних характеристик рівня життя населення, гармонізація процесів його відтворення, відновлення сімейних цінностей та забезпечення морального здоров'я сім'ї на основі відродження духовності української нації та національних традицій має бути одною із основних сфер національної безпеки.

Чинники формування демографічної ситуації регіону та країни вивчали: Зінченко Т. М., Зюзін В. О., Єрмілов В. С., Кісельов А. Ф., Коршун М. М., Руденко А. О., Тарасова В. В., Трахтенберг І. М., Хадикіна Т. О., Цебржинський О. І. та інші.

Система чинників демографічної безпеки представлена на рис. 2.1. Запропонована схема умовна, адже чіткої межі між окремими чинниками не існує, вони тісно взаємопов'язані і взаємозалежні.

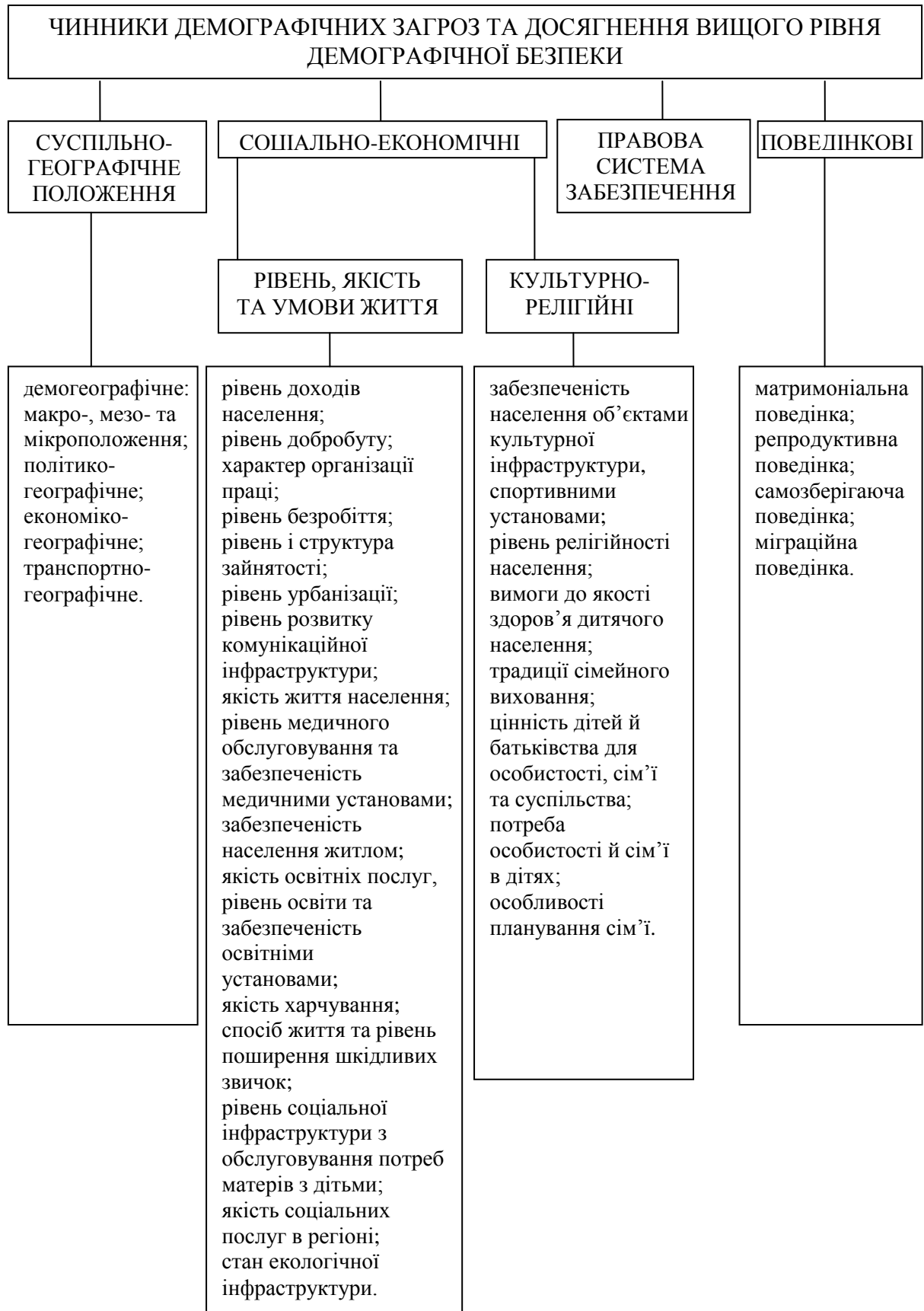

Рис. 2.1. Система чинників демографічної безпеки

Демографічна безпека, будучи одним з елементів національної безпеки, прямо чи опосередковано підлягає взаємовпливу інших видів безпеки: зовнішньополітичної, державної, воєнної та безпеки державного кордону, внутрішньополітичної, економічної, соціальної і гуманітарної, екологічної та інформаційної.

Опосередковані взаємозв'язки демографічна безпека має із зовнішньополітичною, державною та воєнною. Здійснення зовнішньої геополітики, яка слугує інструментом забезпечення життєво важливих потреб, є необхідною передумовою життєдіяльності кожної держави, хоча самі зовнішньогеполітичні кроки можуть і не мати концептуального чи ідеологічного обґрунтування, а бути природною реакцією на реальні зовнішньогеографічні обставини [47, с. 112]. Загрози зовнішньополітичної безпеки створюють небезпеку нестабільності існування держави і, як наслідок, можуть призвести до масового виїзду населення в більш спокійні країни та втрат населення у війнах, що вже прямо вплине на трансформацію статево-вікової структури і відтворення населення. З іншого боку з кожним роком населення країни, а особливо чоловіче, зменшується, що послаблює загальну силу держави.

В державній безпеці загроза поширення корупції та хабарництва створює складні умови існування для бідних верств населення, і в результаті впливає на зменшення народжуваності та збільшення смертності і в результаті загального зменшення населення, оскільки таких верств є більшість. Загроза все більшого ввезення наркотиків підриває загальне здоров'я нації.

На воєнну безпеку демографічна впливає загальним зменшенням населення: по-перше з кожним роком все менше призивається юнаків на службу в зв'язку із зниженням народжуваності, по-друге із зниженням народжуваності зменшується також кількість жінок для їх народження, та ще постійно знижується загальний стан репродуктивного здоров'я. Також участь в АТО призводить до втрати чоловічого працездатного населення, підбив

психологічного здоров'я військових і як результат деградація сімей, а то й і їх втрата. В свою чергу нефінансованість воєнної сфери, її занепад може створити загрозу виїзду юнаків в інші країни і вступ у їхні збройні сили.

З безпекою державних кордонів демографічна має прямий зв'язок – нелегальна міграція. Погана захищеність кордонів створює загрозу накопичення біженців на території держави, і в результаті створення окремих районів етносів та витіснення корінного населення. Така ситуація може призвести до конфліктів, зокрема і збройних, між приїжджими і корінними жителями.

У внутрішньополітичній сфері порушення з боку органів державної влади та органів місцевого самоврядування Конституції і законів України, прав і свобод людини і громадянина, в тому числі при проведенні виборчих кампаній, недостатня ефективність контролю за дотриманням вимог Конституції і виконання законів України може створити аполітичність населення, невпевненість у завтрашньому дні та небажання народжувати більше дітей, а то й еміграцію з країни. Або незадоволеність населення може призвести до протесту спочатку окремих громадських організацій, а пізніше, при незмінному поганому політичному становищі, і в загальному населення.

Нестабільність економічної безпеки прямо загрожує стану демографічної безпеки. За поглядом А. Наконечної економічна безпека трактується як геопросторова організація економіки регіону загалом та його окремих компонентів зокрема, яка сформувалася під дією сприятливих чинників і дає змогу зберігати сталий розвиток, здатний задовольняти економічні потреби регіону в контексті загальнонаціональних інтересів [89, с. 5]. Ці два види найбільш взаємопов'язані, оскільки економічна небезпека тягне за собою зменшення виробництва і скорочення робочих місць, а в результаті зниження доходів громадян та рівня їх життя, що прямо впливає на зниження народжуваності, зростання смертності, зріст захворюваності населення, особливо у працездатному віці. Неблагополуччя у сфері здоров'я і висока смертність працюючого населення є впливовими чинниками

стримування розвитку держави і перешкодою для досягнення нової якості економічного зростання, оскільки хворі люди мають менше можливостей для освітньо-професійної самореалізації, не забезпечують вищу продуктивність праці і не можуть повноцінно виконувати свої трудові функції [119, с. 4].

В соціальній та гуманітарній сфері загрозливими є неефективність державної політики щодо підвищення трудових доходів громадян, подолання бідності та збалансування продуктивної зайнятості працездатного населення; неможливість запобігти кризі системи охорони здоров'я і соціального захисту населення і, як наслідок, небезпечне погіршення стану здоров'я населення; поширення наркоманії, алкоголізму, соціальних хвороб; все це не сприяє створенню здорового інституту родини, народженню більше двох здорових дітей і збільшенню середньої тривалості життя. А виїзд висококваліфікованих кадрів медичної сфери не сприяє покращенню системи медицини.

Проблеми науково-технологічної безпеки зумовлені в основному еміграцією наукової еліти або низькооплачуваною роботою фахівців в Україні, і як результат небажання або неможливості (через додаткову зайнятість) створювати нові проекти та повноцінно працювати.

Значне антропогенне порушення і техногенна перевантаженість території України, зростання ризиків виникнення надзвичайних ситуацій техногенного та природного характерів зниження можливостей, Чорнобильська катастрофа, погіршення екологічного стану водних басейнів, загострення проблеми транскордонних забруднень та зниження якості води досить погіршили здоров'я людей, зокрема репродуктивне, підвищили смертність, знизили очікувану тривалість життя, пришвидшили процес зростання смертності та ін.

Найважливішою загрозою для населення в інформаційній безпеці є інформаційний вплив, що надається з метою інформаційного управління. Під інформаційним управлінням у цьому випадку розуміється механізм управління, коли керуючому впливу притаманний неявний, непрямий

інформаційний характер і об'єкту управління надається певна інформаційна картина, під впливом якої він формує лінію своєї поведінки. Таким чином інформаційне управління – це спосіб впливу, що спонукає людей до впорядкованої поведінки, виконання необхідних дій [35, с. 17].

2.2. Суспільно-географічне положення території дослідження

Одним із важливих чинників демогеографічної безпеки Львівської області є порівняно вигідне суспільно-географічне положення (СГП). Суспільно-географічне положення – це розташування відносно об'єктів та їх систем, що мають цивілізаційний, демографічний, соціальний, економічний чи політичний впливи. Цими об'єктами можуть бути межі цивілізацій, лінії цивілізаційних “розломів”, ареали окремих цивілізацій, комунікаційні (в т. ч. торгові) лінії та вузли, системи розселення, економічні райони й ареали, великі підприємства і полюси економічного зростання тощо, окремі держави й державні блоки, військові союзи [20, с.113]. Аналізуючи суспільно-географічне положення, розрізняють декілька його видів: соціально-, політико-, економіко-, демогеографічне положення.

Виділимо деякі специфічні особливості географічного положення досліджуваного регіону: а) безпосереднє межування з Польщею, близькість до розвинених країн Європи, вигідне географічне розташування на перехресті транс'європейських коридорів; б) наявність потужного консолідуючого регіонального ядра – міста Львова, який є важливим економічним і культурним центром не лише Львівської області, але й Західного регіону та України в цілому, а також туристичним центром загальноєвропейського масштабу; в) специфіка менталітету населення, його загальноукраїнські „політичні амбіції”, які внаслідок винищення еліти окупаційними режимами в минулому не завжди відповідають реальним можливостям.

Демографічне положення – різнобічне відношення (реальне чи потенційне) населення певної території до елементів (природних чи суспільних), що знаходяться поза цією територією [92, с. 26], тобто не тільки до показників темпів зростання населення, його народжуваності, смертності, міграції, але й до показників, що характеризують масштаби та якість виховання й освіти дітей у дитячих дошкільних закладах і школах, стан професійної освіти, функціонування і розвиток сім'ї, відтворення індивідів у процесі трудової діяльності.

Геопросторовий аспект демографічного положення охоплює макро-, мезо- і мікроположення [20, с. 117]. Демографічне положення Львівщини в Європі розглядаємо як макроположення, в Україні – як мезоположення, в Західному регіоні – як мікроположення.

Найбільш зручним є мікродемографічне положення регіону. За кількістю населення Львівська область домінує над іншими областями Західного регіону України, адже налічує майже 2,5 млн. осіб, інші ж не сягають 1,5 млн. осіб. А за кількістю сільського населення Львівщина посідає перше місце серед усіх областей України (992,6 тис. осіб). Також вона відзначається з-поміж інших областей країни більш сприятливою демографічною ситуацією, як зрештою і увесь Західний регіон. В абсолютному вимірі Львівщина характеризується високою шлюбністю (5 місце в Україні), доволі високою народжуваністю (4 місце) та менш деформованою віковою структурою населення. За відносні показниками рівня народжуваності область займає 11 місце. Західний регіон України, порівняно з іншими, має найвищі показники народжуваності, у східних областях рівень народжуваності не перевищує 10%. Лише у м. Києві та Закарпатській області смертність є нижчою, ніж у Львівській області.

Отже, за демографічними показниками Львівська область належить до першої десятки областей України з кращою демографічною ситуацією і має доволі вигідне демографічне положення. Але тенденції кількох останніх

років дають підставу зробити висновок про значні темпи депопуляції населення, які у підсумку погіршують демографічну безпеку.

Якщо оцінювати макродемогеографічне положення, то Україна і Львівська область виділяються майже найгіршими демографічними показниками з-поміж інших регіонів східної Європи, випереджуючи Болгарію та Угорщину(табл. 2.1).

Таблиця 2.1

**Основні демографічні показники країн Східної Європи
станом на 01.01.2014, % [164]**

Рейтинг	Країни	Природний приріст, скорочення (-)	Народилось	Померло	Смертність дітей до 1 року
1	Словенія	0,9	10,3	9,4	2,9
2	Словаччина	0,5	10,1	9,6	5,5
3	Росія	0,2	13,2	13,0	8,2
4	Молдова	-0,1	10,6	10,7	9,4
5	Чехія	-0,2	10,2	10,4	2,5
6	Польща	-0,5	9,6	10,1	4,6
7	Білорусь	-0,8	12,5	13,3	3,4
8	<i>Львівська область</i>	-0,9	11,6	12,5	8,3
9	Румунія	-1,6	10,4	12,0	10,1
10	Україна	-3,5	11,1	14,6	8,0
11	Угорщина	-3,9	9,0	12,8	5,1
12	Болгарія	-5,2	9,2	14,4	7,3

Найкраща демографічна ситуація в Словенії, де, як бачимо, природний приріст і одна з найнижчих смертність дітей до 1 року. Депопуляційні процеси характерні всім країнам Східної Європи за винятком Словенії, Словаччини та Росії, де триває природне зростання населення. Східноєвропейські країни характеризуються найбільшими темпами депопуляції серед європейських країн.

Політико-географічне положення (ПГП) регіону – це його геопросторові відношення до політичних данностей в системі державних територій (країни, політичні і державні структури, державні кордони і т. п.), що перебувають поза нею і мають чи можуть мати на неї суттєвий вплив.

ПГП властива історичність, оскільки воно залежить від змін наявного соціально-економічного і політичного потенціалу території та змін геополітичної обстановки. ПГП слід розглядати через призму геопросторових стосунків регіону з територіями і державами, з якими він межує [123, с. 43].

ПГП Львівської області є периферійним в Україні, але центральним у Європі. Регіон розташований в центральній частині світового поясу найвищого політичного і соціально-економічного розвитку. По західному периметру область репрезентує Україну в її виходах до Республіки Польщі, яка проводить відповідну політику стосовно поляків та їх нащадків на території області (наприклад, політика Польщі у напрямку т. зв. „карти поляка”). З іншого боку, область межує на півночі, сході і півдні з територіально-адміністративними одиницями власне України – волинськими (Волинська, Рівненська), подільськими (Тернопільська) та карпатськими (Закарпатська, Івано-Франківська) областями. У політичному плані положення Львівщини щодо інших областей позбавлене географічної бар’єрності, яка виявляється лише на межі з Польщею.

Важливий політико-географічний аспект положення Львівської області вбачаємо в її розташуванні у безпосередньому сусідстві із східним рубежем НАТО. Події останніх місяців переконливо свідчать про те, що будь-який надійний суспільний консенсус в Україні неможливий без стратегічної візії європейського майбутнього, підкріпленої конкретним планом реформ, закладених в Угоду про Асоціацію з ЄС. Тому в контексті геополітичного положення регіону Львівщина має максимально використати цю політику як позитивний виклик [20, с. 120–121].

В сьогоденній ситуації війни Львівська область територіально займає досить віддалене положення від об’єктів російської анексії. Львівщина є одним з найбільших регіонів забезпечення військовими у зону АТО і, як результат, несе непоправні демографічні втрати чоловіків віком 18–64 роки. Також Львівська область приймає біженців із анексованого Криму,

Донецької і Луганської області, а це ментально зовсім інше населення. Перші переселенці з Криму – це активісти із відверто проукраїнськими настроями, із цими людьми було найменше проблем. Друга хвиля переселенців – це кримські татари. Багато з них хвилюється, що діти, які підуть тут у школу, згодом асимілюються, забудуть рідну мову та культуру. Третя хвиля переселенців – це переселенці із Донбасу. Це переважно російськомовне населення. Багато з них ментально відчувають споріднення з Україною, навчаються на курсах української мови. Проте, є значна група переселенців більш упереджених. Зважаючи на військовий конфлікт, у багатьох з них подвійне ставлення до української влади та до проукраїнських регіонів, до яких їх було переселено. Саме після третьої хвилі виникло найбільше конфліктів на етномовній основі [174].

Економіко-географічне положення Львівщини характеризується сильними і слабкими сторонами. До сильних сторін можна віднести високу якість природного середовища – відносно низький ступінь антропогенних перетворень абіотичних і біотичних елементів довкілля, різноманітне і збережене культурне середовище, прикордонне положення регіону, що створює сприятливі передумови та можливості для міграцій, зокрема трудових. Мігрують малі й середні підприємці, які займаються так званим човниковим бізнесом (переважно населення прилеглих до кордону районів), об'єктами якого є товари легкої та харчової промисловості, трудові мігранти з українського боку, які зайняті короткочасними сезонними роботами у сільському господарстві та будівництві. До слабких сторін, які негативно впливають на демографічний розвиток області, можна віднести велику частку сільського населення на прикордонних територіях та низький рівень його освіти, зростання дефіциту кваліфікованих кадрів та високий рівень безробіття серед молоді, високе від'ємне сальдо міграції, структурне і довготривале безробіття, особливо на селі, бідність суспільства, низький рівень суспільної та екологічної свідомості, недостатні можливості для зайнятості у сільській місцевості, особливо для жінок, низька ефективність

системи охорони здоров'я, поганий стан здоров'я населення, низький рівень свідомості у сфері профілактики захворювання, ускладнений доступ до послуг з охорони здоров'я, природна небезпека (водна та вітрова ерозія земель, підтоплення, повені), слабо розвинута інфраструктура водно-каналізаційного господарства (особливо в маленьких містах та у сільських місцевостях), низька культура поводження з побутовими та небезпечними відходами, застаріла і деградована система меліорації і водного оснащення, неналежне функціонування систем меліорації, слабо розвинута мережа моніторингу і контролю за довкіллям [20, с. 117–118].

Ще один важливий чинник впливу на демографічну безпеку регіону є транспортно-географічне положення (ТГП). Воно означає забезпеченість комунікаціями регіону, особливо його розташування на внутрішньодержавних і міжнародних шляхах. Традиційно ці шляхи мають торгово-економічне значення [20, с. 118].

Специфіка Львівщини полягає ще й у тому, що через неї пролягають міжнародні траси: залізнична електрифікована лінія Київ–Львів–Чоп і автошосейна Київ–Львів–Ужгород, які з'єднують Україну і названий регіон з країнами ЄС: Угорщиною, Словаччиною, а через них – з іншими центральноєвропейськими державами. Водночас регіон перетинає автошосейна і залізнична бітранспортна магістраль Київ – Львів – Перемишль – Краків. Зараз формуються також транспортні міжнародні коридори: автобани Краковець – Львів та Перемишль – Львів (як частина Критського № 3: Берлін – Дрезден – Київ); автомобільний Критський № 5 (Трієст – Братислава – Львів). Львів опинився у транспортному вузлі міждержавних коридорів, що розбудовуються [20, с. 118–119].

Позитивними ознаками ТГП Львівщини є швидкий розвиток мережі і структур транскордонного співробітництва, у тому числі співпраця міст-побратимів, мобільність, здатність до адаптації, працьовитість, підприємливість населення регіону, потенціальне різноманіття туристичних послуг. Негативними сторонами ТГП є положення Львівської області на

шляхах нелегальної міжнародної міграції з країн Східної і Південно-Східної Азії до розвинених європейських країн, що перетворює територію області у „демографічний відстійник” криміногенного характеру, незадовільний стан багатьох пам’яток [20, с. 117].

2.3. Соціально-економічні чинники демографічної безпеки

Львівська область належить до областей з нижчими від середньо-українських показників рівня економічного розвитку, передусім індикатори рівня життя. У межах області існують певні відмінності на рівні адміністративних районів. Проблеми з працевлаштуванням залишаються, навіть мають тенденцію до поглиблення. Ознакою бідності у світі є переважаючі витрати на продукти харчування. У Львівській області дані витрати займають більше 50% усіх витрат домогосподарств, що свідчить про загальну бідність населення, у тім числі працюючого. Це є головною причиною значного погіршення демогеографічної ситуації у регіоні, ознаками якої є невисока народжуваність і висока передчасна смертність. Економічний чинник є головним поштовхом еміграційних процесів у регіоні [106, с. 89].

Залучення іноземних інвестицій має величезне значення для такої структурно і технологічно застарілої економіки, як економіка України, і Львівська область не є винятком. Відновлення припливу ПІІ (прямі іноземні інвестиції) відбувається вкрай повільно. Крім того, надходження ПІІ, як правило, відбувається не стільки за рахунок вищого рівня інвестиційної привабливості, скільки за рахунок приватизації, яка упродовж останніх років відбувалася майже виключно з використанням офшорних коштів, які, за оцінками експертів, були переважно українського походження, тому це не можна вважати надходженням іноземних інвестицій у повному сенсі [8, с. 56–57].

У зв'язку із соціально-економічною кризою з початку 1990-их рр. загалом зменшується середньорічна кількість робітників і службовців, зайнятих у галузях економіки Львівської області. Особливо скорочується їх кількість на підприємствах державної форми власності, колективної і приватної ж навпаки зростає. Змінюється структура зайнятих за галузями економіки, зменшується їх число у сфері матеріального виробництва і збільшується у сфері послуг, що кардинально трансформує соціальну структуру населення, а отже впливає на демографічну поведінку.

Відповідно до характеру зайнятості формується спосіб життя, схильність до зловживання шкідливими звичками. Внаслідок зниження рівня зайнятості після 1990 р. у Львівській області частішають випадки ведення нездорового способу життя, в результаті якого спостерігається передчасна смертність працездатного населення. Також протягом багатьох років однією з найбільш вагомих причин розпаду сім'ї як у містах, так і в селах лишається поширення алкоголізму: п'ята частина опитаних віком 30–50 років назвала зловживання алкоголем головною причиною, кожний десятий з опитаних – важливою причиною розлучення.

За Г. Старостенко [124, с.13] серед факторів здоров'я населення головним є рівень соціально-економічного розвитку суспільства, який включає:

1. виробничо-господарську діяльність – це умови праці, охорону праці, забруднення та охорону природного середовища;
2. рівень добробуту, споживання товарів та послуг, якість продуктів харчування, побутове обслуговування населення, охорона здоров'я, освіта, культура та мистецтво, державне страхування, соціальне забезпечення комфортності житла та ін.

Не менш важливим чинником, що вкрай негативно вплинув на ресурсні можливості стану здоров'я населення, стала застаріла державна система охорони здоров'я. Прагнення наблизити систему охорони здоров'я в Україні до європейської означає, що з часом кількість лікарів у Львівській області

зменшуватиметься. Щоб якість медичної системи при цьому не погіршилася, продуктивність праці лікарів має зростати. Відчутне зменшення кількості лікарів – до рівня, нижчого, ніж рівень 2009 р., відбулося у 2012 р.

За показником рівня захворюваності на інфекційні хвороби, особливо туберкульоз, Львівська область посідає середнє місце в рейтингу з-поміж регіонів України. Львівська область, як і інші регіони України, характеризується набагато вищим рівнем захворюваності на туберкульоз, ніж закордонні регіони. Наприклад, у Нижньосілезькому воєводстві рівень захворюваності на туберкульоз у 2,6 рази нижчий, ніж у Львівській області [8, с. 45–47]

Сучасна демографічна ситуація в сільських поселеннях характеризується низькими показниками народжуваності та тривалості життя, високими показниками смертності, в т. ч. і дитячої, деформованою статеві-віковою структурою. Головна причина цього – соціально-економічна: занедбаність сіл, недостатні інвестиції у його соціальну сферу, у покращення умов життя, низька платня в аграрній сфері, незадовільний стан охорони здоров'я та праці та ін. [7, с. 45].

Рівень урбанізації в регіоні є дуже важливим фактором, який впливає на рівень народжуваності. Дослідження показують, що чим вища частка міського населення в регіоні, тим швидше знижується коефіцієнт народжуваності. Репродуктивна поведінка міських і сільських мешканців суттєво відрізняється. Історично склалося так, що діти навіть у молодшому віці допомагали дорослим, тому в сільському господарстві багатодітність була необхідна для виконання трудомістких робіт. У містах такої потреби немає, крім того, в селі жінка може за короткий проміжок часу відновити свою кваліфікацію, в місті ж це пов'язано з певними труднощами. У великих містах народження першої дитини часто зміщують на вік 25–29 років. Такий стан, на думку В. С. Жученко та В. С. Стешенко, відображає закономірність: чим масштабніше місто, тим вищий рівень освіти і зайнятість жінок у суспільному виробництві, але нижчий рівень народжуваності [54, с.165].

Останнім часом усе більше мешканців Львівської області намагаються виїхати закордон на постійне, тривале або тимчасове проживання, вбачаючи у цьому надійний шлях вирішення багатьох життєвих проблем, передусім соціальних. Глибинні причини еміграції закорінені в економічній кризі. Саме неможливість утримання та виховання дітей стало головним поштовхом для виїзду жінок, чоловіків та цілих сімей у 90-ті рр. Як результат, нівелювання традицій сімейного виховання, неякісне харчування, що для дитячого організму спричинило брак репродуктивного здоров'я сьогодні.

Шевчук П. Є. виділяє сім чинників (табл. 2.2), від яких залежить рівень народжуваності: дохід на душу населення в домогосподарствах; частка робітників і службовців; частка жінок, зайнятих в галузях народного господарства; забезпеченість населення житлом; введення в експлуатацію житлових об'єктів; частка міського населення; частка населення з вищою освітою [152, с. 129].

Таблиця 2.2

Коефіцієнти множинної кореляції, отримані за методом примусового включення показників (ступінь впливу факторних ознак на сумарний коефіцієнт народжуваності) [152, с. 131]

Фактор, одиниця вимірювання	Коефіцієнт
1. Дохід на душу населення в домогосподарствах, %	-0,238
2. Частка робітників і службовців, %	-0,757
3. Частка жінок, зайнятих в галузях народного господарства, %	0,273
4. Забезпеченість населення житлом, (кв. м на душу населення)	0,054
5. Введення в експлуатацію житлових об'єктів, (кв. м на душу населення на рік)	0,065
6. Частка міського населення, %	-0,862
7. Частка населення з вищою освітою, %	-0,602

За даними таблиці коефіцієнтів множинної кореляції, видно, що найсильніший вплив має показник урбанізації (-0,862). Найвищий прямиий зв'язок має, зайнятість жінок (показник кореляції 0,273). Потрібно

відзначити, що він дуже незначний. Такий результат зумовлений особливостями сучасного розвитку українського суспільства. В теорії вплив жіночої зайнятості на народжуваність має бути від'ємним. Проте на сучасному етапі збільшується чисельність пенсіонерів, які можуть займатися з онуками тоді, як мати може суттєво підвищувати середньодушовий дохід сім'ї, продовжуючи працювати. Найближчими до нуля є показники забезпеченості житлом [152, с. 132].

На рівень життя населення істотно впливають зменшення обсягів виробництва, особливо товарів народного споживання, подальше підвищення споживчих цін та неадекватне йому зростання заробітної плати осіб, що працюють у державному секторі економіки, а також пенсій, допомог і стипендій. Сучасні методи і засоби обробки даних дають змогу залучати значну кількість факторів. Одним із найголовніших тут вважають дохід на одного члена сім'ї. Певний рівень доходу впливає на рівень і структуру потреб сім'ї, тим самим здійснює вплив на рівень народжуваності.

У даному контексті цікавим є погляд польського демографа Г. Смолинського. Він вважає, що зростання доходів сім'ї збільшує вплив факторів, які обмежують дітонародження. В його моделі розвитку населення діють два фактори:

- фактор А – прагнення до дітонародження;
- фактор В – обмеження прагнення до дітонародження (зниження життєвого рівня батьків із появою дитини).

Ці фактори знаходяться в оберненій залежності. Фактор В діє за будь-яких обставин, однак в умовах низького життєвого рівня він не може протистояти впливові фактора А [63, с. 3].

2.4. Демографічна поведінка як визначальний чинник демографічної безпеки

Демографічний перехід в Україні та її регіонах, зокрема, його четверта фаза, як передбачається в прогнозних студіях вітчизняних дослідників, мав би завершитись (в еволюційному режимі) певним зменшенням народжуваності, наближенням її показників до параметрів смертності, що зумовило б стабілізацію розвитку демографічного (краще – геодемографічного) процесу у всіх районних утвореннях країни. Але крива його подальшого розвитку почала змінюватись дещо поіншому сценарію, на відміну від розвинених країн Європи, Америки і деяких країн Азії. Глибока демографічна криза (і не тільки демографічна, а й економічна, соціальна, фінансова, політична та інші) після розпаду СРСР перервала спокійний, еволюційний характер розвитку. Регіональні геодемографічні процеси в Україні перехідних демографічних фаз, і ми опинились в такій глибокій депресивній „демографічній ямі”, що вже понад 20 років поспіль ніяк не можемо з неї піднятися [155, с. 309–310].

Зміна економічних, політичних та ідеологічних орієнтацій з початком періоду перебудови істотно вплинула на демографічну поведінку. Демографічна поведінка охоплює систему дій і відносин, спрямованих на зміну або збереження певного демографічного стану. Суб'єктами демографічної поведінки, як правило, виступають окремих індивід, сім'я, мала група, населення певної території. Складовими демографічної поведінки є дітородна (репродуктивна), шлюбно-сімейна (матримоніальна), міграційна, самозберігаюча (збереження здоров'я і життєздатності) поведінки. У широкому значенні демографічна поведінка включає також соціальну мобільність [154, с. 63].

Одним з найважливіших етапів у житті людини є укладання шлюбу, який, власне, і становить основу для створення сім'ї. Він концентрує у собі всю сукупність соціальних відносин, утворюючи досить складну діалектичну

єдність біологічного і соціального, натурального і духовного, громадського і особистого [67, с. 141].

Складна суспільно-політична історія українського народу, етнічні та ментальні особливості його психіки і характеру відповідно позначились на різних сферах життя українців, в тому числі й сімейного. Особливо негативно позначились постійні татаро-турецькі напади, часті війни, польсько-шляхетське поневолення. У цих умовах було порушено нормальне існування і функціонування тисяч сімей, відлучено від повсякденного господарського і сімейного життя багатьох чоловіків, зокрема, в козацькі часи, зруйновано безліч сімей внаслідок загибелі чи полону батька або інших членів родини.

У демографії поширений поділ сім'ї на два типи – малу і велику. Мала (проста, нуклеарна, індивідуальна) сім'я складається з однієї шлюбної пари (або одного з батьків) з неодруженими дітьми або без дітей. Може також включати одного з батьків подружжя чи родичів. Велика сім'я (складена, нерозділена, сім'я розширеного типу) має дві або й більше малих сімей.

У великій сім'ї існують дві основні форми споріднених зв'язків. Перша передбачає зв'язок між людьми, які походять один від одного (батько, син, онук), друга – зв'язок між людьми, що походять від одного предка, а також осіб, пов'язаних шлюбом (брати, сестри, їх жінки, чоловіки, діти) [16]. Існування, функціонування великих сімей зумовлювалось, переважно, економічними причинами – спільними силами легше вести господарство, сплачувати податки від одного, а не від кількох дворів і т.д. Найдовше (фактично до колективізації в радянський час) збереглись залишки великої сім'ї у Карпатах, Закарпатті, на Поліссі.

З кінця XVIII ст. мала сім'я стає основною на всій території України. Мала сім'я є таких видів: повна (подружжя і неодружені діти), неповна (лише один з членів подружжя) та елементарна (лише подружжя).

Наприкінці XIX ст. в Україні було 84% простих сімей і лише 16% складніших типів. Інколи під впливом різних економічних і соціальних явищ мали місце зворотні тенденції внаслідок панщини або стихійних лих.

Міські і сільські сім'ї відрізнялись. У кінці XIX ст. на території України лише 5,6% мешкало у містах, понад 94% – у селах. В Галичині частка міських жителів серед українців становила близько 10%. Сільські сім'ї поділяються на селянські, заробітчан та інтелігенції; міські – на робітничі, службовців та інтелігенції. Найбільшими за чисельністю були селянські та заробітчанські сім'ї (рис. 2.3). Вони вирізнялись досить високою народжуваністю – у середньому по 5–7 дітей, хоч траплялось й 10–12. Але була характерна для них і висока дитяча смертність, виживало переважно 3–5 дітей. Сім'ї інтелігенції та робітників у місті були переважно малочисельними – 2–3 особи народжувалось, але значно нижчим був показник дитячої смертності [136, с. 210–215].

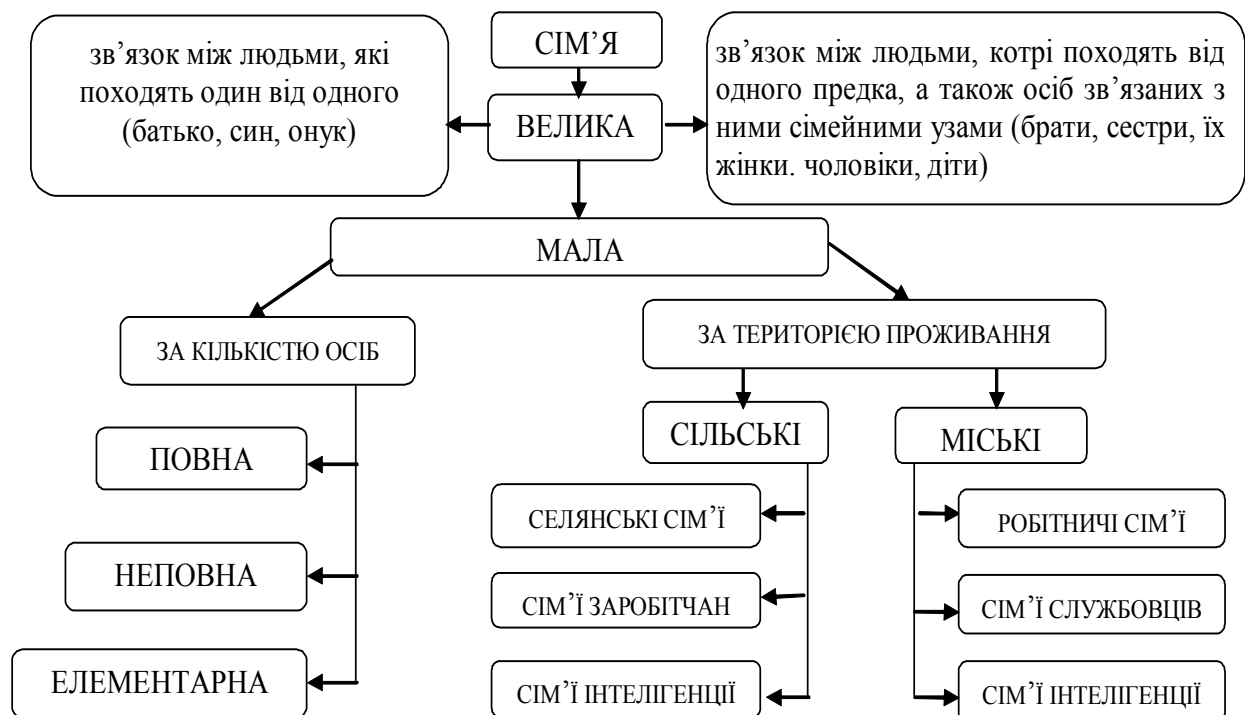

Рис. 2.3. Типологія сімей у XIV–XIX ст. [розробка автора].

За нормами звичаєвого права шлюб розглядався як громадянська угода, що її, як і кожну угоду, можна було укласти і розривати. З середини XVI ст. розлучення могло здійснюватися і без участі духовної влади. Найдавніші докладні документальні відомості про те, як розлучалися чоловік і жінка, датуються серединою XVI ст. Згадки про сам факт розлучення подружжя трапляється і в раніших документах XV ст., зокрема в Галичині [147, с. 119].

Поступовий історичний розвиток вносив зміни в усі сфери суспільного життя, в тому числі і сімейного. У зв'язку з масовим відпливом населення з села, бурхливим процесом урбанізації в Україні дуже зросла кількість міських і різко зменшилась кількість сільських сімей. З 30-х років XXст. і особливо в післявоєнні роки стала загрозливою реальністю тенденція старіння села, постійне зменшення в ньому кількості молодих сімей та їх дітності. Різко збільшилась кількість національно-змішаних шлюбів. Переважаючою стала мала нуклеарна сім'я, що складається з подружжя, одного-двох дітей і в окремих випадках – одного з батьків чоловіка або жінки (в середньому 3,3 осіб).

Та все ж, традиційна налаштованість на шлюб і сім'ю зберігається і в наш час. Населення України характеризується високим рівнем шлюбності (Львівська область на 5 місці), безшлюбна самотність не поширена у нашій країні [154, с. 90].

Найсуттєвішою рисою розвитку шлюбно-сімейних відносин у сучасному світі є плюралізація форм сімейного життя, різноманітність форм сімейних об'єднань та шлюбних стосунків [65]. В Україні, як і в інших країнах, простежується тенденція до зростання ролі незареєстрованих шлюбів у формуванні сімейної структури населення, що є наслідком складних процесів трансформації шлюбно-сімейних відносин, а також скорочення державної регламентації особистого життя.

Однією з найскладніших і найактуальніших проблем розвитку населення України у шлюбно-сімейній сфері є нестабільність шлюбних відносин, високий рівень розлучуваності шлюбних пар, у тому числі з

неповнолітніми дітьми [154, с. 11]. Провідною причиною розлучень можна вважати напруження у морально-психологічних, емоційних стосунках, і це напруження підсилює невирішеність матеріальних і житлових проблем [154, с. 108].

Соціальні та економіко-трудова чинники – зайнятість і соціальне становище, ступінь освіченості та професійно-посадова позиція, рівень добробуту, етнічна приналежність і ставлення до релігії тощо – відносяться до найбільш загальних факторів, які впливають на дітородну активність через систему норм, життєвих цінностей і взірців поведінки, що є загальноприйнятими, пріоритетними або найбільш поширеними у відповідних соціальних спільнотах, тобто, вплив економічних і соціальних детермінант (і змін у них) відбивається крізь призму факторів світоглядного характеру [91, с. 36].

За нинішнього доволі високого рівня економічної активності жінок у більшості європейських країн, коли вони все більше покладаються на власні доходи від економічної діяльності у питаннях життєзабезпечення (у тому числі своїх дітей), саме незайняті жінки без трудового доходу, які почуваються невпевнено у матеріальному відношенні, відкладають народження або відмовляються від нього [158, с. 301–330]. Виникла нова тенденція, пов'язана із запровадженням заходів демографічної політики. Як результат, виникає небезпека відсутності заміни батьківського покоління дочірнім, значного зменшення трудового потенціалу в майбутньому і зростання економічного навантаження людей похилого віку.

Вплив освітнього чинника на інтенсивність і структурні параметри народжуваності є очевидним і здебільшого пов'язаний із відкладанням молоддю створення власної сім'ї, тим більше народження дитини, принаймні до моменту закінчення навчання (термін якого нині подовжується), найчастіше – до здобуття вищої освіти та формування певного підґрунтя для подальшого кар'єрного зростання і матеріального добробуту. Ця обставина, за інших рівних умов, зумовлює „постарішання народжуваності”,

підвищення віку жінок для народження дитини і є одним із безпосередніх факторів скорочення періоду дітородної діяльності й її обмеження народженням меншої кількості дітей (і, відповідно, змін у структурі народжуваності „на користь” первістків або, у кращому випадку, дітей другої черговості) [91, с.29].

Всі ці обставини визначають дітородну поведінку суспільства загалом, а також, відповідно, забезпечення простого чи розширеного відтворення населення і, як результат, низький або високий рівень демографічної безпеки.

У структурі дітородної поведінки ключовим моментом є потреба у дітях [6, с. 41], яка належить до соціальних потреб вищого рівня. У практиці демографічного аналізу широко використовується визначення потреби у дітях як соціально-психологічної властивості людини, що характеризує прагнення соціалізованого індивіда мати певну кількість дітей – без їх наявності (та належної кількості) індивід зазнає труднощів у своїй самореалізації як особистість [2, с. 214].

Наведене визначення потреби у дітях відображає потребу у дітях на мікрорівні. Потребу у дітях на макрорівні можна розглядати як суспільну потребу, за допомогою задоволення якої уможлиблюється подовження існування населення та наявність його демографічної безпеки. Відсутність дітей не є „згубною” для окремої людини, однак, тривала відсутність народжень у населенні певної місцевості призводить до демографічної загрози, а то й небезпеки його зникнення.

Переобтяження жінки великою кількістю ролей, які вона відіграє у сучасному суспільстві: жінка – мати, вихователь, відповідальна за освіту, здоров'я дитини; дружина-берегиня домашнього благополуччя; домогосподарка та відповідальна за раціональне використання сімейного бюджету; інколи основне джерело доходів; професіонал, з активною соціальною позицією; помічниця-доглядальниця своїх старих батьків; врешті-решт леді, чарівна й одухотворяюча муза чоловіка зумовлює її намагання „звільнитися” від деяких з цих ролей [91, с. 53].

Можна припустити, що чим складнішою буде організація суспільства, тим сильніше цей адаптаційний механізм спрацюватиме у бік зменшення потреби в дітях для забезпечення „життєздатності” жінки у такому суспільстві і, як наслідок, виникнення загрозового стану демографічної небезпеки [91, с. 54].

Отже, особливостями сучасної дітородної поведінки в Україні є розширення кола прихильників „добровільної бездітності” (або child free), відтермінування народження дитини, зумовлене як очікуванням сприятливіших зовнішніх обставин (як то соціально-політична стабільність у країні, поліпшення ситуації щодо медичного обслуговування, соціального захисту материнства та дитинства тощо), так і прагненням перед народженням дитини поліпшити матеріально-фінансове становище сім'ї, створити належні житлові умови, зайняти прийнятну соціальну позицію, що, у свою чергу, впливає на формування нової моделі народжуваності (характеристиками якої є „постарішання” материнства, пожвавлення дітородної активності жінок середнього та старшого дітородного віку), зменшення кількості народжених, призведенні ситуації відтворення до стану демографічної небезпеки та вимирання населення [29, с. 127].

Зростання ролі поведінкових факторів у боротьбі за продовження життя виявляється при соціологічних дослідженнях чинників смертності та здоров'я населення. За аналогією до дітородної, самозберігаючу поведінку визначаємо як систему дій та установок людини, скерованих на збереження здоров'я і продовження життя [29, с. 127].

Низка історичних подій протягом ХХ ст. мала згубні демографічні наслідки для України та Львівської області і призвела до демографічної загрози у наш час. Після входження Західної України до СРСР відбуваються досить великі зміни у кількості населення області. Вони зумовлені рядом подій:

1. На підставі договору Молотова-Рібентропа щодо взаємного обміну населення близько 10 тис. українців із західних окраїн, які опинилися під

німецькою владою, переселилися на територію УРСР, а всі німці з Галичини й Волині переселилися до Німеччини (близько 100 тис);

2. Понад 10 тис. українців перед приходом більшовиків подалися на захід;

3. Репресії радянської влади проти українців в Західній Україні, жертвами яких стали декілька десятків тисяч осіб;

4. Більшовики вивезли всіх польських колоністів, поселених у селах містах Західної України за часів польської окупації (разом близько 300 тис.). За перші три роки війни Галичина втратила 22% свого населення, в тому числі частину населення, вивезеного німцями на роботи, забраного до війська, евакуйованого і т. д. [49, с. 142–156].

У 1990-х роках в Україні відбулись негативні зміни у стані здоров'я і смертності населення насамперед за рахунок різкого падіння рівня доходів. Розвиток особистості відбувався переважно через відмову від найнеобхіднішого, в тому числі, від відпочинку, придбання ефективних медикаментів і платних послуг охорони здоров'я, якісного харчування і т.д. Вплив на здоров'я проявляється у тому, що чим вищим є місце особи у соціальній ієрархії, тим кращими є можливості щодо збереження та поліпшення здоров'я, і тим нижчим є ризик передчасної смерті [119, с. 10].

Не менш важливим чинником, що вкрай болісно вплинув на ресурсні можливості стану здоров'я населення, стала застаріла державна система охорони здоров'я. Поширеність трактування охорони здоров'я як суспільного блага на безоплатній основі і жорстка прив'язка стану здоров'я до медицини, а не до особистої відповідальності за нього, значно деформували сучасну економіку та етику охорони здоров'я і не сприяють формуванню у населення активної життєзберезувальної позиції та налаштованості на здоровий спосіб життя [119, с. 13]. Також не сприяє цьому ставлення лікарів до пацієнтів, яке має безособистісний характер, тобто, лікар у лікувальному процесі не враховує індивідуальності пацієнта, особливостей його особистості. В останні роки з розвитком ринкових відносин в країні розвивається платна

кооперативна і приватна медицина, яка більш досконала. Але у людей, в основній своїй масі, нема достатніх фінансів для того, щоб користуватись благами платної медицини.

Загалом соціально-економічні трансформації перехідного періоду на тлі екологічних проблем виявились серйозним випробуванням для спроможності населення пристосуватись до нових умов життєдіяльності. В умовах соціально-дезорієнтуючих змін одна частина населення України зуміла адаптуватись і зберегти своє здоров'я, інша – ні. Як відомо, стреси та патологічні стани психіки зараховують до низки найважливіших чинників захворюваності та інвалідності [119, с. 18].

Міграційна поведінка – один із видів демографічної поведінки. Міграційна поведінка – це сукупність дій та відносин, які опосередковують переселення індивідів або відмову від них. Вивчення міграційної поведінки включає дослідження соціально-психологічні аспекти індивідуального, групового та масового ставлення людей до зміни місця проживання [29, с. 128].

Процес міграції населення включає три стадії: перша – потенційна міграція, друга – власне міграція населення, третя – адаптація переселенців до умов життя на нових територіях. На початковій стадії міграційного процесу під впливом можливих перспектив зміни деяких умов життя відбувається формування тих чи інших установок міграційної поведінки.

Міграційна установка являє собою психічний регулятор поведінки (схильність особистості), який визначає узгодженість дій, детермінованих позитивним або негативним ставленням до зміни місця та умов життя. Спонукальним компонентом міграційної установки є міграційна мотивація, що розкриває якісний бік потреби індивіда у зміні місця проживання, умов праці, реалізації певних життєвих планів [105, с. 234–235].

Міграційну поведінку можна диференціювати на індивідуальну, групову і масову. Відзначимо, що не будучи тотожними, ці складові здатні взаємовпливати одна на одну. Формуючи індивідуальну міграційну

поведінку на будь-якому етапі своєї діяльності, людина не в силах залишатися „в собі”. Вона змушена, спілкуючись з іншими людьми, обмінюватися інформацією, а в разі необхідності включатися в процес надання посильної допомоги тим, хто переїжджає. З часом у процесі такого спілкування (з урахуванням загальної обстановки) може сформуватися групова міграційна поведінка. Вона, набуваючи певних відмінних і специфічних риси, трансформується в масову. Остання ж не завжди може втілитися в процес дійсно масової міграції, як однієї, так і різних етнічних груп. Так чи інакше, більшість буде демонструвати і реалізовувати індивідуальну поведінку, що є своєрідним стрижнем у всій системі міграції [165].

Формування сучасного стану демографічної загрози у Львівській області та закладення основи звуженого відтворення в Західній Україні розпочалось у кінці XIX ст., коли гостро постала земельна проблема, зокрема в певних регіонах Галичини, тож галичани почали масово виїжджати, навіть цілими сім'ями, до Америки і Європи. Внаслідок еміграції в 1890–1900 рр. Галичина втратила 389 тис. населення. В 1890–1913 рр. із цих земель емігрувало загалом 700 000 – 800 000 осіб. Еміграція із Західної України відбувалась переважно до Сполучених Штатів Америки, в меншій мірі – до Канади й лише в незначних обсягах до Бразилії [109, с. 184–185].

Після воєнної „перерви” еміграція набрала інших форм. Перше місце зайняла еміграція до Канади і великого значення набрала еміграція до Аргентини. За 1919–1935 рр. з Польщі, Румунії й Чехо-Словаччини виїхало (якщо відрахувати реемігрантів) 172 тис. українців, із них до США – 11 тис, до Канади – 67 тис, до Аргентини – 42 тис, до Бразилії – 7 тис, до Франції – 36 тис. і до інших країн – 9 тис.

Найчисельніша еміграція міжвоєнного періоду припала на 1927–1929 рр., потім зменшувалася через економічну кризу, а в 1931–1934 рр. майже зовсім припинилася, відновившись лише в останні роки перед другою світовою війною, хоч значно менш інтенсивно. Новими місцями для

емігрантів стала також низка „екзотичних” країн, зокрема Уругвай, Парагвай, Перу та ін [49, с. 142–156.]

Міграційні процеси в Україні останнього десятиріччя ХХ століття після проголошення державної незалежності набувають нових рис, відмінних від попередніх хвиль міграції. Ці особливості дослідники виявляють, зокрема, в етнічному складі, в соціальній, освітній, професійній і віковій структурі мігрантів.

Попри пов'язані з війною та агресією проблеми, міжнародна міграція залишається вкрай важливим елементом життя України. Більше того, за нинішньої ситуації обумовлені міграцією загрози активізуються, виникають нові. По-перше, воєнний конфлікт на Сході та економічна скрута можуть спричинити нову хвилю відпливу населення закордон, передусім кваліфікованих спеціалістів та молоді, що негативно вплине на демографічну безпеку, яка й без того в умовах війни закономірно погіршиться, та на забезпечення ринку праці кваліфікованими кадрами. По-друге, економічні та політичні проблеми спричиняють швидке перетворення значного сегмента тимчасової трудової міграції на постійну, об'єднання сімей мігрантів закордоном, що відбувається як на західному (в країнах ЄС), так і на східному (в Росії) напрямках залежно від орієнтації та соціальних зв'язків мігрантів. Окрім втрат населення, це означатиме скорочення обсягів приватних валютних переказів в Україну. По-третє, процес поступового повернення мігрантів додому та скорочення трудової міграції, який намітився на фоні кризових явищ в країнах призначення, з одного боку, загальмується, проте з іншого – на фоні протистояння з Росією, де завжди працювала значна когорта українських працівників-мігрантів, пришвидшиться. Сотні тисяч людей, які забезпечували свої сім'ї завдяки заробітчанству в Росії або шукатимуть роботу в Україні, або, найвірогідніше, пробуватимуть освоїти інші ринки праці, що дає підстави припустити поширення практики нелегального працевлаштування закордоном з усіма негативними його наслідками. І нарешті, міграційна ситуація і міграційна

політика в Україні, які завжди хвилювали європейських партнерів, можуть викликати занепокоєння в країнах ЄС, побоювання масового неконтрольованого припливу українців, що, у свою чергу, здатне загальмувати надання безвізового режиму, подальший рух України шляхом євроінтеграції.

2.5. Нормативно-правова база демографічної безпеки в Україні

Правову базу у сфері демографічної безпеки України на сьогоднішній день становлять Конституція України, Закон України „Про основи національної безпеки України” [55], Стратегія демографічного розвитку в період до 2015 року, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 22.06.2006 №879, Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, затверджені наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 №1277, Закон України „Про Раду національної безпеки і оборони України”, Стратегія національної безпеки, затверджена Указом Президента України від 26.05.2015 №287/2015 та ін. [160]

Основні засади державної політики, спрямованої на захист національних інтересів і гарантування в Україні безпеки особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз в усіх сферах життєдіяльності визначає Закон України „Про основи національної безпеки України”.

Закон є юридичним документом, що містить положення з питань безпеки, закріплює правові основи забезпечення безпеки особистості, суспільства, держави, визначає керівні принципи і цільові настанови, засоби та методи захисту життєво важливих інтересів людини, суспільства та держави. Закон передбачає системний підхід до вирішення проблем національної безпеки в поєднанні з проблемами зовнішньої та внутрішньої безпеки в структурі економічної, соціально-політичної, воєнної, екологічної, демографічної та інших видів безпеки [55, с. 4].

Тривалий час держава фактично не застосовувала дієвих механізмів впливу на демографічну ситуацію, що призвело до поглиблення кризового характеру явища, руйнації основ та передумов процесу відтворення демографічного та трудового потенціалу України.

Однак слід зазначити, що в останні роки на рівні керівництва держави в Україні сформувалося розуміння катастрофічних масштабів та наслідків демографічної кризи, про що свідчить прийняття Стратегії демографічного розвитку в період до 2015 року, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України № 879 від 24.06.2006.

Водночас потребують змін та доповнень закони України „Про державну допомогу сім'ям з дітьми”, „Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям”, „Про зайнятість населення”.

Верховна Рада України прийняла за основу законопроект про національний демографічний реєстр населення, розробляються законопроекти про загальнодержавну програму розвитку трудового потенціалу України та про загальнодержавну програму зайнятості населення.

Передумовою формування та реалізації національної політики демографічної безпеки є забезпечення її комплексності та координованості, відповідного ресурсного забезпечення, його концентрації на реалізації найбільш нагальних демографічних завдань. На даний час управління і прийняття рішень у сфері сучасної демографічної безпеки відбувається в умовах невизначеності, суперечності, конфліктності, дії дестабілізуючих чинників і зумовлених ними ризиків [137, с. 5].

Відповідно до проекту закону „Про демографічну безпеку України” мета демографічної безпеки полягає у створенні умов, достатніх для попередження і нейтралізації демографічних загроз. До основних завдань забезпечення демографічної безпеки відносять поліпшення соціально-економічних умов життєдіяльності населення, поетапне підвищення державних мінімальних соціальних стандартів у сфері оплати праці, пенсійного забезпечення, освіти, охорони здоров'я, культури, житло-

комунального обслуговування, соціальної підтримки і соціального обслуговування, оптимізація зовнішніх і внутрішніх міграційних потоків населення, протидія нелегальній міграції, сприяння добровільному поверненню українців на етнічну батьківщину, стимулювання залучення і закріплення фахівців у сільській місцевості, формування високих духовно-моральних стандартів громадян у галузі сімейних стосунків, підвищення престижу родини в суспільстві, забезпечення репродуктивних прав громадян і сприяння формуванню високих репродуктивних потреб населення.

З основних інструментів реалізації демографічної безпеки відзначимо поліпшення якісних характеристик рівня життя населення та гармонізація процесів його відтворення на основі відродження духовності народу та національних традицій, відновлення сімейних цінностей, забезпечення морального здоров'я сім'ї, виховання свідомого батьківства, запобігання соціальному сирітству. Виходячи з наведеного, можна стверджувати, що сім'я є ядром демографічної безпеки, і навколо неї необхідно формувати всю систему заходів демографічної політики, що передбачає створення умов для посилення впливу на демографічні процеси засобами „просімейного” реформування усіх сфер суспільного життя і набуття статусу національної.

Виплати на дітей та інші форми державної підтримки сімей із дітьми, визнані провідним чинником забезпечення прав дітей у багатьох країнах, в Україні набувають особливої ролі: що більше дітей у сім'ї, то більш значну частку в її доходах відіграють державні допомоги на дітей.

Законом України „Про запобігання фінансової катастрофи та створення передумов для економічного зростання в Україні” від 27 березня 2014 року були внесені зміни щодо допомоги при народженні дитини, відповідно до яких її розмір є фіксованою сумою та не залежить від черговості народження. Обсяг допомоги складає 41280 грн., одноразово виплачують частину суми в розмірі 10320 гривень, решту – впродовж наступних 36 місяців рівними частинами у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України. Таким чином після прийняття змін розмір допомоги при народженні другої дитини

скоротився приблизно в півтора рази, при народженні третьої та наступних дітей – втричі. Новий порядок призначення допомоги не передбачає й її зв'язку з величиною прожиткового мінімуму. Таким чином, враховуючи реальні темпи інфляції, реальні фінансові втрати сімей із дітьми значно більші.

Додатковим чинником зниження демографічної безпеки сімей з дітьми стало скасування допомоги по догляду за дитиною до трьох років. Оскільки, термін виплати допомоги при народженні дитини було подовжено до 36 місяців, державні виплати на дітей було вирішено „об'єднати” в одному виді допомоги [176]. Таким чином, на допомогу при народженні дитини було покладено виконувати функції всіх видів виплат на дітей, власне „гранту” при народженні дитини (покриття найнеобхідніших витрат на новонародженого) – виплат, що надаються жінкам в період, коли дитина найбільше потребує материнського догляду (як правило, на першому році життя), призначених компенсувати жінкам втрату доходу від зайнятості в цей час, а також виплат на дітей, які перебувають під домашнім доглядом у віці, коли вже можуть відвідувати дитячий садок (як правило, надається батькам у якості компенсації у разі, якщо держава не може надати дитині місце в дитячому закладі).

Також одним із негативних наслідків об'єднання всіх виплат на дітей в єдиний вид допомог є втрата можливості для держави проводити активну соціальну політику, прямо не пов'язану зі стимулюванням дітонародження, зокрема політику на ринку праці в аспекті стимулювання жіночої зайнятості (або навпаки, заохочення тимчасового відходу від неї).

Найбільш значним негативним наслідком від зменшення розміру допомоги при народженні другої і наступних дітей буде зниження рівня матеріальної забезпеченості сімей із дітьми. Як зазначено вище, фактор ризику бідності в нашій країні визначальний для наявності та кількості дітей у сім'ї.

Незважаючи на те, що бідність сімей із дітьми – складна соціальна проблема навіть для розвинених країн, в Україні це явище набуває особливо негативних рис. В європейських країнах, як правило, рівень бідності в повних сім'ях із двома дітьми нижчий, ніж середньонаціональний, в той час як у нас наявність другої дитини значно підвищує ризик опинитися за межею бідності для всієї сім'ї. При цьому сім'ї з дітьми до трьох років найбільше ризикують опинитися за межею злиденності. Причини такого стану речей однакові практично в усіх країнах – з народженням кожної наступної дитини у домогосподарстві збільшується навантаження на працюючих дорослих членів родин, кількість яких не змінюється. А в період, коли дитина потребує постійної турботи матері й домашнього піклування, через відхід останньої з ринку праці в сім'ї зменшується і чисельність „годувальників”, натомість число фактичних утриманців зростає за рахунок і дитини, і матері.

В особливо вразливому становищі внаслідок зменшення розміру допомоги при народженні дитини опиняються жінки, які виховують дітей самостійно, адже попри існування різних видів державної допомоги, призначеної для їх підтримки (адресна соціальна допомога, допомога одиноким матерям, державна допомога на дітей, батьки яких ухиляються від сплати аліментів), соціальний захист цієї категорії сімей залишається вкрай неефективним. У 2013 р. 32,2% неповних сімей мали 6 або більше ознак депривації (залишалися найбіднішими за умовами життя) [176]. Ситуація погіршується тим, що в Україні жінки, які виховують малолітніх дітей (як самостійно, так і в повних сім'ях), мають обмежені можливості щодо самозабезпечення. В розвинених країнах жінки можуть поєднувати трудову діяльність і виховання дітей, навіть найменшого віку, завдяки участі в нетрадиційних формах зайнятості, як-то дистанційна робота (працюють удома). При цьому право працювати на умовах часткової зайнятості або за гнучким графіком роботи закріплене в переважній більшості розвинених країн за працівниками з дітьми (обох статей) законодавчо. На початку 2000-х рр. в країнах ЄС таким правом користувався в середньому кожний

третьої працівник із дітьми (зі значними варіаціями в залежності від країни), з яких більше половини жінок із дітьми до 6 років [176].

Повертаючись до ситуації в Україні, слід зазначити, що формально українське законодавство передбачає скорочення робочого часу (установлення неповного робочого дня і неповного робочого тижня) для жінок, які мають дітей до 14 років (ст. 51, 56 Кодексу законів про працю України [176]). Передбачена також можливість працювати неповний робочий день для жінок, які перебувають у відпустці по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку (ст. 179 Кодексу законів про працю України). Однак ці прогресивні норми не набули широкого практичного застосування, оскільки закон не регулює тривалість скороченого робочого дня або тижня. Отже, скористатися цим правом жінка може лише за домовленістю з роботодавцем, який зазвичай не зацікавлений в такій формі зайнятості. Тож реальну можливість поєднувати роботу і виховання малолітніх дітей має лише незначна частка жінок, переважно з числа фрілансерів або представників творчих професій.

Таким чином обмеження у самозабезпеченні, яких зазнають у нашій країні сім'ї з дітьми, підвищують економічне значення допомоги при народженні дитини як одного з найважливіших елементів системи соціального захисту. Ця система допомоги маргіналізує сім'ї з дітьми, посилює утриманські настрої. Очевидно, що такий шлях є не лише безперспективним, але й соціально безвідповідальним і небезпечним, оскільки породжує утриманство та фактично розбещує маргінальних батьків.

Крім того, допомога сім'ям розглядається не в єдності з політикою зайнятості, пенсійного забезпечення та податковою політикою. Відсутня стратегія заохочення роботодавців, які запроваджують сімейно-орієнтовані форми організації праці та соціальні послуги сім'ям з дітьми. Не сформована політика заохочення працездатних членів сімей із дітьми до повернення на ринок праці.

Висновки до розділу 2

У розділі проведено класифікацію чинників, висвітлено вплив окремих чинників на демографічну безпеку крізь призму загроз інших видів безпек.

1. Рівень демографічної безпеки визначається впливом демогеографічного положення та різноманітних економічних, соціальних, культурно-релігійних й поведінкових чинників. Негативні зміни певних факторів посилюють загрози депопуляції, зниження народжуваності, зростання смертності, старіння населення, навантаження людьми похилого віку, втрати людей репродуктивного віку і т. д.

2. Демографічна має опосередковані взаємозв'язки із зовнішньополітичною, державною та воєнною безпекою через суспільно-географічне положення. Загрози зовнішньополітичної безпеки створюють ризик нестабільності існування держави і, як наслідок, можуть призводити до масового виїзду населення в більш спокійні країни та втрату населення у війнах. Область територіально віддалена від зони АТО, але надає чи не найбільше військових, тому має доволі значні втрати чоловіків репродуктивного віку. Водночас сюди прибули біженці з анексованого Криму, Донецької і Луганської області, отже, є загроза виникнення соціокультурних конфліктів. У державній безпеці загроза поширення корупції та хабарництва створює складні умови існування для бідних верств населення. Воєнно-політична ситуація загрожуює міграційними втратами чоловічого населення.

3. Нестабільність економічної безпеки прямо позначається на стані демографічної безпеки. Ці два види найбільш взаємопов'язані, оскільки економічна небезпека виникає через зменшення виробництва і скорочення робочих місць, а в результаті – зниження доходів громадян та рівня їх життя, що прямо впливає на зниження народжуваності, зростання смертності, ріст захворюваності населення, особливо у репродуктивному віці. В соціальній та гуманітарній сфері загроза поглиблення проблем системи охорони здоров'я і

соціального захисту сприяє погіршенню стану здоров'я населення, поширенню наркоманії, алкоголізму, соціальних хвороб.

4. Невирішені соціально-економічні проблеми зумовлюють негативні процеси у репродуктивній поведінці, подальше занедбання самозберігальної поведінки, загрозу нетрадиційної матримоніальної поведінки та втрату молодого населення у міграційних процесах. Нова модель демографічної поведінки, яка формується у Львівській області, відзначається домінуванням малодітних сімей, низьким рівнем ранньої шлюбності та ранньої народжуваності, зростанням середнього віку народження дитини, тобто постарішання материнства, високою позашлюбною народжуваністю, домінуванням психологічних мотивів народження дітей. Самозберігальна поведінка виявляється у нових рисах у молоді, що намагається вести здоровий спосіб життя (правильне харчування), але через низький рівень заробітної плати зазнає чималих труднощів. Міграційна поведінка набула нових рис виїзду міських мешканців та жителів віддалених сіл у приміську зону, це спричиняє погіршення демографічних показників та зниження рівня демографічної безпеки.

5. Правова система забезпечення демографічної безпеки – важливий чинник захисту від загроз зменшення народжуваності, зростання смертності та еміграції. Крізь призму законодавчої підтримки у сферах праці, забезпеченості житлом, пенсійного забезпечення, освіти, позашкільної зайнятості дітей, охорони здоров'я, забезпечення новітніми технічними засобами медицини та освіти, оплати праці, умов праці, соціальної підтримки матерів, зайнятості матерів, преференційної податкової політики, розвитку малого бізнесу і т. д. можна послабити вплив дестимуляторів інтегрального показника демографічної безпеки.

РОЗДІЛ 3.

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ СКЛАДОВИХ ДЕМОГРАФІЧНОЇ БЕЗПЕКИ У ЛЬВІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

3.1. Геодемографічний аналіз загрози депопуляції

На сучасні демографічні процеси як в Україні, так і у Львівській області ще й досі істотно впливають світові війни, громадянська війна, голодомори 1921–1923, 1932–1933, 1946–1947 рр., примусова міграція та ін. У динаміці кількості населення Львівської області виділяємо період значних демографічних втрат 1940–1950 рр., коли населення зменшилось на 537,3 тис. осіб, з яких 59,5% склали сільське населення (рис. 3.1).

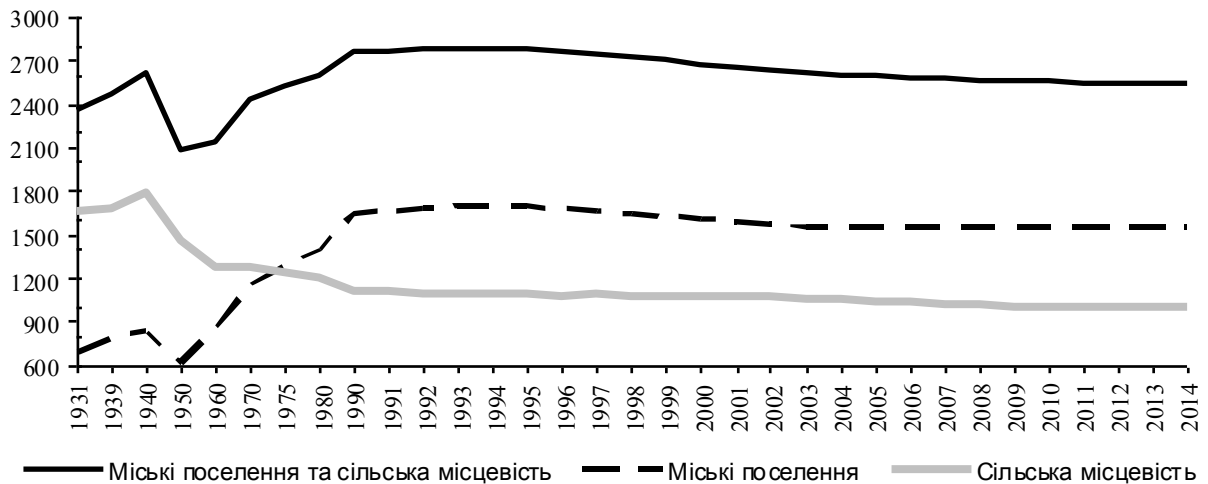

Рис. 3.1. Динаміка кількості наявного населення Львівської області, тис. осіб [163]

Після 1950 р. сільське населення переважно спадало і за 50 років зменшилось на 459,5 тисяч осіб. Ще до 1974 р. воно домінувало, а вже станом на 1 січня 1974 р. перевага міського над сільським склала 7000 осіб [26, с. 85]. Зростання міського населення можна спостерігати до 1994 р., воно покрило втрати населення області внаслідок Другої світової війни (на 222,3 тис. осіб).

З 1994 р. у Львівській області, як і загалом в Україні, помітна негативна тенденція зростання демографічних втрат. За 1994–2013 рр. в результаті

природного та міграційного скорочення населення області зменшилось на 231,9 тис. осіб, тобто на 8,4%, що є наслідком передусім глибокої економічної кризи 90-х років в Україні. Зокрема, лише впродовж 2008 р., коли почалась світова економічна криза, демографічні втрати області становили 6,9 тис. осіб або 2,7‰ (рис. 3.1). Кількість населення на 1 січня 2014 р. в області склала 2538,4 тис. осіб (5,6% від загальної кількості населення в Україні), серед них 1545,8 тис. осіб (60,9%) міських і 992,6 тис. осіб (39,1%) – сільських мешканців. За чисельністю населення область посідає п'яте місце після Донецької, Дніпропетровської і Харківської областей та м. Києва, за щільністю населення – друге після Донецької.

У 1950–1952 рр. зафіксовано від'ємне значення загального приросту населення області, оскільки з'явилась тенденція до зменшення чисельності сільського населення (рис. 3.2).

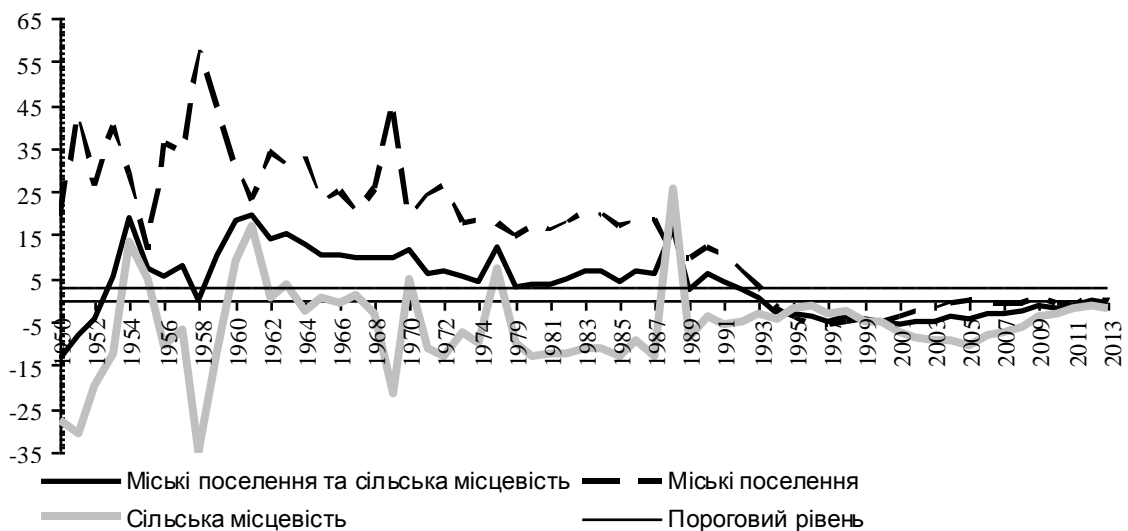

Рис. 3.2. Динаміка загальних змін кількості населення Львівської області, на 1000 осіб наявного населення [163]

Але вже в 1953 р. показник перевищує порогове значення (3‰) на 2,2% та до 1989 р. (2,3‰) не переходить цієї межі. Таке зростання пов'язане з високим міграційним прибуттям населення у міські поселення і з сіл області, і з інших областей. Надалі, окрім 1990 р. (3,7‰), можна спостерігати постійне

зменшення кількості населення, оскільки починається криза 90-х і відбувається часткове переміщення населення з міст в села. У 2001 р. відбулось найбільше скорочення населення (-5,3‰), що в 1,7 раза менше порогового значення. Після 2001 р. помітна тенденція уповільнення скорочення населення за рахунок невисокого додатного сальдо міграції в міста, куди молодь вирушає на навчання і роботу, та зменшення природного скорочення в міських поселеннях.

Серед районів області у 2013 р. приріст населення зафіксовано у Буському, Дрогобицькому, Жовківському, Пустомитівському, Сколівському, Старосамбірському, Стрийському та Яворівському районах і в м. Новий Розділ (дод. Б). Перевищення порогового значення спостерігаємо тільки у Пустомитівському (на 4‰) та Яворівському (на 1,4‰) районах. У Яворівському районі та м. Новий Розділ чисельність населення збільшилась завдяки і природному, і міграційному приростам. За рахунок переважаючого природного приросту зростає число населення Жовківського району. Одночасно в Буському, Дрогобицькому, Пустомитівському, Сколівському, Старосамбірському та Стрийському районах кількість населення збільшилась завдяки додатному міграційному сальдо.

Найбільше зменшилась чисельність населення внаслідок природного і міграційного руху відбувається в Жидачівському районі, де показник абсолютного скорочення населення у 2013 р. становив -9,5‰ (в 4 рази нижче критичного рівня).

3.2. Геопросторові тенденції демографічних загроз природного скорочення населення

У Львівській області щорічно в середньому народжується 30 тисяч дітей. Починаючи з 1951 р., коли рівень народжуваності становив 24,5‰, і до сьогодні число народжень постійно зменшується. У 1989 р. коефіцієнт

народжуваності подолав порогове значення – 15‰ і становив 14,6‰ (рис. 3.3). Особливо високими темпами це відбувалося у 90-х рр. За період з 1990 (14,0‰) по 2000 р. (8,9‰) середньорічний темп зниження народжуваності склав 4%.

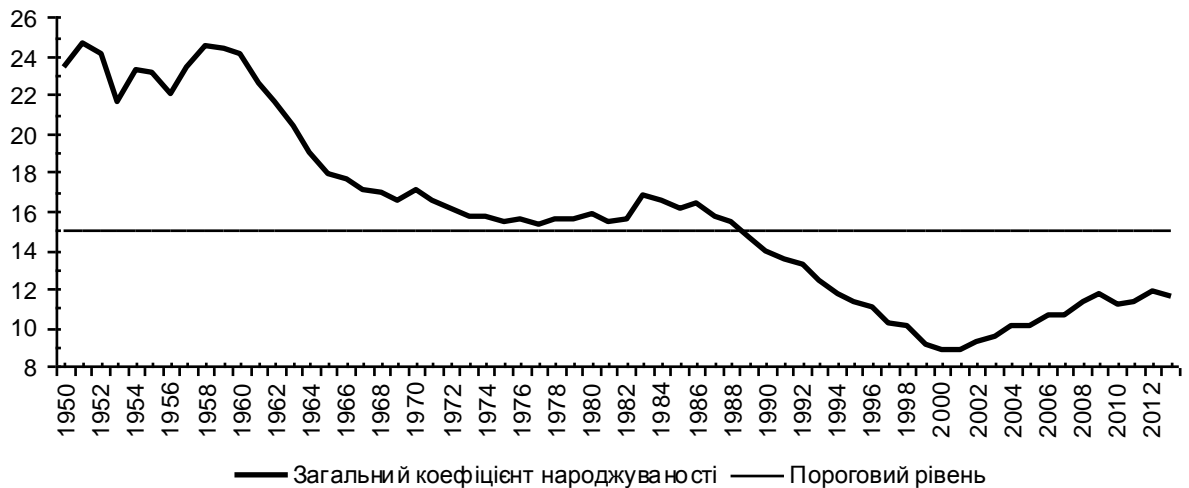

Рис. 3.3. Динаміка рівня народжуваності населення у Львівській області, ‰ [163]

Після тривалого падіння народжуваність почала входити в „еволюційне русло”, а відтак в останні тринадцять років відбувався компенсаційний приріст кількості народжень, який зазвичай притаманний періодам посткризової стабілізації, і перевищив показник 90-х рр. Пожвавлення дітородної діяльності можна пов’язати зі зломом негативних тенденцій життєвого рівня населення, з поступовим „включенням” механізмів його адаптації до життя у складних умовах.

У розрахунку на кожен тисячу осіб населення у 2013 р. народилося 11,6 немовляти (в Україні – 11,1), що на 0,3‰ менше порівняно з попереднім роком. За цим показником серед регіонів України Львівська область посідає 11-те місце після Рівненської, Закарпатської, Волинської, Чернівецької областей, АРК, Івано-Франківської, Одеської, Житомирської, Київської областей та м. Києва.

До 2001 р. народжуваність спадала. У 2001 р. порівняно з 1990 р. загальний коефіцієнт народжуваності населення в області був нижчий на 5,1‰ (або на 36,4%). Після 2001 р. дітей народжувалося все більше і у 2013 р. показник народжуваності майже досяг рівня 1994 р. – 11,6‰. Таке зростання в основному забезпечили жінки віком 20–29 років (66,3% від усіх народжених у області) народженням своїх первістків (53,2% від усіх народжених у жінок цієї вікової групи). Це більш чисельна частка онуків воєнного покоління.

Темп збільшення кількості народжених у сільській місцевості в останні тринадцять років вищий, ніж у міських поселеннях. Число народжених у 2013 р. в селах області зросло порівняно з 2001 роком на 27,8%, а загальний коефіцієнт народжуваності – на 37,6%, проти 23,5% і 25,3% відповідно в міських поселеннях [26, с. 86].

На зростання рівня народжуваності у 2008–2009 рр. вплинули прийняті урядом заходи щодо підвищення одноразової допомоги при народженні дитини. У 2013 р. зменшення народжуваності відбулося у зв'язку із зменшенням когорти жінок репродуктивного віку.

За порядком народження у матері у 2013 р. переважали первістки (44,8% від усіх народжень). Їх частка була вищою у містах (46,4%), ніж у селах області (42,7%). Третина немовлят – народжені другими в матері, кожна дванадцята дитина – третя за порядком народження у матері. Лише 4,6% від усіх народжених – діти, які народились четвертими і наступними.

Багатодітність традиційно переважає в селах. Наприклад, частка дітей, які народились у матері третіми, в 1,4 раза більша в сільській місцевості порівняно з міськими поселеннями, а частка тих дітей, які народились четвертими і наступними, перевищує відповідний міський показник у 2,1 раза [26, с. 87].

Найвищий рівень народжуваності зафіксовано в Турківському (16,0‰) та Сколівському (15,0‰) районах. Найнижчий – у містах Моршин (8,9‰) і Дрогобич (9,4‰). Лише в Турківському та Сколівському районах показник

відповідає нормі демографічної безпеки 15‰, у всіх інших і загалом в області спостерігаємо нижчі значення. Найгірша ситуація у м. Моршин, де показник в 1,7 раза нижчий порогового значення (дод. В).

Порівняно з 2012 роком зменшення кількості народжених відбувалось у всіх районах області, крім Буського, Кам'янка-Бузького, Мостиського, Сокальського, Старосамбірського і Стрийського районів та міст Новий Розділ, Трускавець і Червоноград.

У 2013 р. сумарний коефіцієнт народжуваності становив 1,5 дитини на одну жінку репродуктивного віку (в міських поселеннях – 1,4, в сільській місцевості – 1,8). З 1988 р. (2,2 особи) сумарний коефіцієнт народжуваності у Львівській області постійно знижувався, сягнувши найнижчого значення у 2001р. – 1,2 особи (в міських поселеннях – 1,1, у сільській місцевості – 1,4). Надалі ситуація ставала з часом загалом кращою як у містах, так і в селах. У 2009 р. цей показник сягнув значення 1998 р. та став наразі найвищим у XXI ст. Проста заміна поколінь у Львівській області відбувалась до 1989 р., а в сільській місцевості лише у 1990–1992 рр. сумарний коефіцієнт народжуваності становив 2,3 особи.

За останні роки помітна позитивна динаміка сумарного коефіцієнта народжуваності (рис. 3.4), але все ж таки рівень коефіцієнта, за шкалою С. Г. Стеценко, надзвичайно низький

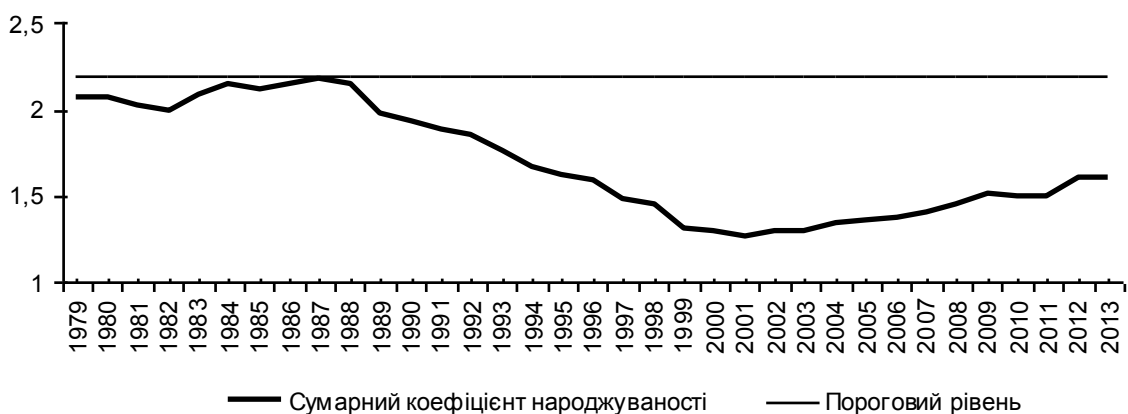

Рис. 3.4. Динаміка сумарного коефіцієнта народжуваності населення у Львівській області, осіб [163]

. Надзвичайно низьким він є в міських поселеннях, в сільській місцевості – дуже низький. Лише в Турківському (де в середньому одна жінка репродуктивного віку народжує 2,4 дитини, що є вище на 0,2 особи від порогового значення цього показника) та Сколівському районах (2,1 дитини) забезпечується просте відтворення поколінь (дод. Г). Доволі погана ситуація у всіх містах обласного значення, де показник не сягає навіть середньообласного значення (1,5 дитини), крім міст Борислав та Трускавець.

Оскільки бруutto-коефіцієнт відтворення жіночого покоління прямо залежний від сумарного коефіцієнта, тенденції їхніх змін теж подібні.

Найменше значення коефіцієнта зафіксовано у 2001 р. – 0,58 осіб, в т. ч. в міських поселеннях – 0,53, в сільській місцевості – 0,67 (рис. 3.5). На кінець досліджуваного періоду кожна жінка репродуктивного віку народила 0,76 дівчаток (у міських поселеннях – 0,68, в сільській місцевості – 0,88). За шкалою С. Г. Стеценко, це надзвичайно низький рівень показника, а в міських поселеннях – дуже низький. Сьогодні у Львівській області відбувається звужене відтворення жіночого покоління, що явно не сприяє покращенню демографічної безпеки регіону. Заміну жіночого населення дівчатками спостерігаємо лише з 1990 до 1992 р. у сільському населенні, коли бруutto-коефіцієнт становив 1,1 осіб [27, с. 119].

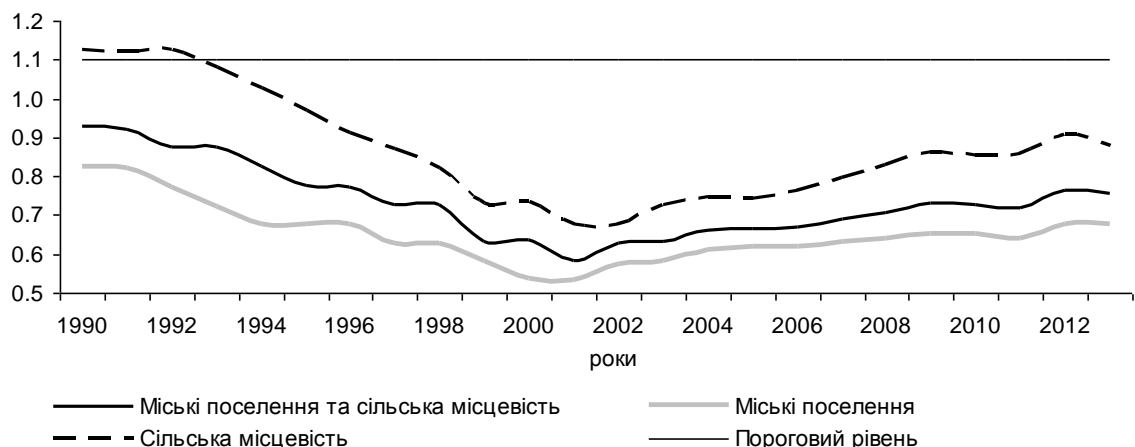

Рис. 3.5. Динаміка бруutto-коефіцієнта відтворення населення у Львівській області, осіб [163]

Просте відтворення поколінь відбувається лише у Турківському (1,2 дівчаток) та Сколівському районах (1,0 дівчаток). Наближаються до даного показника Жовківський, Перемишлянський та Яворівський райони із значенням 0,9 осіб. Надзвичайно низький рівень бруutto-коефіцієнта відтворення бачимо в таких містах обласного значення, як Дрогобич, Моршин і Самбір, показники в яких не перевищують 0,6 дівчаток, що в 1,8 раза менше порогового значення 1,1 (дод. Г).

Упродовж останніх років ХХ ст. показник нетто-коефіцієнта відтворення населення у Львівській області постійно падав і у 2002 р. сягнув значення – 0,6 осіб (у міських поселеннях – 0,55, у сільській місцевості – 0,68) (рис. 3.6).

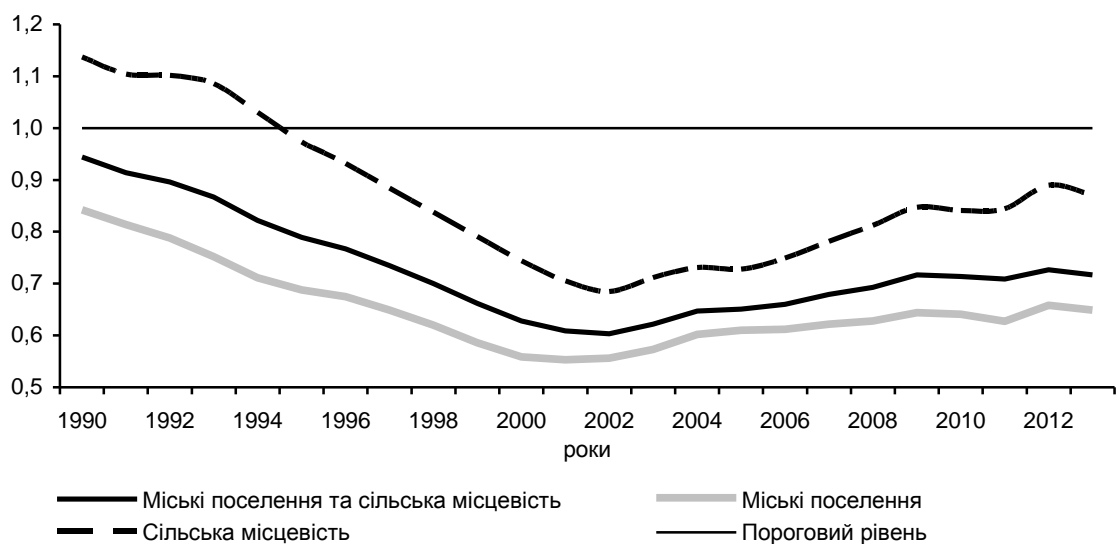

Рис. 3.6. Динаміка нетто-коефіцієнта відтворення населення у Львівській області, осіб [163]

У 2013 р. показник зріс до 0,75 осіб, хоча це ще дуже низький рівень для досягнення демографічної безпеки, міського населення – 0,67 осіб (надзвичайно низький), сільського – 0,87 осіб (дуже низький). Як бачимо, за досліджуваний період показник не сягнув значення 1, отже, дочірнє покоління не замінює материнське [27, с. 122].

У 2013 р. надзвичайно низький рівень (менше 0,8 осіб) нетто-коефіцієнта зафіксовано в Жидачівському і Золочівському районах та у всіх

містах обласного значення, крім Борислава і Трускавця (дод. Д). Відносно краща ситуація в гірських районах області – Турківському (1,1 осіб) та Сколівському (1,0 осіб).

Аналіз показників повікового розподілу народжуваності свідчить, що на сьогодні негативні тенденції відтворення населення Львівської області зберігаються, але існують деякі шанси їх змінити. Щойно буде подолано економічну кризу й досягнуто внутрішньополітичної стабільності, ситуація може швидко поліпшитись, передусім за рахунок компенсаційної народжуваності. Україна завершила перехід до сучасного типу відтворення населення і вже ніколи не повернеться до багатодітної сім'ї, яка забезпечувала розширене відтворення генерацій. Депопуляція є також результатом не тільки глибоких соціально-економічної та соціально-політичної криз, а й значною мірою сформованої в Україні несприятливої вікової структури населення [105, с. 247].

У післявоєнний період до 1964 р. (6,8‰) смертність населення Львівської області постійно спадала, незважаючи на сплески 1959, 1961–1962 рр. (рис. 3.7). Надалі показник постійно зростає і, сягнувши критичного рівня у 1969 р. (8,0‰), вже не переходить цієї межі. Показники нижче порогового рівня (9,0‰) спостерігаємо в 1958, 1960–1968 рр. (рис. 3.7). Хоч народжуваність після 2000 р. поступово зростає, однак переважаюча смертність іще визначає природне скорочення населення. Суттєву роль у зростанні смертності відіграло розповсюдження різних захворювань та їхнє омолодження, неможливість у зв'язку із зубожінням значної частини населення забезпечити якісне лікування, розпад державної системи медичного обслуговування населення, зростання безробіття, низький рівень доходів, недбале ставлення до свого здоров'я тощо [25, с. 85].

У Львівській області, порівняно з іншими регіонами України, один із найнижчих рівень смертності – 12,5‰ – після м. Києва (9,8‰) і Закарпатської області (11,8‰), загалом в Україні – 14,6‰.

В абсолютному відношенні переважаючою є смертність міського населення, а у відносному – сільського на 4,7‰ (рис. 3.7).

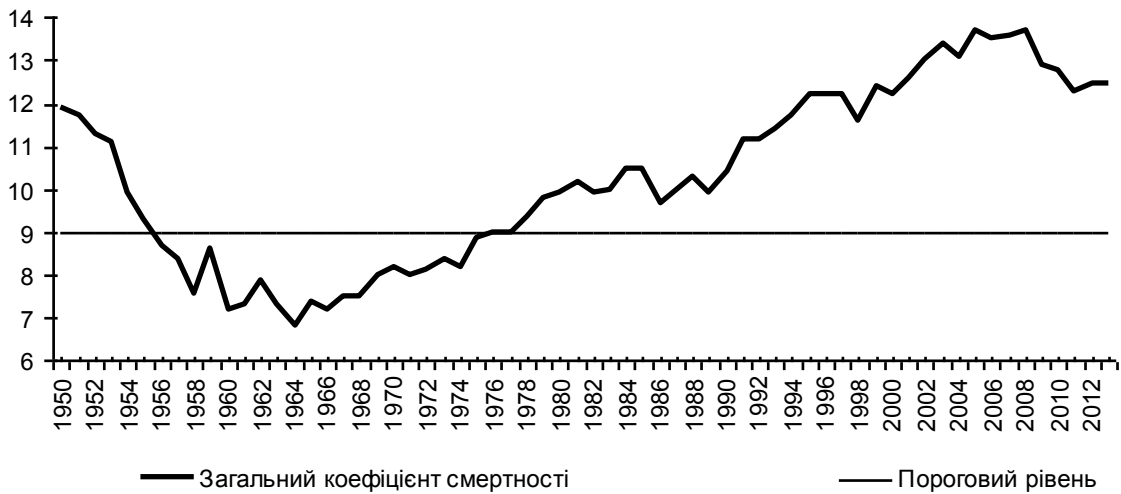

Рис. 3.7. Динаміка смертності населення Львівської області, ‰ [163]

Із загальної кількості померлих в області 51,9% склали мешканці міст, 48,1% – сіл. У 2013 р. порівняно з попереднім число померлих міського населення зменшилась на 0,23%, а сільського – збільшилась на 0,25%.

Просторовий аналіз загального коефіцієнта смертності (дод. Е) дозволив виділити у східній частині області два найбільш демографічно-проблемні райони з найвищим рівнем смертності – Перемишлянський (19,0‰) та Жидачівський (17,1‰). Таке становище спостерігаємо вже впродовж кількох років, і воно набуло тенденції до погіршення, оскільки ці райони найбільш економічно-кризові. Значно нижчий за середньообласний рівень смертності склався в Яворівському районі та майже у всіх містах обласного значення, крім Борислава. Причиною цього є більш сприятлива демографічна структура населення, яка сформувалась у попередні періоди за рахунок притоку населення на навчання і роботу [25, с. 86].

Найгострішою демографічною проблемою сучасної України є висока передчасна смертність населення працездатного віку, особливо чоловіків. Однак у Львівській області ця проблема поступово втрачає гостроту. Якщо у

2000 р. на кожну сотню померлих жінок помирало 107 чоловіків, а у 2005 – 111, то у 2013 – 99 (рис. 3.8). Частка осіб працездатного віку в загальній кількості померлих в області у 2013 р. склала 17,9% і порівняно з 1990 роком зменшилась на 2,3%.

У міських поселеннях Львівщини у 2013 р. померло більше чоловіків (на 100 жінок у середньому 104 чоловіки), а у сільській місцевості, навпаки, – більше жінок (на 100 жінок – 93 чоловіки).

У всіх молодших та зрілих вікових групах домінує смертність чоловіків, і лише за межею 75 років ситуація змінюється. Після досягнення 80-річного віку чоловіків померло 51,7% від кількості померлих жінок. Чоловіки переважно не доживають до старості: частка померлих після 80 років склала 22,6% від кількості померлих чоловіків.

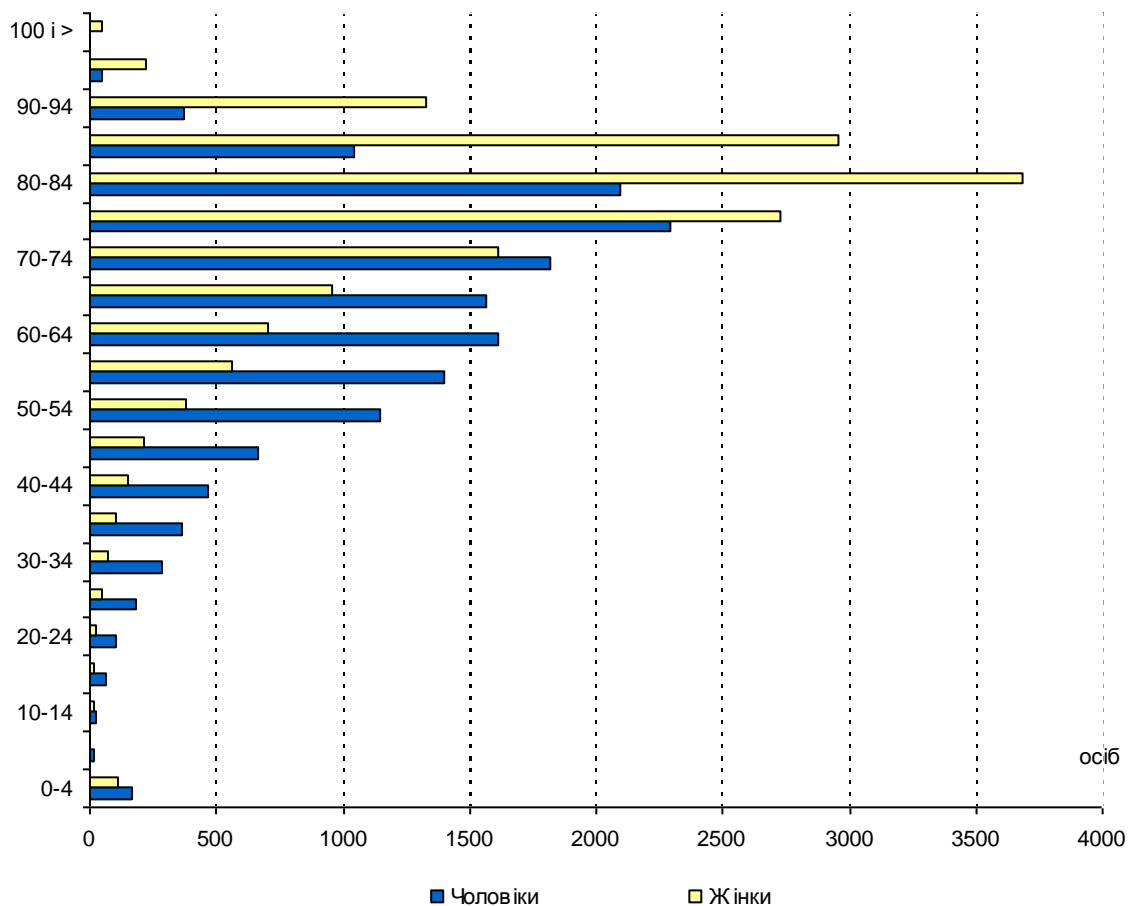

Рис. 3.8. Розподіл померлих за статтю і віком у Львівській області у 2013 р. [163]

Соціально-економічні труднощі, побутові негаразди, шкідливі звички, недостатнє дотримання основних засад здорового способу життя породжують проблеми зі здоров'ям, а звідси і високу смертність, особливо серед чоловіків на піку трудової активності. У 2013 р. їх смертність у віці 40–59 років склала чверть усіх померлих представників сильної статі. Водночас частка померлих жінок цього віку становила 8,2%.

Динаміка повікової смертності переважно показує реакцію населення різних вікових груп на посилення тиску економічних, соціальних та інших негараздів, пов'язаних із трансформаційними перетвореннями. У 2013 р. в області на 100 тисяч працездатного населення померло 373,3 осіб працездатного віку (в міських поселеннях – 333,0, в сільській місцевості – 438,2), з яких 584,4 – чоловіки, 138,9 – жінки. Надсмертність чоловічого населення зумовлена переважно алкоголізмом, який менш притаманний жінкам. За роки незалежності коефіцієнт смертності працездатного населення хвилеподібно зростав, але з 2009 р. простежуємо поступове зменшення. Зокрема, у 2013 р. показник упав на 1,2% відносно рівня 1990 р. (рис. 3.9). Найменше значення спостерігаємо у 2012 р. – 369,1 померлих на 100 тис., а найвищого значення показник сягнув у 2008 р. – 526,9 померлих на 100 тис. осіб [25, с. 88].

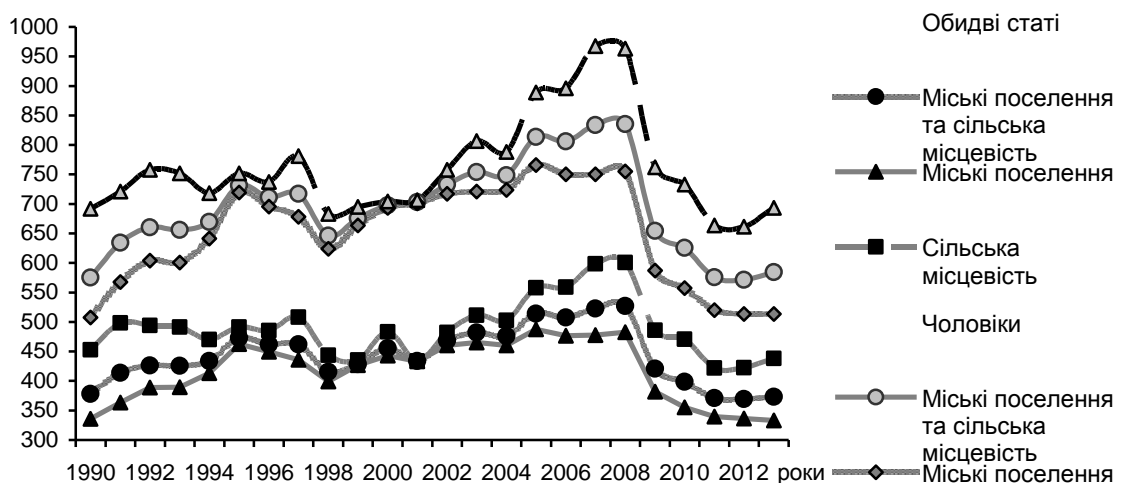

Рис. 3.9. Динаміка смертності працездатного населення у Львівській області, осіб на 100 тис. працездатного населення [163]

У територіальному аспекті найвища смертність працездатного населення у 2013 р. припадає на віддалені гірські райони – Сколівський (524,9) і Турківський (523,9), де недоступне якісне медичне обслуговування та складніші умови проживання. Найкраща ситуація у Яворівському районі (295,4), що пов'язано з молодого віковою структурою (дод. Є).

Попри те, що Україна вже начебто завершила перехід до сучасного типу демовіттворення, структура смертності її населення за причинами смерті поєднує елементи як традиційної, так і сучасної структури патологій (хвороби патологічні стани чи травми, які призвели до смерті чи сприяли її настанню, а також обставини нещасного випадку чи насильницької смерті, що спричинили травму зі смертельним випадком) [162]. Йдеться про те, що високий рівень смертності від ендогенних причин неінфекційного походження (хвороб системи кровообігу та новоутворень) поєднується з не менш значущим рівнем смертності від екзогенних причин (нещасних випадків, отруєнь і травм, інфекційних та паразитарних захворювань, хвороб органів дихання та органів травлення).

Лева частка смертей на Львівщині, як і загалом в Україні, у 2013 р. викликана хворобами системи кровообігу (65,3% від кількості всіх померлих). Від новоутворень в області померло 14,3% (в Україні – 13,9%), зовнішніх причин – 4,8% (6,1%), хвороб органів дихання – 3,0% (2,5%), хвороб органів травлення – 3,5% (4,2%), деяких інфекційних та паразитарних хвороб – 1,7% (1,9%), із них від туберкульозу – 1,1% (0,6%), від хвороб, зумовлених ВІЛ, – 0,4% (0,8%).

За питомою вагою смертей від новоутворень Львівщина посідає 7 місце в рейтингу серед інших регіонів. Деякі інфекційні та паразитарні хвороби склали меншу частку смертей, ніж загалом в Україні (також 7 місце). У цьому класі смертність від туберкульозу є вищою від середнього показника (4 місце), а від хвороб, зумовлених ВІЛ, – одна з найнижчих (10 місце).

Перше місце у Львівській області серед зовнішніх причин смертності посідають отруєння алкоголем, друге – самогубства, третє – ДТП (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Рейтинг головних причин смертності населення Львівській області у працездатному віці за статтю у 2013 р. [163]

Рейтинг	Причини смерті	Частка померлих, %	Рейтинг	Причини смерті	Частка померлих, %
<i>чоловіки (16-59 років)</i>			<i>жінки (16-54 pp.)</i>		
1	Хвороби системи кровообігу	30,5	1	Новоутворення	37,6
2	Зовнішні причини смертності	21,3	2	Хвороби системи кровообігу	19,7
3	Новоутворення	18,5	3	Хвороби органів травлення	11,6
4	Хвороби органів травлення	11,1	4	Зовнішні причини смертності	11,4
5	Деякі інфекційні та паразитарні хвороби	7,9	5	Деякі інфекційні та паразитарні хвороби	5,9
6	Хвороби органів дихання	3,9	6	Хвороби органів дихання	3,6

У чоловіків працездатного віку перше місце в класах причин „зовнішні причини захворюваності та смертності” і „хвороби органів травлення” займають відповідно випадкове отруєння, дія алкоголю та отруєння алкоголем і алкогольна хвороба печінки [22, с. 90]. Доволі високі показники смертності від зовнішніх причин (побутові і виробничі травми, отруєння, вбивства та інші) є дуже негативним явищем, оскільки посилюють статеву диспропорцію населення.

Дитяча смертність в області продовжує залишатись відносно високою, сьогодні вона ще перевищує критичний рівень 4‰.

Загальний коефіцієнт дитячої смертності в області різко знижувався з 103,8‰ у 1951 р. до 14,7‰ у 1967 р. (рис. 15). Надалі поступово зменшувався з незначними коливаннями і у 2012 р. сягнув найнижчого показника за весь досліджуваний період – 7,7‰, у 2013 р. дещо зріс до 8,3‰ (в Україні – 8,0‰).

Порівняно з іншими областями, у 2013 р. Львівщина погіршила свої позиції щодо смертності немовлят. Якщо у 2009 р. рівень смертності дітей віком до одного року в області не перевищував загальнодержавний показник і був одним із найнижчих після Київської, Полтавської, Тернопільської, Волинської областей та столиці, то на сьогодні – один із найвищих.

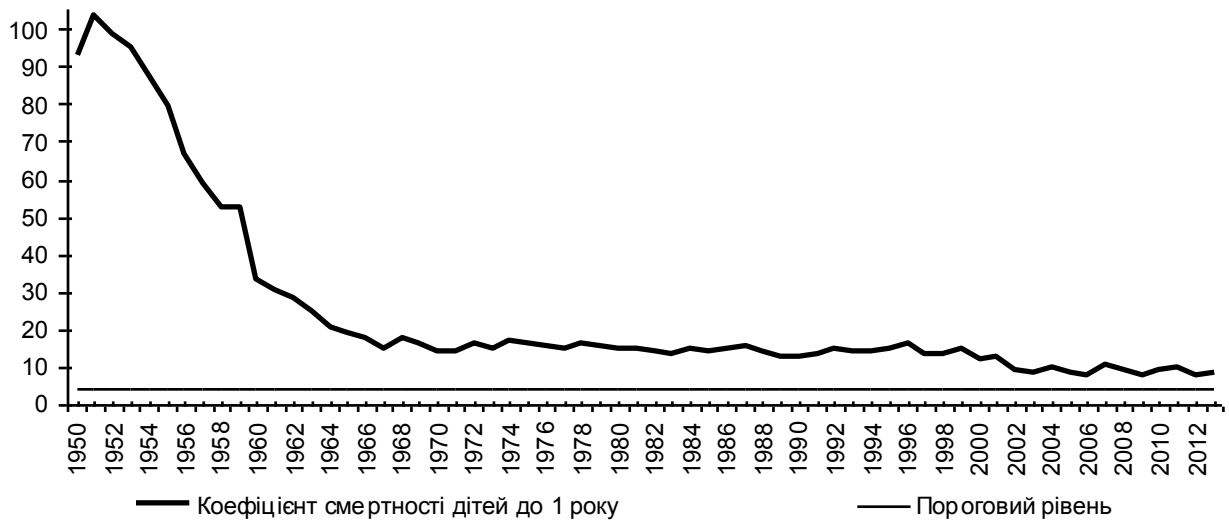

Рис. 3.10. Динаміка смертності дітей до одного року Львівської області, осіб на 1000 живонароджених [163]

Просторовий аналіз показників дитячої смертності показує, що їх варіація по адміністративних районах суттєво відрізняється від варіації загальних показників смертності. Ця обставина пов'язана значною мірою з тим фактом, що дитяча смертність більш чутлива до регіональних особливостей і умов життєдіяльності населення, а загальний коефіцієнт дитячої смертності є найкращим індикатором соціального благополуччя [27, с. 90].

Найвищий рівень смертності немовлят у 2013 р. спостерігаємо у м. Самборі (19,2‰) та м. Бориславі (18,5‰). Нижче порогового рівня є показники у Стрию (3,3) та Червонограді (2,2), а у м. Моршині не зафіксовано жодного випадку (дод. Ж).

У загальній кількості померлих діти до одного року становили 0,8%. Смертність була викликана переважно окремими станами, що виникають у перинатальному періоді (60,7%), вродженими вадами розвитку, деформаціями та хромосомними аномаліями (23,1%), інфекційними та паразитарними хворобами (5,3%).

Високі показники смертності населення, викликані в останнє десятиріччя як демографічними структурними факторами, так і кризовими соціально-економічними умовами, суттєво вплинули на такий важливий демографічний показник як середня тривалість життя населення, що є похідною від смертності.

Очікувана тривалість життя впродовж 1990–2013 рр. зросла на 1,5 року, і у 2013 р. показник становив 73,3 роки. Найнижчий середній показник зафіксовано у 1996 р. – 69,8 років (рис. 3.11) [25, с. 91]. Очікувана тривалість життя міського населення більша від сільського населення на 2 роки, що зумовлено нижчою смертністю в дитячому і працездатному віці. У 2013 р. було досягнуто найвищого за останніх 10 років значення – 74,1 року. А після 2002 р. очікувана тривалість життя міського населення постійно зростала. У сільській місцевості показник з 2002 до 2003 рр. трохи зріс (на 0,55 року), а до 2008 р. (69,34 року) зменшився на 0,8 року і вже в 2013 р. знову зріс, уже до 72,06 року. Для досягнення найвищого рівня демографічної безпеки очікувана тривалість життя має становити не менше 70 років. Нижче порогового рівня очікувана тривалість життя в області опускалась лише у 1996–1997 рр. у пік економічної кризи. Середня тривалість життя міського населення за 1990–2013 рр. не опинялась нижче межі демографічної безпеки, а в сільського – тривалість життя перевищувала 70 років лише у 1990–1991, 1993–1994, 2003–2004 рр. та після 2009 р.

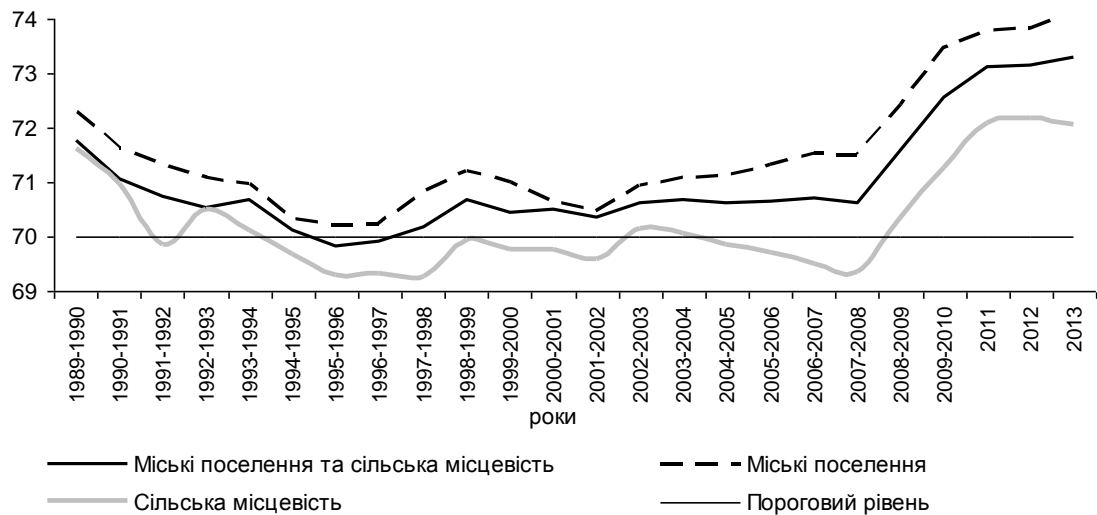

Рис. 3.11. Динаміка очікуваної тривалості життя населення Львівської області, років [163]

Очікувана тривалість життя жінок приблизно на 10 років вища від тривалості життя чоловіків (78,1 років та 68,4 років відповідно). У сільській місцевості за цим показником жіноцтво випередило чоловіків майже на 11 років, тоді як у міських поселеннях – на 9. Доволі високу різницю в середній тривалості очікуваного життя жінок і чоловіків можна пояснити надсмертністю чоловіків працездатного віку [25, с. 92].

Територіальна диференціація цього коефіцієнта в межах області доолі значна (дод. 3). Найгірша ситуація за цим показником у Сколівському районі (очікування 69,6 років), де один із найвищих показників смертності населення у працездатному віці. Відносно сприятлива ситуація у 2013 р. бачимо в містах Львів та Дрогобич (74,3 років), що пов'язано з нижчою смертністю населення у працездатному віці та кращим медичним забезпеченням.

В області природний приріст населення спостерігаємо до 1994 р. (в міських поселеннях до 1997, а в сільській місцевості лише до 1990), опісля переважання смертності над народжуваністю зумовлювало природне скорочення (рис. 3.12).

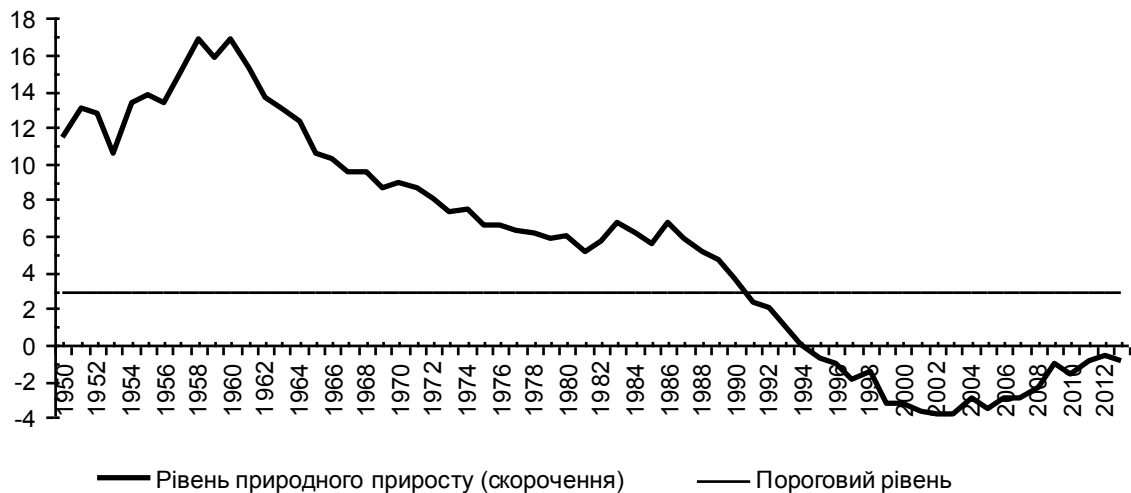

Рис. 3.12. Динаміка рівня природного приросту (скорочення) у Львівській області, ‰ [163]

Найбільше скорочення простежуємо у 2002–2003 рр. – 3,8‰: у міських поселеннях у 2002 р. – 2,3‰, у сільській місцевості у 2005 р. – 6,5‰. Покращення ситуації спостерігаємо з 2005 р.: інтенсивність природного скорочення населення знижується. Так, у 2013 р. (-0,9‰) порівняно з 2005 (-3,6‰) воно зменшилось в 4 рази. Позитивна тенденція спадання природного скорочення не призвела до відновлення рівня демографічної безпеки (порогове значення становить 3‰). Зазначимо, що у міських поселеннях у 2013 р. був природний приріст 0,3 ‰, а у сільській місцевості природне скорочення – 2,5 ‰. Це зумовлено значно старішою віковою структурою населення сільської місцевості, яка склалась у зв'язку з впливом молоді до міст. В Україні коефіцієнт природного скорочення у сільській місцевості в 2,1 рази вищий, ніж у міських поселеннях.

Сьогодні природний приріст відбувається в Яворівському (4,0‰), Жовківському (1,4‰), Турківському (1,4‰) районах, м. Новому Роздолі (2,6‰) та м. Трускавці (0,2‰). Найвище природне скорочення спостерігаємо у Жидачівському (6,7‰) та Перемишлянському (7,0‰) районах (дод. И).

3.3. Аналіз демографічних ризиків статево-вікової та шлюбної структур населення та загрозових тенденцій їх змін

В області кількісно переважають жінки: на початку 2014 р. на 134,1 тис. осіб, або на 11,2%. Кількісна перевага жінок над чоловіками виникає після 38 років і в кожній наступній віковій групі зростає.

Перевага жінок над чоловіками особливо помітна у старших вікових групах, що пов'язано з більшими втратами чоловічого населення внаслідок історичних факторів (війни, репресії) та над смертності чоловіків працездатного віку (дод. І).

При загальному скороченні кількості населення від останнього перепису населення 2001 р. на 3,4%, кількість дітей (0–14 років), які проживають у міських поселеннях, зменшилася на 8,6%, у сільських населених пунктах – на 7,8%, а їх частка у загальній чисельності населення за цей період знизилась на 2,7 відсоткового пункту (з 18,5% до 15,8%). Частка осіб у віці 60 років і старші склала 19,5% загальної чисельності населення області, у міських поселеннях – 18,8%, у сільській місцевості – 20,5% [26, с. 88]. Кількість осіб у віці старшому працездатного віку вперше перевищила кількість дітей у 1999 р., а на початок 2014 р. ця перевага склала 66 тис. осіб, або 15,6% (в Україні – 62,2%).

Серед столітніх домінують жінки – 262 особи з усіх 349 осіб. Більшість людей старших 100 років мешкають у містах (224 особи).

Процес старіння населення – це результат передусім зниження народжуваності та збереження її впродовж тривалого періоду на рівні, що не забезпечує навіть простого відтворення поколінь. В економічно розвинених країнах до цього додається вплив зростання середньої тривалості життя населення. Істотною протидією старінню населення у цих країнах є міграція, оскільки приїжджає переважно молодь. В Україні ж навпаки, еміграція посилює вплив низької народжуваності, а середня тривалість життя населення присуті не зростає.

Нині питома вага осіб у віці 60 років і далі в загальній чисельності населення в Україні становить 21,6% і є однією з найвищих у світі. Якщо віковій піраміді міського населення характерний більш-менш рівномірний розподіл допрацевдатних, працевдатних і післяпрацевдатних контингентів, то у віковій піраміді сільського населення чітко виділяються дві групи – покоління людей, які народилися в період короткочасного піднесення народжуваності середини 80-х років, і покоління, народжених у середині 30-х років. Вища, порівняно з міським населенням, частка дітей у селян дає підстави сподіватися на деяке омолодження сільського населення у майбутньому.

Згідно з міжнародними критеріями, населення прийнято вважати старим, якщо осіб у віці 65 років і далі в загальній кількості населення є понад 7%. Цей поріг Львівщина переступила в середині 60-х років. На сьогодні осіб цієї вікової групи в області 14,4%, тобто кожний сьомий мешканець –похилого віку (в Україні – кожний восьмий).

Зростання частки осіб віком понад 60 років у Львівській області можна простежити з 1990 до 2001 р., потому показник поступово спадав, а в 2013 р. сягнув значення 19,5%. Аналогічно відбувалася й динаміка коефіцієнта в сільському населенні – з 21,4% до 20,5% (рис. 3.13).

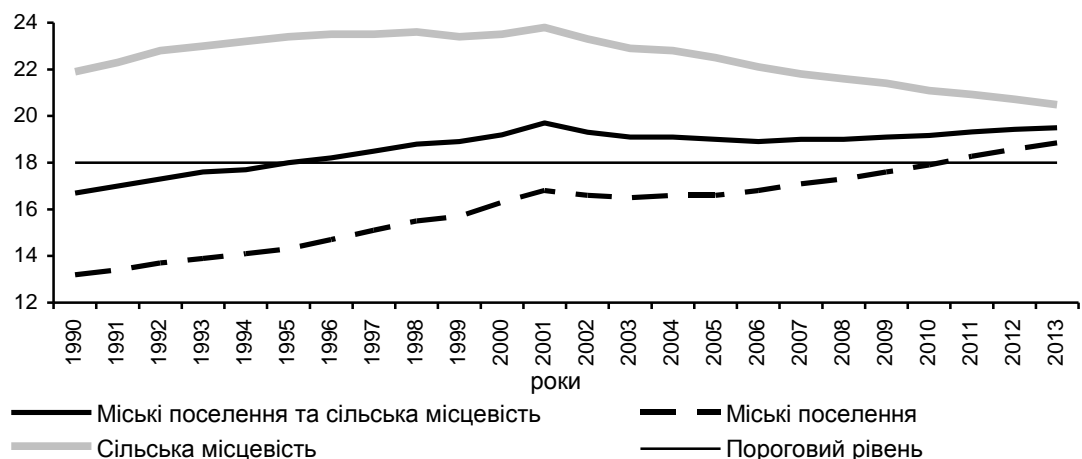

Рис. 3.13. Динаміка демографічного старіння населення Львівської області (частка осіб старше 60 років), % [163]

Рівень демографічного старіння міського населення зріс на 4,4% відносно 1990 р., а відносно 2001 р. – на 0,8%, становлячи на кінець досліджуваного періоду 18,8%. У міських поселеннях рівень демографічного старіння не перевищував порогового показника демографічної безпеки 18% до 2009 р.

У більшості районів області рівень демографічного старіння перевищує середньообласний показник (дод. І). Найбільш старим є населення у Перемишлянському (24,5%) і Жидачівському (23,3%) районах. Найбільш молодим, нижче порогового рівня, – населення Яворівського (16,0%) і Жовківського районів (17,5%) та міст Новий Розділ (16,4%) і Стрий (17,8%). Але якщо демографічна молодість Яворівського району обумовлена відносно високою народжуваністю, то в Новому Роздолі основним чинником є постійний міграційний приплив молоді.

Незначне зростання питомої ваги населення старших вікових груп та зменшення кількості дітей у сукупності призвело до деякого зниження демографічного навантаження на населення працездатного віку. У 2013 р. на Львівщині з розрахунку на 1000 осіб працездатного віку припадало у середньому 668 осіб непрацездатного віку, у тому числі дітей – 281 особа, у віці, старшому від працездатного, – 387 осіб (рис. 3.14).

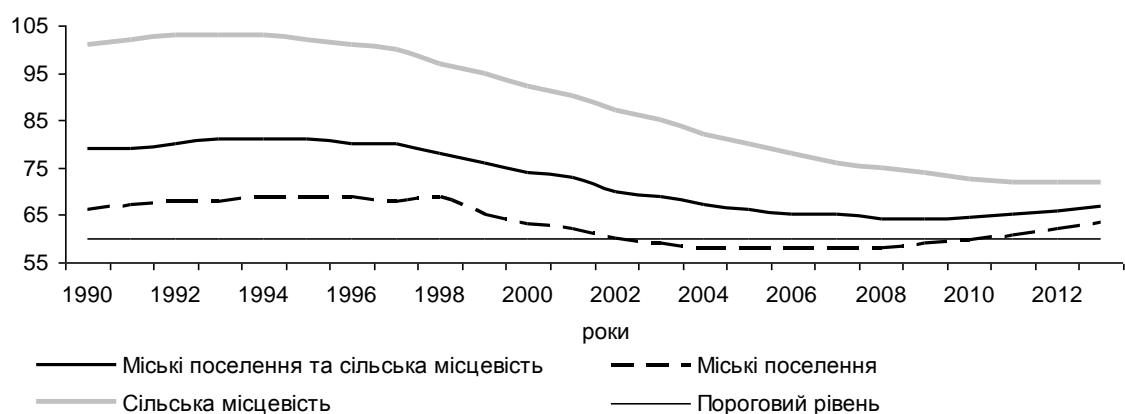

Рис. 3.14. Динаміка демографічного навантаження працездатного населення у Львівській області, % [163]

Від перепису населення 2001 р. загальне демографічне навантаження зменшилося на 8%, навантаження дітьми – на 19,5%, а особами у віці, старшому від працездатного, збільшилось на 2,7%. До 1994 р. (загальне навантаження – 81%, у міських поселеннях – 69%, у сільській місцевості – 103%) навантаження на працездатне населення зростало за рахунок поповнення вікової групи, старшої від працездатної, потім в пенсійний вік почало вступати воєнне покоління, тому навантаження почало зменшуватись.

Допустимий рівень демографічного навантаження для досягнення демографічної безпеки регіону становить 60%, але за 2002–2010 рр. цей показник не перевищував порогового рівня лише в міського населення. В області в середньому, особливо в сільському населенні, кількість людей віком понад 60 років залишається високою.

Найбільше навантаження на працездатне населення простежуємо в Перемишлянському (81,4%), Жидачівському (75,1%), Турківському (78,2%) та Сколівському (36,4%) районах (дод. Й). Але якщо у двох перших внаслідок високого коефіцієнта вибуття осіб працездатного віку переважає навантаження особами, старшими від працездатного віку, то в гірських – Турківському і Сколівському, де висока народжуваність, – переважає навантаження дітьми. Подібна ситуація до останніх існує в Яворівському районі.

Середній вік населення області, за даними перепису 2001 р., становив 37,4 року, на 1 січня 2014 р. – 39,4 року. За цей період міське населення постаріло більше, ніж на два роки (до 39,3), а сільське населення – більше, ніж на рік (до 39,5). Наймолодшим в області є населення Яворівського (37,0), Турківського (37,1) і Жовківського (37,4) районів та м. Нового Роздолу (38,4). Найстарішим – населення Жидачівського (41,4) та Перемишлянського (41,2) районів і м. Трускавця (41,8).

Україна традиційно належала до країн із високим рівнем шлюбності. У середині ХХ ст. зафіксовано особливо високу фактичну шлюбність у селах, яку обумовлювали усталені звичаї матримоніальної поведінки, неприйнятність для сільських жителів порушувати традиції церковного вінчання. Тоді ж було встановлено перший пік юридичної шлюбності як реакцію на законодавчі зміни в регулюванні шлюбних відносин у 1944 р., згідно з якими лише в зареєстрованому шлюбі подружжя отримувало певні права й обов'язки. Отже, багато фактичних шлюбів, переважно у містах, офіційно зареєстрували свої відносини. У 1950 р. загальний коефіцієнт шлюбності у середньому становив 12,0‰, при тому різниця між рівнем шлюбності у міських і сільських поселеннях становила понад 9,0‰. Надалі на тенденції шлюбності посутньо впливали демографічні чинники. Зниження рівня шлюбності у 1965 р. спричинене тим, що у шлюбоздатний вік вступало малочисельне воєнне покоління. На початку 1980-х рр. рівень реєстрації шлюбів сягнув 9,3-10,6 одиниці на 1000 населення. За роки самостійної України відбулося суттєве зниження цього показника. На початку 1990-х рр. рівень реєстрації шлюбів зменшився до 9,3-9,5 одиниці на 1000 населення. По суті, ситуація повторилась через одне покоління, адже на початку 90-х шлюби почали укладати онуки воєнного покоління. Негативний вплив на динаміку шлюбності у цей період додатково спричинила соціально-економічна криза перших важких років української незалежності. У 1991 р. за рівнем шлюбності Україна посідала перше місце в Європі. Проте вже 1992 р. цей показник зменшився до 7,6‰. У ХХІ ст. найвищий рівень шлюбності було зафіксовано у 2007 р. (8,5‰). Далі рівень шлюбності поступово зростає, оскільки у шлюбний вік почали вступати контингенти, народжених у 1983–1986 рр., коли в СРСР зафіксовано пік народжуваності у зв'язку із заходами посилення державної допомоги сім'ям. У 2013 р. цей показник знизився на 23,5% відносно 2007 р. і становив 6,5 ‰ (рис. 20), що менше на 2‰ від середнього рівня по Україні [31, с. 93–94].

За рівнем шлюбності Львівська область посідає дванадцяте місце серед регіонів України разом із Вінницькою, Волинською, Житомирською, Запорізькою та Полтавською областями.

За останні півстоліття у Львівській області зберігалася стабільна тенденція зниження рівня шлюбності з періодичними зростаннями показника в передвисокосні роки (рис. 3.15).

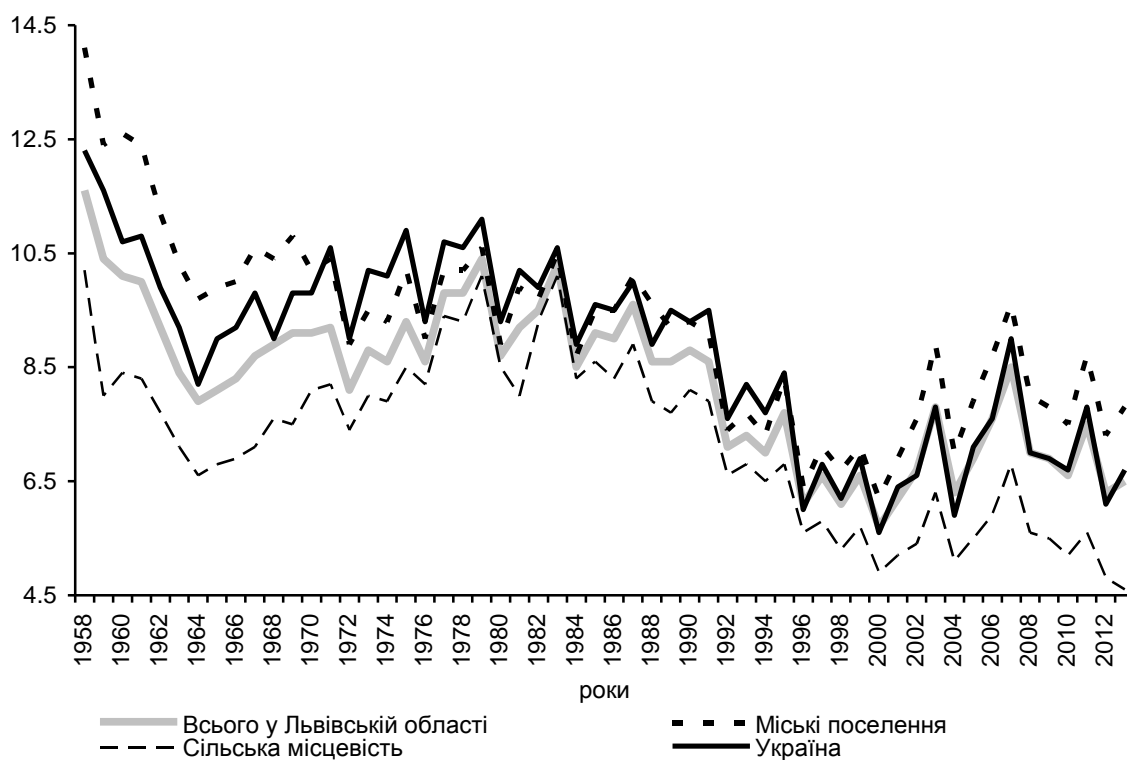

Рис. 3.15. Динаміка шлюбності в Україні та Львівській області, ‰ [163]

У міських поселеннях рівень шлюбності вищий, ніж у сільській місцевості (відповідно 7,8 і 4,6‰). Причина – старша вікова структура сільського населення області: частка сільської молоді у віці 15–34 років на початку 2014 р. становила 28,7% від загальної кількості сільського населення, у міських поселеннях – 30,2%.

Суттєве переважання рівня шлюбності у міських поселеннях Львівської області простежувалось до 1970-их років, згодом ця різниця зменшувалась, з середини 1990-их у зв'язку з посиленням міграційного відтоку сільської молоді у міста та за кордон, відмінності у рівнях шлюбності серед міського та

сільського населення стають більш контрастними – у 2013 р. – на 3,2% [26, с. 90].

Для укладання шлюбів важливе значення має статевий баланс населення. Загалом у молодших вікових групах переважає чоловіче населення, у старших – жіноче. У Львівській області у 2013 р. збалансування статей відбувалось у 37-річному віці. В європейських країнах вік збалансування значно вищий, у скандинавських країнах він становить 50–60 років, що загалом позитивно впливає на формування шлюбного ринку.

Аналіз вікової структури новостворених подружніх пар свідчить, що найактивніше вступають до шлюбу у віці 20–24 рр. (чоловіки – 33,4%, жінки – 46,7% від загальної кількості зареєстрованих шлюбів).

Середній вік вступу до шлюбу у Львівській області зростає (табл. 3.2). Подібні тенденції властиві загалом Україні та іншим європейським країнам. Зокрема, в Україні у 2013 р. жінки уклали шлюб в середньому у віці 24,8 років, чоловіки – 27,3 років. Головною причиною збільшення віку вступу до першого шлюбу є бажання молоді здобути освіту, отримати місце праці, а отже, стабільні доходи, намагання розв'язати проблему житла, оскільки установки на нуклеарну сім'ю в суспільстві досить поширені, особливо у міських поселеннях.

Таблиця 3.2

Середній вік укладання шлюбу у Львівській області, років [163]

	2001	2005	2007	2008	2010	2011	2012	2013
Чоловіки	27,6	28,4	28,1	28,3	28,6	28,5	28,8	29,0
Жінки	24,4	25,2	25,1	25,3	25,6	25,5	25,8	26,0

В усіх районах Львівської області рівень шлюбності впродовж останніх десятиліть зменшувався (дод. К). Найкардинальніші негативні зміни відбулись у Сколівському та Старосамбірському районах (показник

зменшився на 6,7%), позитивні зміни відбулись лише у м. Трускавці, де показник збільшився на 1,5%.

Як відомо, шлюбна статистика через низку причин не повністю встановлює шлюбний стан населення. Перепис населення 2001 р. вперше фіксував шлюби, не зареєстровані в органах РАЦС. Про незареєстрований шлюб повідомили 9,5 тис. чоловіків та 9,8 тис. жінок (1,5% від усіх одружених жінок). Найвищий відсоток таких шлюбів характерний і для чоловіків, і для жінок у віці 15–19 років – відповідно 4,7% та 4%. Громадянські шлюби – поширене явищем не лише в розвинених країнах, але й у багатьох католицьких країнах. Часто такі шлюби є своєрідним початковим етапом перед укладенням юридичного шлюбу.

Динаміка розлучуваності у Львівській області зуумовлена переважно законодавчими змінами про порядок розірвання шлюбу. З 1944 р. процедура розлучення передбачала публікацію в місцевій газеті повідомлення про майбутній шлюбозлучний процес та дві судові інстанції. Тому рівень розлучуваності був надзвичайно низький і коливався в межах 0,1–0,2‰ (рис. 3.16). У 1965 р. законодавчо було спрощено процедуру розлучення, що спричинило різке зростання кількості розлучень, особливо у міських поселеннях. Стала тенденція зростання розлучуваності тривала до 1992 р., коли загальний коефіцієнт розлучуваності сягнув 4,1‰, за винятком короткочасного (декількох років початку 1980-их) зниження розлучуваності в містах. Після розпаду комуністичної системи простежуємо незначне падіння рівня розлучуваності в міських поселеннях Львівської області, тоді як у селах розлучуваність продовжує зростати. Особливо швидких темпів зростання кількості розлучень сільського населення набуло в 1990-х рр. Це наслідок краху тоталітарної системи, що ідеологічними засобами та економічними механізмами впливала на матримоніальну поведінку людей [31, с. 96].

З 2000 р. по сьогодні рівень розлучуваності у Львівській області, як і в Україні загалом, знижувався, сягнувши у 2010 р. мінімального значення – 2,0%. З 2011 р. простежуємо незначне зростання до рівня 2000 р., але у 2013 р. повертається позитивна тенденція низької розлучуваності з показником – 2,7‰ (рис. 3.16).

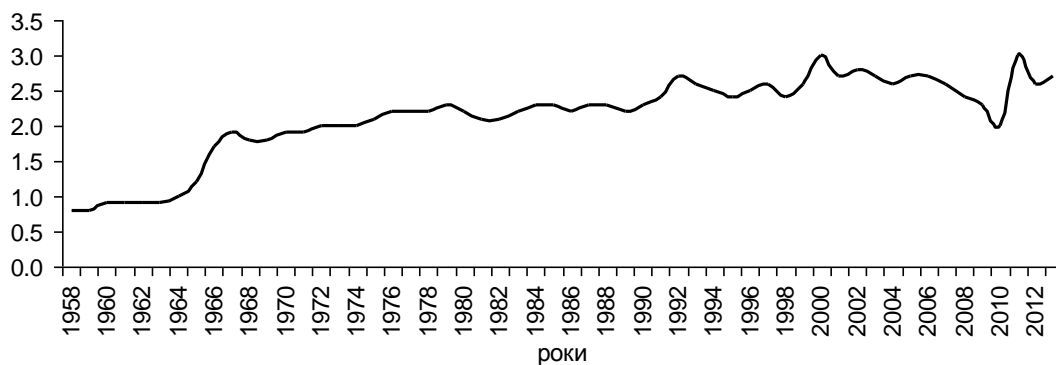

Рис. 3.16. Динаміка розлучуваності у Львівській області, ‰ [31, 163]

Львівська область відзначається нижчим рівнем розлучуваності порівняно з іншими областями України. Зокрема, у 2013 р. область посіла друге місце з Рівненською із загальним коефіцієнтом розлучуваності 2,7‰ (після Закарпатської), середній показник по Україні тоді становив 3,6‰.

Стабільність шлюбу в Західному регіоні України зумовлена міцнішими шлюбно-сімейними традиціями, поширенням церковного обряду вінчання, глибоким усвідомленням цінності сімейного життя, що є нормою для релігійних, віруючих християн.

Просторовий аналіз динаміки розлучуваності за 1983–2013 рр. виявив його зростання у всіх районах Львівської області, за винятком м. Львова, де відбулося зниження загального коефіцієнта розлучуваності з 3,8‰ у 1983 до 3,1‰ у 2013 рр., та м. Червоноград – з 2,7‰ до 3,3‰ відповідно (дод. Л). Найбільше зросла розлучуваність у Перемишлянському районі – втричі – і залишається найвищою в області – 3,1‰, а також у містах обласного значення, де рівень розлучуваності перевищує 3‰. Найнижча

розлучуваність у Старосамбірському (1,8‰) та Турківському (1,5‰) районах.

Сучасні тенденції процесів шлюбності й розлучуваності в Україні та Львівській області потребують втручання з боку держави і церкви з метою формування такого зразка матримоніальної поведінки, як би максимально позитивно впливала на природне відтворення і демографічну безпеку загалом, а також формувала сприятливе, комфортне родинне середовище, психологічну рівновагу різних категорій населення.

3.4. Суспільно-географічні проблеми міграційних процесів та міграційних ризиків

Друга світова війна зумовила значний відтік населення Львівської області. Негативне сальдо наявне до 1954 р. Згодом позитивне сальдо знову фіксували у 1960-х і у середині 1970-х рр. та у 1988 р., коли прибуття до області перевищило вибуття на 11,7‰. Потому й до сьогодні спостерігаємо поступове міграційне скорочення з деяким підвищенням до додатніх значень у 1990–1992 рр.

У другій половині 90-х рр. у середньому майже 80% загального зменшення населення в області припадало на міграційне скорочення, у 2013 р. лише 6,3%. Спад міграційного скорочення населення можна спостерігати з 2002 р. У 2013 р. від'ємне сальдо міграції склало 142 особи, на відміну від попереднього 2012-го, коли спостерігався міграційний приріст 1211 осіб.

Мешканці міст і селищ міського типу більш рухливі. У 2013 р. у міських поселеннях коефіцієнт прибуття становив 13,2 особи на 1000 осіб населення, а вибуття – 13,6 осіб, тоді як у сільській місцевості – відповідно 10,1 та 9,6 осіб (рис. 3.17).

Треба зазначити, що загалом в Україні за рахунок міграції чисельність населення у 2013 р. збільшилась на 31,9 тис. осіб, у тому числі у західних

областях – Волинській (на 0,3 тис. осіб), Івано-Франківській (на 0,9) та Чернівецькій (на 1,4). Найбільше від’ємне сальдо міграції зафіксовано у Закарпатській області (1,2 тис. осіб).

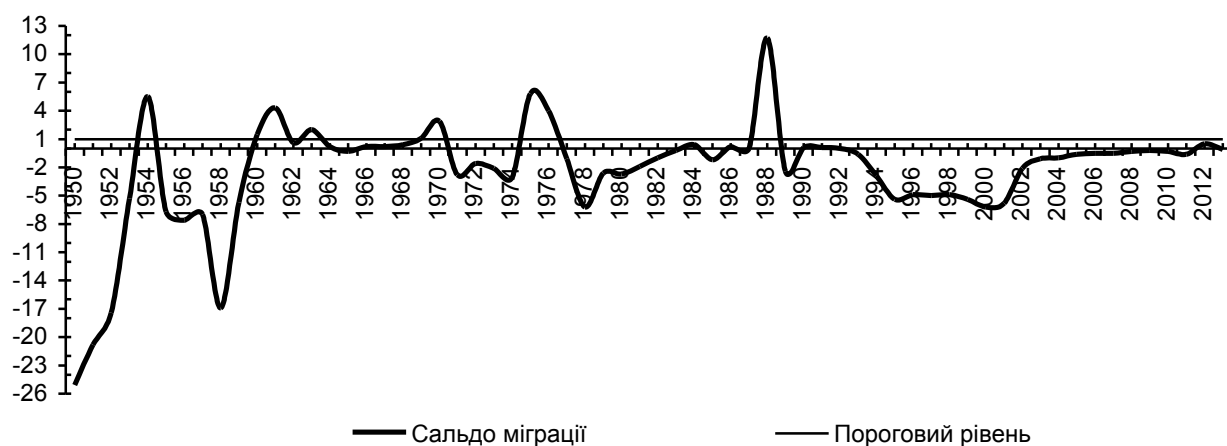

Рис. 3.17. Динаміка відносного сальдо міграції у Львівській області, % [163]

У 2013 р. у Львівській області в міграційних переміщеннях було задіяно 61,2 тис. осіб. Потік прибулих становив 30,5 тис. осіб і зменшився на 2,3 тисячі проти попереднього року, а потік вибулих – 30,7 тис. осіб і зменшився на 0,9 тис. Відносне сальдо міграції у 2013р. становило 0,1%.

Причини переміщення міського та сільського населення у Львівській області та за її межі трохи відрізняються. Міграція сільського населення пов’язана з пошуками кращих життєвих умов, місця роботи тощо. У кількісному вимірі механічне зменшення сільського населення з 2005 р. скорочується, що пов’язано з вичерпанням міграційного потенціалу сільської місцевості, а механічний приріст міського – зменшується [26, с. 91].

У 2013 р. найбільшого скорочення за рахунок міграції зазнало сільське населення Жидачівського району – 213 осіб. Відбувається „стікання” населення до м. Львова, перспективніших районів області та інших регіонів України.

Найінтенсивніший міжрегіональний обмін відбувається з Івано-Франківською областю – 15,7 % від загальної кількості мігрантів

(1411 прибулих та 1606 вибулих) та Києвом – 10,1% (646 прибулих та 1146 вибулих).

На міждержавному рівні найінтенсивніший обмін відбувається з Польщею (28,4% від загальної кількості мігрантів). З країн Європи найбільше мігрантів вибуває до Польщі (177 осіб), Німеччини (101) та Чехії (73). За Атлантичний океан найбільше вирушає до США (29), з азійських країн найбільш привабливі для емігрантів Китай (28) та Ізраїль (22).

До 2007 р. в область не приїжджали мешканці країн Африки, але в 2013 р. кількість прибулих з цього континенту склала вже 160 осіб (16,7% від загальної кількості прибулих). переважно це студенти вищих навчальних закладів.

Міграційні процеси впливають на статеву-вікову структуру населення та трудовий потенціал області. Більшість мігруючого населення – це особи працездатного віку. У 2013 р. їх питома вага серед усіх мігрантів склала 78,6%, дітей – 14,0%, найменше мігрантів припадає на старше покоління – 7,4%. Серед мігрантів працездатного віку найрухливіші молоді особи у віці 15–28 років – 51,2% від усього мігруючого населення області (рис. 3.18).

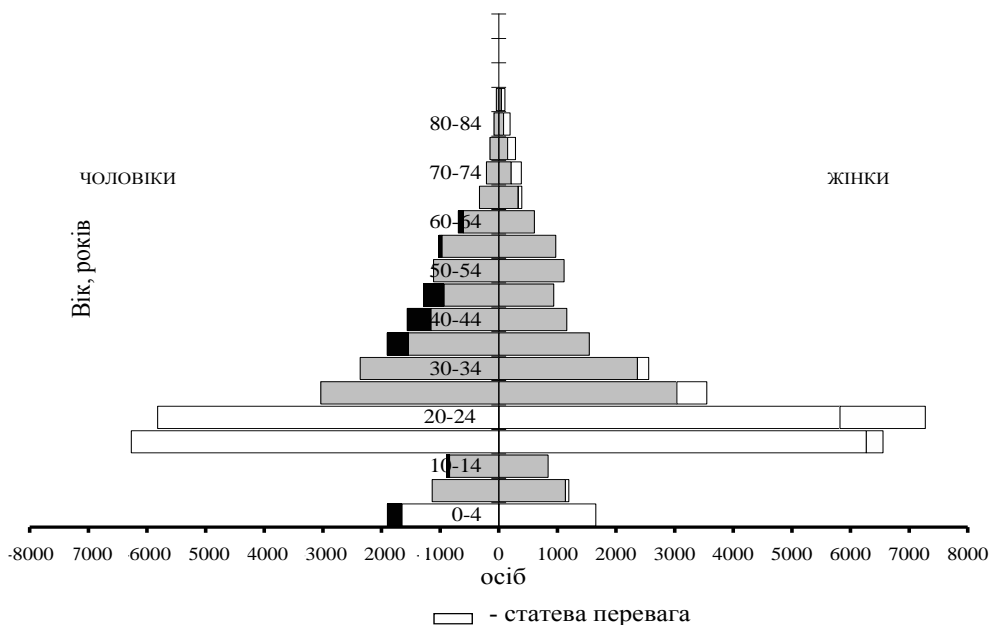

Рис. 3.18. Статеву-вікову структуру мігрантів Львівської області, 2013 р. [163]

Питома вага мігруючих жінок є більшою. У віковій групі 15–28 років частка жінок склала 53,5%, у групі населення, старшого за працездатне, – 66,2%, тільки серед дітей переважали хлопчики. У 2013 р. міграційний приріст спостерігаємо у працездатній віковій групі (18 осіб) за рахунок переваги прибуття над вибуттям чоловічого населення працездатного віку на 1120 особи, що загалом можна оцінити позитивно, адже це особи репродуктивного віку.

Найбільш рухливі особи у віці 17 років (5546 осіб), які в цьому (2013) році закінчили школу і переїхали продовжувати навчання.

У міській поселення найбільше прибувають особи у віці 17 років (2948 осіб), а вибувають – у 22 роки (1025 осіб). У сільську місцевість найбільше прибувають у віці 22 роки (728 осіб), це вік закінчення навчання у вищих навчальних закладах і молоді люди повертаються назад. Найбільше сільського населення вибуває у віці 17 років (1035 осіб) [26, с. 91].

Основна частина мігрантів, 41,2 тис. осіб (67,4%), переміщувалась у межах області, 17,7 тис. (28,9%) – між регіонами України, 2,2 тис. (3,7%) – брали участь в обміні з іншими державами (рис. 3.19).

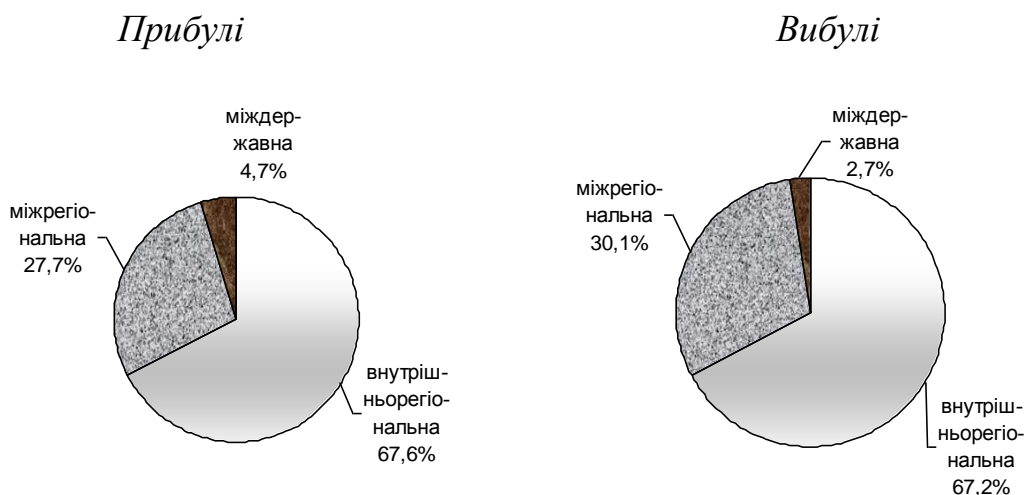

Рис. 3.19. Розподіл мігрантів Львівської області за напрямками, 2013 р. [163]

У міграційному обміні найбільше мігрантів „осіло” в обласному центрі – 9,7 тис. осіб, переважно за рахунок студентства (дод. М). Додатне відносне сальдо спостерігаємо в м. Новому Роздолі (0,1‰), Миколаївському районі (0,2‰), м. Бориславі (0,4‰), Яворівському (0,4‰) і Городоцькому (0,6‰) районах, м. Самборі (0,7‰), Стрийському (0,8‰), Золочівському (1,3‰), Буському (2,1‰), Сколівському (2,8‰), Старосамбірському (3,2‰), Дрогобицькому (3,5‰) і Пустомитівському (7,8‰) районах. У Буському, Дрогобицькому, Золочівському, Пустомитівському, Сколівському і Старосамбірському районах міграційний приріст сформувався за рахунок і сільського, і міського населення, в Городоцькому та Яворівському районах – за рахунок міського населення, а у Миколаївському і Стрийському районах – за рахунок сільського.

Вплив міграційного руху на зміну кількості населення є визначальним у містах Львів, Дрогобич, Стрий і Трускавець, Буському, Дрогобицькому, Мостиському, Пустомитівському, Самбірському, Сколівському, Старосамбірському, Стрийському і Турківському районах. Але перевагу прибуття, що забезпечила збільшення кількості населення у цих регіонах, зафіксовано лише в Буському, Дрогобицькому, Пустомитівському, Сколівському, Старосамбірському і Стрийському районах. В інших містах і районах спостерігаємо збільшення міграційного скорочення і відповідно зменшення чисельності населення.

У структурі міграції найбільшу перевагу внутрішньорегіональної міграції над зовнішньою зафіксовано в Буському (90,7% проти 9,3%), Дрогобицькому (98,1% проти 1,9%), Сколівському (91,7% проти 8,3%) і Старосамбірському (90,9% проти 9,1%) районах. Це пов'язано передусім із переїздом мешканців великих міст у районні містечка і села.

Серед районів області найменше осіб прибуває до Городоцького району – 6,2‰ (дод. Н). Найбільше у 2013 р. прийняли м. Самбір (16,6‰) та

Старосамбірський район (16,2‰). Найбільше мігрантів із-за меж області приїхало до Жовківського району на навчання у м. Дубляни.

У 2013 р. найбільше вибуло з Бродівського (13,5‰) та Самбірського (14,0‰) районів, де розташовані військові частини, а також значне вибуття зафіксовано у містах обласного значення, крім м. Борислава та м. Червонограда. Найбільше вибулих із районів області в інші регіони України та закордон у Бродівському районі – 343 особи (дод. О). Найосілішим районом можна назвати Городоцький район, де за рік вибуття склало 5,6%. У більшості районів міграційна ситуація доволі критична: вибуття переважає прибуття, відтак міграційне скорочення переважає природний приріст, відбувається загальне зменшення населення.

Високою міграційною активністю відзначаються Старосамбірський район (29,2%) та всі міста обласного значення (дод. П). Найменш рухливими є мешканці Городоцького району (11,8%).

Міграційна активність населення в області зменшується завдяки скороченню зовнішньої міграції (рис. 3.20). У 2013 р. коефіцієнт міграційної рухливості, порівняно з 1990 р., був менший в 2,3 раза, а його значення становило – 24,1% (у міських поселеннях – 26,8% проти 62,2% у 1990 р., у сільській місцевості – 19,7% проти 46,4% у 1990 р.).

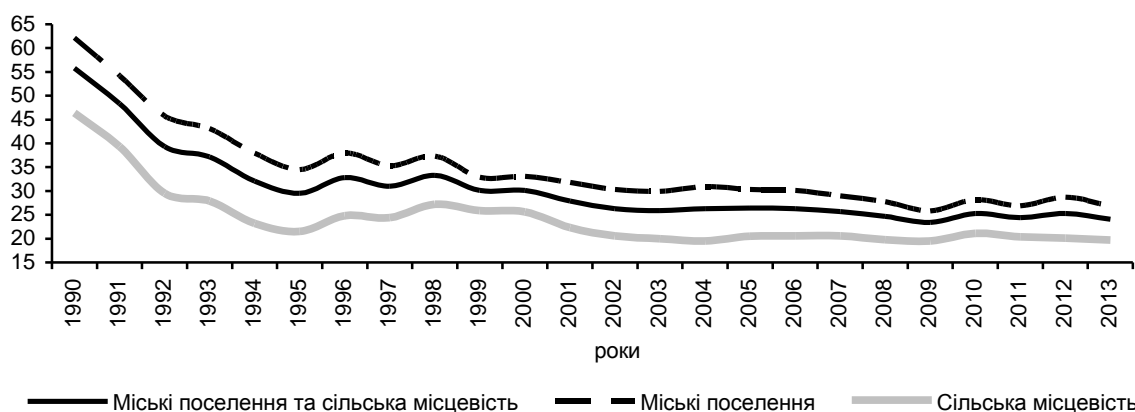

Рис. 3.20. Динаміка міграційної активності населення Львівської області, ‰ [163]

Активніше беруть участь у переміщеннях жителі міських поселень – у 2013 р. участь в міграції взяло на 21,9 тис. міських мешканців більше, ніж жителів сільської місцевості. У межах області у 2013 р. у зв'язку з міграційними процесами міські поселення втратили, а сільська місцевість поповнилась на 709 осіб.

Висновки до розділу 3

1. Аналіз індикаторів природного і міграційного руху та статево-вікової структури, які визначають рівень демографічної безпеки Львівської області та України у 1990–2013 рр., виявив негативну тенденцію переваги порогового рівня усіх показників-дестимуляторів та значно нижчі від порогового рівня (крім очікуваної тривалості життя) показники-стимулятори

2. У більшості адміністративно-територіальних одиниць Львівської області простежено депопуляцію, яка визначає переважаючий стан демографічної загрози в області. В сільській місцевості Львівської області зафіксовано зменшення кількості населення. Але тенденції значного зменшення смертності 2013 р., порівняно з 2008 р., можуть призвести до покращення демографічної ситуації села в майбутньому. Найбільш інтенсивна депопуляція властива Жидачівському району: показник абсолютного скорочення у 2013 р. був у чотири рази нижчим від порогового рівня. Відносно найкраща ситуація характерна Пустомитівському та Яворівському районам, що позначається на зростанні рівня демографічної безпеки.

3. У дослідженні виявлено, що характер демографічних процесів і структур є відмінним у міській та сільській місцевості, а також в різних адміністративних одиницях. Сільська місцевість характеризується вищим рівнем народжуваності. Аналіз показників повікового розподілу народжуваності свідчить, що на сьогодні негативні тенденції відтворення

населення Львівської області зберігаються. Просте заміщення поколінь відбувається лише у гірських Турківському та Сколівському районах, тому рівень демографічної безпеки у них, хоч і повільно, але зростає. Упродовж 2000–2013 рр. кількість шлюбів повільно збільшується з коливаннями в окремі роки, особливо у сільській місцевості; найактивніше вступають в шлюбні стосунки у віці 20–24 роки; у повторний шлюб вступає більше розлучених чоловіків, аніж жінок; інтенсивність розлучуваності скоротилася на 7,7%.

4. Загальний коефіцієнт смертності населення та коефіцієнт смертності працездатного населення зростають. Найсуттєвіше переважання смертності над пороговим рівнем виявлено в Перемишлянському, Жидачівському та Буському районах, а нижче порогового рівня – в Яворівському. Смертність чоловіків у працездатному віці переважає смертність жінок на 9,8%. Найбільшу частку серед зовнішніх причин смертності чоловіків має алкоголізм. Жіноче населення переважно помирає від новоутворень. Дитяча смертність у Львівській області знижується. Очікувана тривалість життя зростає, однак у 2013 р. таки не досягнуто рівня 1990 р. Середня тривалість життя жіночого населення є вищою, ніж чоловічого, приблизно на 11 років, а міського – на 2,9 років, ніж сільського. У 2013 р. вік балансування статей – 33 роки, що свідчить про низький рівень демографічного здоров'я. Відбувається процес старіння населення, сформувався регресивний тип вікової структури. Високий рівень смертності чоловічого населення працездатного віку (особливо в сільській місцевості) все ще залишається визначальним індикатором і спричиняє стан демографічної загрози в більшості адміністративно-територіальних одиниць та загалом в області. У більшості районів міграційна ситуація є доволі критичною – негативне сальдо разом із природним скороченням зумовлює депопуляцію.

РОЗДІЛ 4.

ТИПІЗАЦІЯ РАЙОНІВ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ ЗА РІВНЕМ ТА ОСОБЛИВОСТЯМИ ДЕМОГРАФІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

4.1. Інтегральна оцінка рівня та тенденцій зміни демографічної безпеки регіону

Здійснивши аналіз динаміки показників стимуляторів (загального приросту, загального коефіцієнта, сумарного коефіцієнта і бруто-коефіцієнта народжуваності, природного приросту, очікуваної тривалості життя, міграційного приросту) та дестимуляторів (загального коефіцієнта смертності, коефіцієнта смертності дітей до одного року, коефіцієнта старіння населення і демографічного навантаження непрацездатного населення на працездатне), проведено розрахунок інтегрального індексу демографічної безпеки регіону, який одержано шляхом складання зазначених стандартизованих показників. Результати розрахунку інтегральних індексів стану демографічної безпеки області та районів та їх групування відповідно до стану демографічної небезпеки, демографічної загрози, демографічного ризику і демографічної безпеки наведено у додатках Р–Ш.

За досліджуваний період із 1990 по 2013 рр. у стані демографічної безпеки Львівська область, як і Україна загалом, не перебувала. У 1990–1991 рр. Львівщина знаходилася в стані демографічного ризику (0,722–0,624), а Україна – в стані демографічної загрози (0,606–0,530). Згодом, у 1992 р., показник області знизився та засвідчив стан демографічної загрози (0,485), як і в Україні загалом. Із 1995 р. на Львівщині (а в Україні з 1994 р.) почалась демографічна криза, і область та держава вступили у стан демографічної небезпеки. Найгірша демографічна ситуація в регіоні та Україні зафіксована в 1999 р., коли в області показник становив 0,161, в Україні 0,116. Стан демографічної небезпеки в області тривав до 2009 р. (0,460), в Україні – до 2008 р. (0,408). Хоча потім обласний та

загальнодержавний показники збільшуються, та все ж залишаються в межах стану демографічної загрози (0,497 – область, 0,579 – Україна) (рис. 4.1).

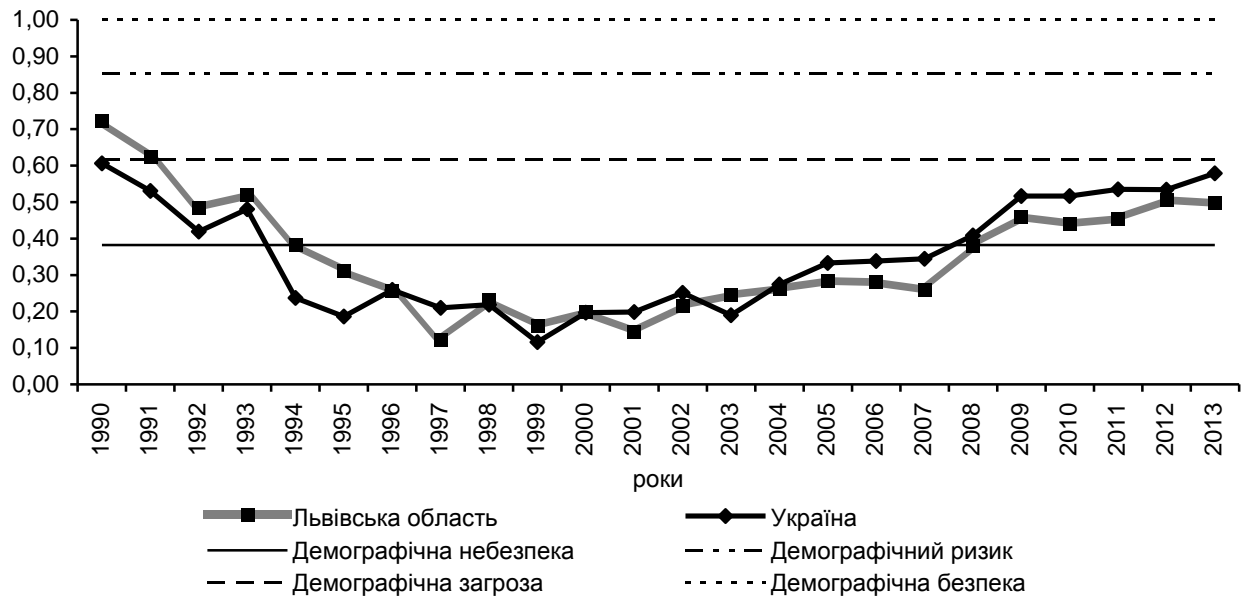

Рис. 4.1. Динаміка рівня демографічної безпеки Львівської області та України [розрахунки авторки]

У міських поселеннях ситуація подібна до загальної в області. У 1990–1991 рр. міське населення перебувало у стані демографічного ризику. Після 1991 р. внаслідок суттєвого погіршення міграційної ситуації в міських поселеннях показник почав різко падати, опустившись в 1992 р. до стану демографічної загрози (0,503), а в 1995 р., як і загалом в області, до стану демографічної небезпеки (0,299). Зниження показника спостерігаємо до 1999 р. (0,170), згодом коефіцієнт починає зростати і в 2008 р. сягає стану демографічної загрози. Хоч коефіцієнт рівня демографічної безпеки у міських поселення останніми роками зростає, та все ж станом на 2013 р. і далі засвідчує демографічну загрозу (0,442).

У сільській місцевості ситуація дещо інша. У 1990–1994 рр. сільське населення перебувало у стані демографічної загрози у зв'язку з відтоком молоді в міста і значного міграційного скорочення (рис. 3.22). З 1995 р. до міграційного скорочення додається значне зростання рівня дитячої і загальної смертності, і врешті-решт сільські поселення входять у стан

демографічної небезпеки (0,308). Надалі показник поступово знижувався і у 2003 р. сягнув найнижчого значення за весь досліджуваний період (0,179).

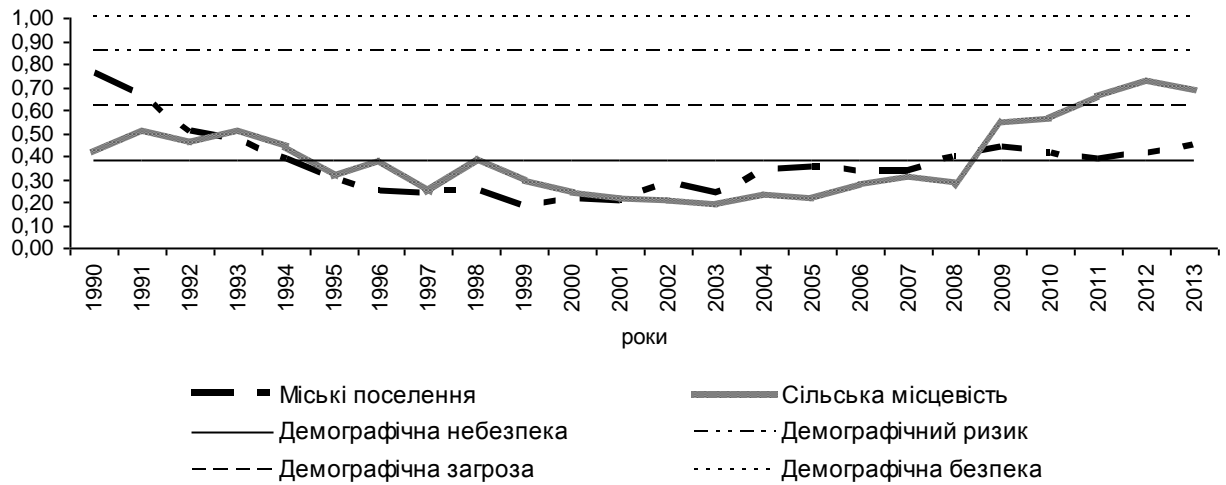

Рис. 4.2. Динаміка рівня демографічної безпеки міського і сільського населення Львівської області [розрахунки авторки]

Із 2004 р. рівень демографічної безпеки у сільській місцевості збільшується і у 2009 р. сягає стану демографічної загрози (0,537) за рахунок значного зменшення міграційного скорочення. Надалі показник зростає і у 2011 р. сягає стану демографічного ризику, а в 2013 р. його величина складає 0,681.

За рівнем демографічної безпеки Львівська область посідає 9 місце серед регіонів України (дод. Ц–Ш). Загалом серед регіонів України у стані демографічної безпеки, чи хоча б у стані ризику, не перебуває жодна область (табл. 4.1).

У стані демографічної загрози, крім Львівської, перебувають іще 7 областей та міста регіонального значення, зокрема, найвищий показник спостерігаємо у Волинській області (0,615). Решта областей знаходяться у критичному стані демографічної небезпеки. Найвищий рівень небезпеки у Чернігівській області – 0,098 (рис. 4.4). З 1990 р. по 2013 р. в областях інтегральний показник демографічної безпеки змінювався синхронно із загальнодержавним показником. Лише у Закарпатській та Івано-Франківській

областях інтегральний показник й надалі зростає, у всіх інших спостерігається його спад (дод. Щ).

Таблиця 4.1

**Стандартизовані показники рівня
демографічної безпеки України, 2013 р.**

Компоненти демографічної безпеки	Україна	Львівська область		Максимальне значення	Мінімальне значення
		Значення	Місце		
Загальний приріст, скорочення (-), ‰	0,552	0,500	11	м. Київ	Чернігівська
Природний приріст, скорочення (-), ‰	0,506	0,691	7	Закарпатська	Чернігівська
Відносне сальдо міграції, ‰	0,456	0,167	11	Севастополь (міськрада)	Херсонська
Народжуваність, ‰	0,694	0,417	11	Рівненська	Луганська
Сумарний коефіцієнт народжуваності, осіб	0,555	0,366	14	Рівненська	Луганська
Брутто-коефіцієнт відтворення, осіб	0,544	0,404	13	Рівненська	Луганська
Очікувана тривалість життя, років	1,000	0,774	3	м. Київ	Житомирська
Смертність, ‰	0,444	0,693	3	м. Київ	Чернігівська
Смертність дітей до 1 року, ‰	1,000	0,508	22	Севастополь (міськрада)	Донецька
Частка осіб старше 60 р., ‰	0,000	0,651	7	Закарпатська	Чернігівська
Демографічне навантаження, ‰	0,646	0,724	3	м. Київ	Чернігівська
Коефіцієнт безпеки	0,579	0,497	9	Волинська	Чернігівська

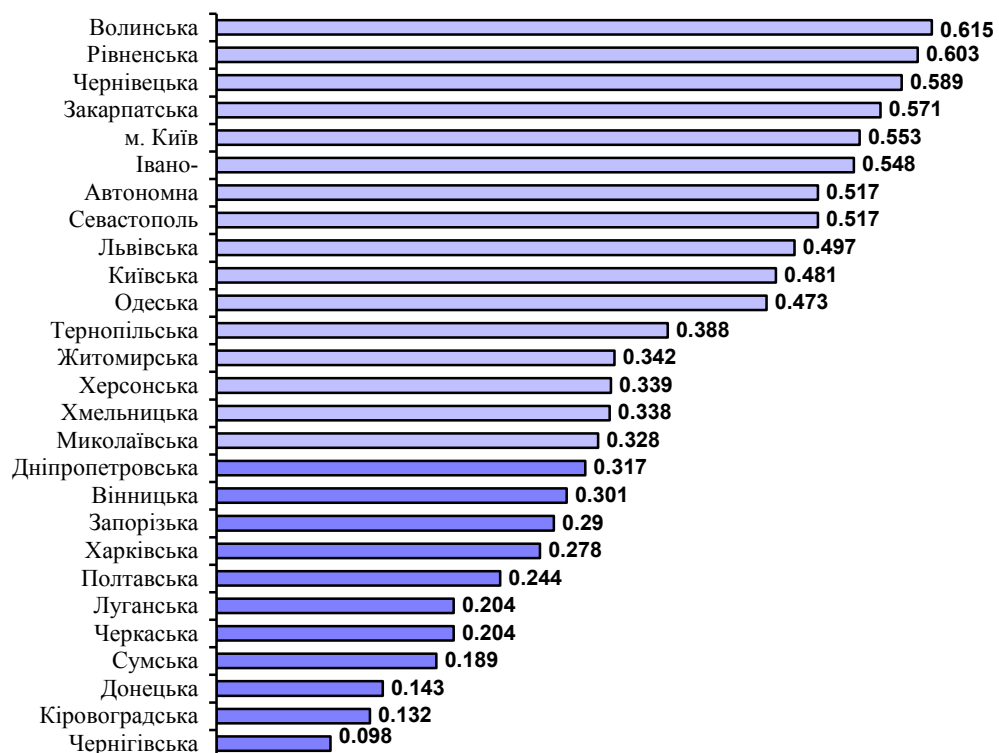

Рис. 4.3. Рейтинг областей України за інтегральним показником демографічної безпеки, 2013 р. [розрахунки авторки]

Рис. 4.4. Інтегральний показник демографічної безпеки України, 2013 р.

За результатами проведеного просторового аналізу інтегрального показника демографічної безпеки Львівської області у 2013 р., виділено чотири райони та два міста обласного значення із станом демографічної небезпеки (високі рівні показників-дестимуляторів та низькі – показників-стимуляторів): Бродівський (0,349), Жидачівський (0,237), Перемишлянський (0,231), Радохівський (0,365), м. Борислав (0,323) та м. Моршин (0,343) (рис. 3.25). У Бродівському районі – одна з найнижчих очікувана тривалість життя та доволі висока смертність, Жидачівський і Перемишлянський райони мають найгірші демографічні показники, у Радохівському районі доволі висока дитяча смертність (5 місце серед районів), у м. Борислав у 2013 р. зафіксовано дуже високу дитячу смертність, у м. Моршині – найнижча народжуваність [18].

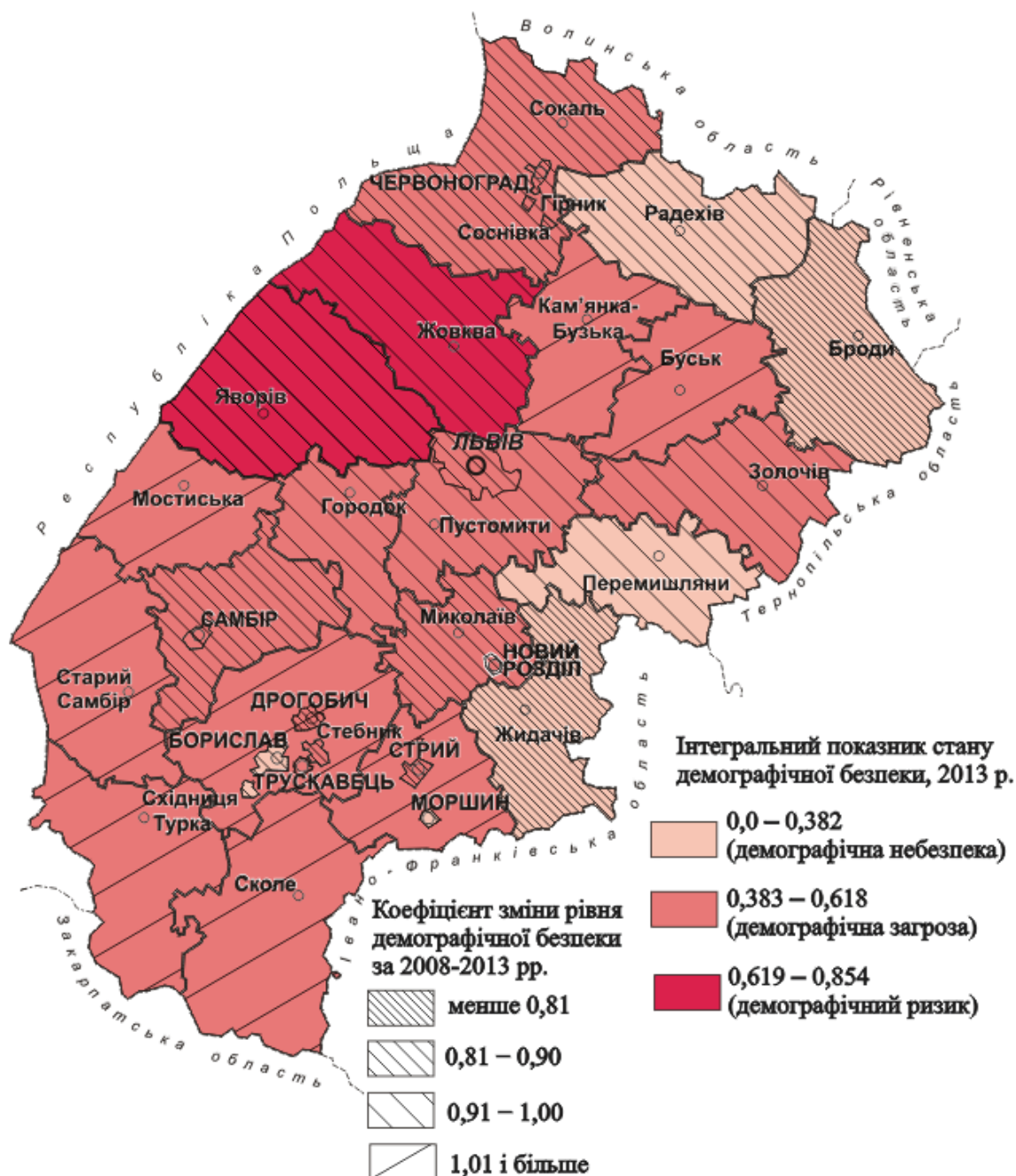

Рис. 4.5. Інтегральний показник демографічної безпеки Львівської області (розрахунки авторки)

Решта адміністративних одиниць перебувають у стані демографічної загрози (0,383–0,618). Лише Яворівський і Жовківський райони знаходяться у стані демографічного ризику (0,619–0,854) за рахунок високого рівня народжуваності, низького рівня дитячої смертності та найнижчих показників старіння і демографічного навантаження населення. У 2013 р. у стані демографічної безпеки (0,855 1) не перебував жоден район області (табл. 4.2) [18].

Таблиця 4.2

Стандартизовані показники та коефіцієнт демографічної безпеки у районах і містах обласного значення Львівської області у 2013 р.

райони і міста	інтегральний показник безпеки	загальний приріст, скорочення (-), ‰	природний приріст, скорочення (-), ‰	відносне сальдо міграції, ‰	народжуваність, ‰	сумарний коефіцієнт народжуваності, осіб	брутто-коефіцієнт відтворення, осіб	очікувана тривалість життя, років	смертність, ‰	смертність дітей до 1 року, ‰	частка осіб старше 60 р., ‰	демографічне навантаження, ‰
Яворівський	0,730	0,842	1,000	0,479	0,746	0,623	0,575	0,844	0,829	0,557	1,000	0,743
Жовківський	0,626	0,655	0,766	0,444	0,704	0,515	0,590	0,573	0,619	0,557	0,824	0,744
Мостиський	0,583	0,564	0,633	0,437	0,718	0,582	0,532	0,569	0,476	0,740	0,682	0,562
Пустомитівський	0,567	1,000	0,563	1,000	0,451	0,371	0,350	0,590	0,581	0,547	0,576	0,549
Стрийський	0,566	0,600	0,598	0,507	0,465	0,448	0,447	0,849	0,610	0,724	0,529	0,571
Старосамбірський	0,556	0,667	0,480	0,676	0,493	0,408	0,547	0,700	0,467	0,781	0,447	0,576
Сколівський	0,546	0,733	0,622	0,641	0,859	0,747	0,714	0,000	0,362	0,635	0,659	0,270
Миколаївський	0,509	0,558	0,584	0,472	0,535	0,506	0,493	0,539	0,543	0,292	0,612	0,551
Кам'янка-Бузький	0,500	0,515	0,560	0,437	0,606	0,528	0,534	0,317	0,476	0,380	0,671	0,589
Червоноград	0,493	0,509	0,557	0,430	0,296	0,224	0,288	0,484	0,686	0,885	0,694	0,887
Дрогобицький	0,490	0,612	0,370	0,697	0,408	0,397	0,375	0,562	0,410	0,646	0,553	0,491
Новий Розділ	0,474	0,739	0,876	0,458	0,324	0,168	0,152	0,605	1,000	0,193	0,953	1,000
Сокальський	0,474	0,394	0,496	0,345	0,437	0,446	0,424	0,563	0,524	0,536	0,553	0,561
Городоцький	0,463	0,467	0,415	0,493	0,465	0,386	0,358	0,400	0,419	0,641	0,565	0,565
Буський	0,457	0,594	0,467	0,599	0,577	0,505	0,423	0,228	0,390	0,479	0,494	0,423
Самбірський	0,456	0,291	0,483	0,239	0,507	0,425	0,474	0,587	0,457	0,458	0,671	0,626
Дрогобич	0,455	0,442	0,585	0,338	0,070	0,035	0,000	0,998	0,857	0,552	0,624	0,952
Трускавець	0,451	0,200	0,653	0,000	0,282	0,350	0,332	0,859	0,810	0,771	0,341	0,641
Золочівський	0,419	0,442	0,312	0,542	0,352	0,321	0,286	0,432	0,381	0,542	0,529	0,616
Турківський	0,413	0,515	0,762	0,282	1,000	1,000	1,000	0,023	0,419	0,745	0,624	0,123
Львів	0,409	0,521	0,618	0,401	0,211	0,122	0,079	1,000	0,800	0,552	0,553	0,823
Самбір	0,399	0,539	0,517	0,500	0,211	0,130	0,071	0,473	0,695	0,000	0,729	0,807
Стрий	0,389	0,279	0,481	0,225	0,183	0,165	0,150	0,516	0,676	0,828	0,788	0,994
Радехівський	0,365	0,309	0,346	0,366	0,366	0,421	0,339	0,297	0,410	0,359	0,459	0,375
Бродівський	0,349	0,218	0,278	0,310	0,394	0,399	0,402	0,209	0,324	0,641	0,459	0,395
Моршин	0,343	0,255	0,351	0,296	0,000	0,000	0,047	0,662	0,667	1,000	0,412	0,428
Борислав	0,323	0,491	0,475	0,479	0,324	0,351	0,346	0,166	0,571	0,036	0,553	0,477
Жидачівський	0,237	0,000	0,027	0,254	0,211	0,326	0,280	0,493	0,181	0,510	0,141	0,294
Перемишлянський	0,231	0,012	0,000	0,289	0,451	0,565	0,585	0,174	0,000	0,781	0,000	0,000
	безпека 1,0-0,855			ризик 0,854-0,619				загроза 0,618-0,383				небезпека 0,382-0,0

Інтегральний індекс демографічної безпеки змінюється під впливом різних соціально-економічних чинників, які зумовлюють характерну динаміку окремих його компонентів. Враховуючи наведене, здійснено узагальнений динамічний аналіз стану демографічної безпеки Львівської області з 1990 до 2013 р. (рис. 4.6).

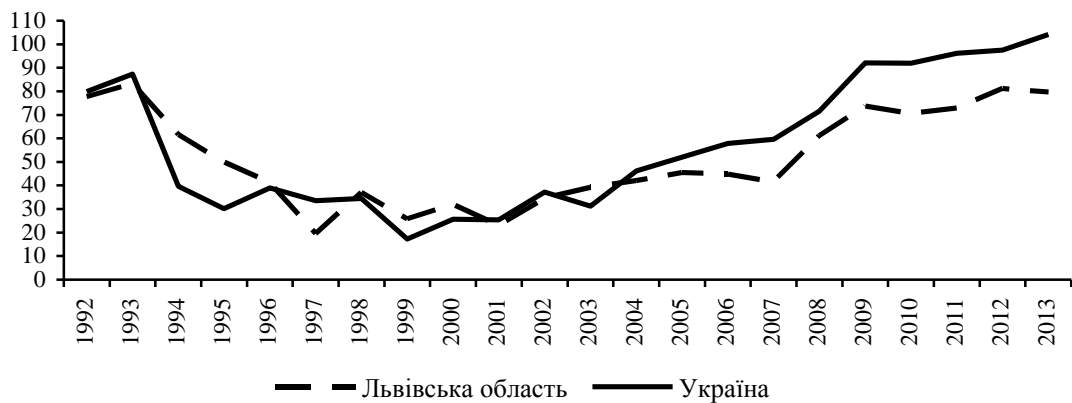

Рис. 4.6. Динаміка зміни інтегрального показника демографічної безпеки відносно рівня 1991 р., % (розрахунки авторки)

Загалом виявлено, що рівень демографічної безпеки до 2008 р. знижувався, а потім у 2013 р. зріс з 0,381 до 0,497, перейшовши із стану демографічної безпеки до стану демографічної загрози. Аналіз індикаторів природного і міграційного рухів та статево-вікової структури, які визначають рівень демографічної безпеки Львівської області у 1990 – 2013 рр., виявив негативну тенденцію переваги порогового рівня всіх показників-дестимуляторів та значно нижчі від порогового рівня (крім очікуваної тривалості життя) показники-стимулятори демографічної безпеки.

Для виявлення динамічних тенденцій у Львівській області було розраховано інтегральний індекс демографічної безпеки у 2008 р. З 2008 р. рівень демографічної безпеки зріс у восьми районах і одному місті Львівської області, а саме: у Буському, Дрогобицькому, Кам'янка-Бузькому, Мостиському, Сколівському, Старосамбірському, Стрийському і Турківському районах та м. Трускавці (табл. 4.3).

Таблиця 4.3

**Динаміка інтегрального показника демографічної безпеки
у Львівській області**

2008 р.	Стани демографічної безпеки	2013 р.
	демографічна безпека	
Жовківський	демографічний ризик	Жовківський
Яворівський		Яворівський
м. Новий Розділ		
Бродівський	демографічна загроза	Буський
Городоцький		Городоцький
Дрогобицький		Дрогобицький
Золочівський		Золочівський
Миколаївський		Кам'янка-Бузький
Мостиський		Миколаївський
Пустомитівський		Мостиський
Радехівський		Пустомитівський
Самбірський		Самбірський
Сколівський		Сколівський
Сокальський		Сокальський
Старосамбірський		Старосамбірський
Стрийський		Стрийський
Турківський		Турківський
м. Львів		м. Львів
м. Борислав		м. Дрогобич
м. Дрогобич		м. Новий Розділ
м. Моршин		м. Самбір
м. Самбір		м. Стрий
м. Стрий		м. Трускавець
м. Трускавець	м. Червоноград	
м. Червоноград		
Буський	демографічна небезпека	Бродівський
Жидачівський		Жидачівський
Кам'янка-Бузький		Перемишлянський
Перемишлянський		Радехівський
		м. Борислав
	м. Моршин	

Зі стану демографічної небезпеки до стану демографічної загрози піднялись Буський та Кам'янка-Бузький райони, решта залишились у стані демографічної загрози. У критичному стані демографічної небезпеки, надалі понижуючи свої показники, перебувають Жидачівський та Перемишлянський райони. З негативною тенденцією зі стану демографічної загрози у стан демографічної небезпеки перейшли Бродівський та Радехівський райони, а також м. Борислав та м. Моршин. Зі стану

демографічного ризику у стан демографічної загрози опустилось м. Новий Розділ. Двадцять дві адміністративні одиниці не змінили стану демографічної безпеки. Однак Городоцький, Жидачівський, Жовківський, Золочівський, Миколаївський, Перемишлянський, Пустомитівський, Самбірський, Сокальський і Яворівський райони та міста Львів, Дрогобич, Самбір, Стрий і Червоноград демонструють негативні тенденції. Дрогобицький, Мостиський, Сколівський, Старосамбірський, Стрийський і Турківський райони та м. Трускавець відзначаються ледь помітними позитивними тенденціями.

У 2008 р. інтегральний показник демографічної безпеки коливався від 0,239 у Перемишлянському районі до 0,765 у Яворівському районі. У 2013 р. діапазон майже не змінився, однак полярні величини знизилась – 0,227 у Перемишлянському та 0,727 у Яворівському районах. У 2008 р. вищі від середньообласного (0,381) інтегральні показники демографічної безпеки були у всіх містах обласного значення та майже у всіх районах, окрім Буського, Жидачівського, Кам'янка-Бузького та Перемишлянського. У 2013 р. ситуація дещо змінилася – вищі від середньообласного коефіцієнти були у Жовківському, Миколаївському, Мостиському, Пустомитівському, Сколівському, Старосамбірському, Стрийському та Яворівському районах, а також м. Новий Розділ (рис. 4.5). Найкардинальніші негативні зміни відбулись у м. Новий Розділ (показник зменшився на 0,165 одиниць) внаслідок значного спаду міграційного прибуття та зростання показника дитячої смертності. Найсуттєвіші позитивні зміни відбулись у Кам'янка-Бузькому районі, де показник збільшився на 0,119 через значне зростання народжуваності та спад дитячої смертності (у 2008 р. в районі спостерігався найвищий показник дитячої смертності).

4.2. Пропозиції для досягнення демографічної безпеки у Львівській області

Розвиток регіону обумовлений не лише економічними і соціальними змінами, але передусім відтворенням населення. Характер відтворення населення певної території чи поселення є визначальним, базовим чинником управлінських та планувальних рішень як на місцевому, так і державному рівнях.

Успішне вирішення стратегічних цілей і завдань демографічної безпеки вимагає обґрунтування національних пріоритетів, на яких держава має зосередити зусилля, визначити, куди найефективніше вкласти кошти в умовах соціально-економічної кризи, щоб отримати максимальну віддачу. Основні зусилля держави, суспільства і кожної людини на сучасному етапі і в найближчому майбутньому повинні бути спрямовані на нейтралізацію демографічних загроз (депопуляція, старіння населення, нерегульовані міграційні процеси, деградація інституту сім'ї).

Тому основні дії для досягнення найвищого рівня демографічної безпеки слід спрямувати на сприяння відновленню в українському суспільстві сімейних цінностей, на створення сприятливих соціально-економічних умов для повноцінного функціонування і розвитку сім'ї, на підвищення рівня життя, на поліпшення стану здоров'я населення і підвищення середньої тривалості життя, на зниження передчасної смертності від причин та хвороб, яким можна запобігти, на оптимізацію зовнішньої трудової міграції українських громадян, на зменшення масштабів нелегальної міграції, активізацію міграційних резервів з метою пом'якшення депопуляції. Для забезпечення сталого і збалансованого зростання необхідно знати потенційні переваги, недоліки, можливості та загрози демографічного розвитку регіону (табл. 4.4).

**Перелік та характеристика внутрішніх (ендогенних) факторів
демографічної безпеки Львівської області**

Потенційні внутрішні переваги (конкурентні переваги)	Потенційні внутрішні недоліки (обмеження щодо розвитку)
<ol style="list-style-type: none"> 1. Менші обсяги депопуляції в регіоні на тлі України, що в перспективі може спричинити невеликий приріст населення. 2. Поступове вирівнювання гендерного розподілу, зростання частки молоді. 3. Деяке зростання народжуваності (яка є вищою порівняно з іншими регіонами) і поступове зниження смертності, в тому числі дитячої. 4. Зниження в перспективі різних видів зовнішньої міграції з досягненням позитивного значення сальдо міграції. 5. Вищий рівень здоров'я порівняно з іншими регіонами, тенденції до ведення здорового способу життя, а також до зростання очікуваної його тривалості. 6. Вищий порівняно з іншими регіонами рівень шлюбності та нижчий – розлучуваності. 7. Вища роль церкви, молодіжних громадських організацій, притаманних регіону родинних цінностей та традицій в зміцненні статусу сім'ї. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Збереження депопуляції. 2. Продовження старіння населення з синхронним зменшенням частки населення працездатного віку. 3. Продовження збереження народжуваності на рівні, що не забезпечує наразі простого відтворення. 4. Фіксація смертності населення у працездатному віці на рівні, що ще не досягає точки перетину зміни існуючої тенденції. 5. Значна зовнішня еміграція населення (міждержавна та міжрегіональна), насамперед молоді та репродуктивного населення, носіїв високого рівня кваліфікації. 6. Низька середня очікувана тривалість життя порівняно з економічно розвиненими країнами. Суттєве відставання тривалості життя чоловіків. Зростання захворюваності особливо небезпечними хворобами, що мають соціальну природу виникнення. 7. Збереження, у тому числі під впливом засобів масової культури, значної кількості розлучень, поширення абортів та наявність позашлюбних дітей, соціальне сирітство.
Можливості	Загрози
<ol style="list-style-type: none"> 1. Зниження рівня смертності та підвищення народжуваності шляхом реалізації і контролю державних програм в різних соціальних сферах. 2. Зростання кількості населення за рахунок створення нових робочих місць в туристичній галузі та ІТ-сфері, нових промислових підприємств. 3. Приплив мігрантів через освітні і харитативні цільові програми. 4. Залучення молоді з інших регіонів за рахунок інноваційного розвитку усіх сфер економіки. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Посилення міграційного відтоку внаслідок політичної нестабільності. 2. Воєнні втрати молодого покоління. 3. Зменшення кількості людей працездатного віку. 4. Зростання економічного навантаження. 5. Зниження рівня і якості життя людей. 6. Збільшення кількості пенсіонерів. 7. Зменшення кількості постійного населення.

Регіональний аналіз основних демографічних показників Львівської області, на основі яких визначено стандартизовані (показники) стимулятори та дестимулятори, а також інтегральний індекс демографічної безпеки, дає підстави виділити три групи районів з однотипними тенденціями змін у 2008–2013 рр. Для таких трьох типів районів розроблено рекомендації до формування програми демографічної безпеки.

I група. Райони у стані демографічної небезпеки: Бродівський, Жидачівський, Перемишлянський, Радехівський та міста Борислав і Моршин. Це райони з високими рівнями показників-дестимуляторів та низькими – показників-стимуляторів.

Таблиця 4.5

Перелік та характеристика внутрішніх факторів демографічної безпеки першої групи адміністративно-територіальних одиниць

Потенційні внутрішні переваги (конкурентні переваги)	Потенційні внутрішні недоліки (обмеження щодо розвитку)
Зниження природного скорочення за рахунок зниження смертності. Зростання очікуваної тривалості життя. Зменшення рівня старіння.	Зниження народжуваності чи в окремих районах збереження рівня. Зростання рівня дитячої смертності, в деяких районах незначне зниження дуже високого рівня.
Можливості	Загрози
Уповільнення темпів зростання рівня смертності. Зростання рівня народжуваності шляхом реалізації державних та регіональних програм в соціальній сфері. Зниження рівня дитячої смертності за рахунок підвищення якості медичного обслуговування. Залучення інвесторів до створення нових підприємств та робочих місць з метою піднесення рівня життя людей.	Відплив працездатного населення. Зростання міграційних втрат. Продовження природної депопуляції. Зменшення кількості постійного населення. Зростання демографічного навантаження особами похилого віку. Виснаження демографічного потенціалу у сільській місцевості.

У Бродівському районі одна з найнижчих в області очікувана тривалість життя та доволі висока смертність. Жидачівський і Перемишлянський райони мають найгірші в області демографічні показники,

які обумовлюють найвищі темпи депопуляції. У Радехівському районі та м. Бориславі дуже висока дитяча смертність. У Моршині впродовж багатьох років фіксують найнижчу народжуваність.

Аналізуючи тенденції зміни протягом 2008–2013 рр., виділяємо найважливіші зміни внутрішніх (ендогенних) факторів розвитку групи. Жидачівський район страждає через банкрутство целюлозно-паперового заводу, на який припадала третина промислового виробництва району. Банкрутство заводу спричиняє також інші наслідки – зменшення обсягів реалізації промислової продукції на одиницю населення, зростання заборгованості з оплати праці на підприємстві, житлове будівництво розвивається слабо. На район припало 19% від загальнообласного обсягу заборгованості з виплати заробітної плати, за цим показником він займає друге місце в області. Також відрізок дороги з Жидачева Львівської області в напрямку Калуша Івано-Франківської області у жахливому стані. Найгірша ситуація на дорозі з райцентру до села Монастирець на Львівщині, майже відсутнє дорожнє покриття у смт Журавно. Якість транспортної мережі ускладнює соціальну комунікацію та маятникові міграційні процеси, сприяє відтоку молоді і працездатного населення в інші поселення.

У Перемишлянському районі стабільно високе державне фінансування, середній рівень розвитку системи охорони здоров'я та освіти, але один з найнижчих рівнів інвестування, темпи житлового будівництва одні з найнижчих по області. За обсягом реалізованої промислової продукції у розрахунку на одну особу район посів 20-е місце в області. Підприємства району за виконанням будівельних робіт на останньому місці серед районів області – 0,1% від загального обсягу. За забрудненням повітря стаціонарними установками район займає третє місце після Кам'янка-Бузького та Сокальського районів (246 кг на одну особу).

Бродівський район відзначається високим економічним розвитком, роздрібна торгівля інтенсивно зростає, тут – одна з найвищих заробітних

плат по області. За обсягом виробництва на одиницю сільського населення займає третє місце. Охопленість дошкільними закладами освіти становить – 53% дітей. Утім, за рівнем надходжень до місцевого бюджету район останній, за масштабами житлового будівництва – передостанній. Також найменше капітальних інвестицій в даній групі і 27 місце в області за їх надходженнями в район. Обсяг реалізованої промислової продукції у розрахунку на одну особу становив всього 18% від загальнообласного (24-е місце в області).

Серед усіх районів групи найбільш позитивні тенденції виявлено у Радехівському районі. Обсяг реалізованої промислової продукції у розрахунку на одну особу становив 37992,3 грн. За цим показником район посів 4-е місце в області. Забезпеченість місцями в ДНЗ – 48%. Підприємства району виконали житлових будівельних робіт на 10,5 млн.грн., що становило 10,5% від загального обсягу в області. Проте за обсягом реалізованих послуг на одну особу район займає передостаннє місце (69 грн), а зарплата одна з найнижчих в області.

Міста Моршин та Борислав мають досить високі показники обсягу реалізованої продукції на одну особу. Найвищий обсяг реалізованої продукції здійснено у м. Моршин 113186,6 грн, а Борислав навіть перевищує середньо обласний показник. Дошкільними закладами у м. Моршин охоплено – 97% дітей, а Бориславська гімназія увійшла у число найкращих навчальних закладів України. Та у Моршині одні з найнижчих показники обсягу будівельних робіт. Найбільшу негативну динаміку демонструє Моршин через зростання заборгованості із виплати заробітної плати. У м. Борислав досить низький показник обсягу реалізованих послуг на 1 особу – 17-е місце. Тут також дуже висока заборгованість із виплати заробітної плати.

Курортні функції негативно впливають на демографічний потенціал Моршина. Намітилась тенденція викупу земель або заможнішими жителями, або мешканцями з інших регіонів під котеджі, посилюються соціальні

диспропорції, населення виїжджає до навколишніх сіл і районних центрів. У Бориславі загострюються екологічні проблеми. Трансформація господарства, нівелювання індустріальних функцій зумовила посилення соціальних негараздів, погіршення якості життя загалом.

Такі тенденції характерні й для інших районів групи. Це посилює загрози для оптимального демографічного розвитку. Досягти істотного поліпшення демографічних показників лише шляхом демографічної політики при економічному спаді районів майже не можливо. Прямі державні дотації також не призводять до покращення ситуації (як приклад – Перемишлянський район). Дана група потребує насамперед введення інновацій на підприємствах та інвестування малого бізнесу. Недопрацювання у даній сфері зумовили або виїзд інтелектуального потенціалу, або поширення соціальних негараздів (алкоголізм, наркоманію, злочинність і т. д.). Зростання зайнятості населення піднімає соціальну гідність людини і як результат має інтенсивний вплив на демографічну поведінку в цілому: у репродуктивній поведінці – зростання бажання мати більше одної дитини, у вітальній – старання мати здоровий і презентабельний вигляд для кар'єрного зростання та провадити здоровий спосіб життя, у матримоніальній – створення нових сімей і збереження статусу сім'янина, у міграційній – бажання жити на батьківщині та запрошення знайомих до спільної співпраці. Як бачимо початковий акцент у групі з демографічною небезпекою має бути поставлений на кардинальній зміні економічної політики держави щодо даних районів, особливо стимулювання розвитку підприємництва, створення нових робочих місць у депресивних регіонах, зокрема в наукоємних галузях, у галузі туризму. Необхідне покращення ступеня ефективності соціальної політики з боку Міністерства соціальної політики, підвищення рівня заробітної плати та забезпеченість жителів (соціальне житло для молодих фахівців, дошкільні навчальні заклади, заклади середньої та спеціальної технічної освіти, бібліотеки, медичні заклади, заклади культури клубного типу тощо). Також важливим має бути подолання різких регіональних

диспропорцій у рівні життя населення. Підвищення стандартів оплати праці до рівня, що забезпечував би не лише відтворення якісної робочої сили, а й якісне утримання і виховання необхідного для сім'ї та суспільства числа дітей. Вихід даних районів з повного соціально-економічного занепаду створить імовірність послаблення демографічної небезпеки і переходу до демографічної загрози, а подальше формування середнього класу – запорука демографічної безпеки території.

II група – 21 адміністративна одиниця у стані демографічної загрози. Її розділено на дві підгрупи за тенденціями зміни рівня демографічної безпеки 2008–2013 рр.

Підгрупа А: Городоцький, Золочівський, Миколаївський, Пустомитівський, Самбірський і Сокальський райони та міста Львів, Дрогобич, Новий Розділ, Самбір, Стрий і Червоноград – демонструє негативні тенденції зниження рівня демографічної безпеки.

Таблиця 4.6

Перелік та характеристика внутрішніх факторів демографічної безпеки другої групи адміністративно-територіальних одиниць (підгрупи А)

Потенційні внутрішні переваги (конкурентні переваги)	Потенційні внутрішні недоліки (обмеження щодо розвитку)
Значне збільшення кількості прибулих мігрантів. Уповільнення загального скорочення населення. Зниження рівня загальної та дитячої смертності. Зменшення частки осіб похилого віку.	Збереження тенденцій природного скорочення. Збереження народжуваності на рівні, що не забезпечує навіть простого відтворення. Підвищення рівня демографічного навантаження особами похилого віку.
Можливості	Загрози
Збільшення міграційного приросту за рахунок створення нових робочих місць на підприємствах у зонах інвестиційної привабливості. Зниження рівня дитячої смертності за рахунок підвищення якості медичного обслуговування. Підвищення народжуваності шляхом реалізації заходів демографічної політики та програм в соціальній сфері.	Посилення депопуляції населення. Відплив кваліфікованих кадрів. Зростання економічного навантаження працездатного населення.

Стан демографічного ризику у 2008 р. змінився станом демографічної загрози у 2013 р. у м. Новий Розділ: це найкардинальніші негативні зміни, внаслідок виникнення негативного міграційного сальдо та зростання показника дитячої смертності. В Миколаївському районі та м. Новий Розділ негативними рисами є недостатній рівень розвитку роздрібної торгівлі і зростання заборгованості по зарплатні. Найбільше навантаження безробітних спостерігається у м. Новий Розділ (1080 осіб на 10 вакантних місць). Також серед районів області Миколаївський район має найменшу кількість шкіл і найбільшу навантаженість учнями. Охоплення дітей ДНЗ також досить низька – лише 22%. Щоправда, найгостріша проблема у Миколаївському районі пов'язана зі станом навколишнього середовища в зоні кар'єру Роздільського ДГХП „Сірка”, регіон забруднюється найшвидшими темпами на Львівщині. Внаслідок фільтрації промислових стоків з акумулюючих басейнів, хвостосховищ і шлакосховищ відбувається систематичне забруднення підземних і поверхневих вод фосфором, сірководнем і стронцієм.

У Городоцькому районі притік інвестицій високий, високі темпи житлового будівництва, стрімкий розвиток роздрібної торгівлі, проте фінансові проблеми зберігаються, з наповненням бюджету спостерігаються труднощі. Зменшено обсяги валового виробництва сільськогосподарської продукції сільськогосподарськими підприємствами на 15,6%, а за раціональністю використання посівних площ займає друге місце. Досить низька забезпеченість школами – функціонує п'ять двозмінних шкіл. Натомість мінеральні сульфатні води та лікувальні торф'яні грязі у Великому Любліні створюють добрі умови для розширення курортно-рекреаційного комплексу, створення нових робочих місць.

У Золочівському районі повільно зростають доходи місцевих бюджетів, податковий борг зменшується. За обсягом реалізованої промислової продукції у розрахунку на одну особу район входить у десятку адміністративних одиниць області з найгіршими показниками (21-е місце в

області). 67,3% школярів старших класів охоплено профільним навчання у загальноосвітніх навчальних закладах району. У Золочівському районі більш сприятлива екологічна ситуація, що має значні переваги у забезпеченні процесу зниження передчасної смертності. Попри значне зменшення валової сільсько-господарської продукції у господарствах усіх форм власності, район поки що займає п'яте місце за обсягом виробництва сільськогосподарської продукції.

У Пустомитівському районі найбільше надходжень інвестицій та найшвидші темпи збільшення обсягів роздрібної торгівлі та житлового будівництва в області (район розбудовується втричі швидше, ніж Львів). Підприємства району виконали будівельних робіт на 423,3 млн. грн., що становило 12,3% від загального обсягу в області. Район лідирує за виробництвом птиці, головним споживачем якої є м. Львів. Щоправда, район вирізняється повільними темпами зростання зарплатні, зростає заборгованість з виплати зарплати.

Досить високий рівень освітніх послуг та послуг охорони здоров'я, висока середньомісячна зарплатня спостерігається у Сокальському районі та м. Червоноград. Водночас темпи зростання зарплатні є найменшими у області, екологічна ситуація одна з найгірших. Значної шкоди природному середовищу завдає видобуток вугілля в районі Львівсько-Волинського кам'яновугільного басейну. Зокрема, в зонах шахт № 2 „Червоноградська” і № 4 „Великомостівська” в результаті просідання земної поверхні відбувається підтоплення окремих ділянок підземними водами, що наносить збитки сільськогосподарським угіддям і промисловим спорудам, погіршує умови життя людей. Хоча площа сільсько-господарських угідь в районі найбільша в області і за виробництвом сільсько-господарських продукції район входить у п'ятірку перших, та темпи виробництва у всіх категоріях спадають найшвидше.

Місто Самбір та Самбірський район виділяються позитивними тенденціями розвитку освіти (освітній округ один з найефективніших),

відсутністю гострих екологічних проблем – менше 0,5 кг викидів на одну особу (27-е місце в області). Економічні показники чи не найгірші в області: невисокий приріст роздрібною торгівлі, досить низька заробітна плата, дуже низькі темпи житлового будівництва, одні з найнижчих в області обсяги інвестицій, високий рівень злочинності. І в місті, і в районі перевантажені дитячі садочки – 164 та 151 особа на 100 місць.

На м. Львів припадає майже 50% економічного потенціалу області, тоді як за кількістю населення частка Львова – 29%. Очевидно, що динаміка рівня демографічної безпеки, безпосередньо пов'язана з динамікою показників його соціально-економічного розвитку. Для Львова характерні загальнодержавні тенденції зниження показників інвестування, будівельних робіт, рівня споживання послуг та інші негативні процеси протягом десятиліть. Попри високу зайнятість та середню заробітну плату, у Львові чітко утвердилась нова модель демографічної поведінки, з домінування одно- і дводітних сімей.

В економіці м. Дрогобич найбільша зайнятість спостерігається у таких секторах економіки міста, як переробна промисловість, освіта, охорона здоров'я та діяльність транспорту. Підприємства міста виконали будівельних робіт у житловій галузі на 1,2% від загального обсягу в області. Сума заборгованості заробітної плати на одного працівника – найвища в області. За обсягом реалізованої промислової продукції у розрахунку на одну особу м. Дрогобич посів 19-е місце в області (1,3%). За обсягом роздрібного товарообороту – сьоме місце в області. За обсягом реалізованих послуг підприємствами сфери нефінансових послуг посідає четверте місце, а з них – за часткою послуг, реалізованих населенню – 21 місце.

Місто Стрий має негативні тенденції зумовлені більш швидким контрастним розвитком навколишніх сіл. У місті спостерігаються одні з найнижчих обсяги будівельних робіт в області, на відміну від Стрийського району. Тут намітились рурбанізаційні процеси, пов'язані з активізацією індустріальних функцій окремих сіл поблизу Стрия. Також місто на

останньому місці за обсягом реалізованих послуг на одну особу (23 грн). Місто увійшло у п'ятірку адміністративних одиниць області за рівнем заборгованості зарплати. Але високою є забезпеченість дошкільними установами – 76%.

Дана підгрупа адміністративних одиниць втрачає населення за рахунок переважаючого природного скорочення, а саме низького рівня народжуваності та зростаючого рівня смертності. Для послаблення демографічних загроз головну увагу треба звернути на регулювання соціально-психологічних механізмів репродуктивної та вітальної поведінки, на розвиток сфери послуг, культурної сфери, туристичної сфери, забезпечити державне регулювання економічного розвитку територій через окремі інвестиційні програми. Пріоритетного вирішення потребують такі проблеми:

- стимулювання розвитку підприємництва у депресивних сільських поселеннях та малих містах районів;
- реалізації проектів державно-приватного партнерства з розвитку інфраструктури підприємництва і життєдіяльності в районах;
- удосконалення механізму відшкодування збитків, викликаних впливом екологічних чинників;
- приведення санітарних норм на нормативів екологічної безпеки у відповідність з міжнародними стандартами, а також посилити контроль за їх дотриманням. Екологічна небезпека в деяких районах знижує якість життя людей та спричиняє негативні демографічні тенденції;
- подолання диспропорції у розвитку первинної і спеціалізованої медичної допомоги, подальший розвиток первинної медико-санітарної допомоги;
- сприяння звільнення приміщень ДНЗ від оренди та використання їх за призначенням;
- належне функціонування опорних шкіл (з кількістю не менше двох паралельних старших класів для вільного вибору учнями профілів);

- забезпечення швидкісним Інтернетом навчальних закладів, закладів соціальної сфери і населення.

Підгрупа Б. Буський, Дрогобицький, Кам'янка-Бузький, Мостиський, Сколівський, Старосамбірський, Стрийський і Турківський райони та місто Трускавець відзначаються ледь помітними позитивними тенденціями зміни рівня демографічної безпеки у 2008–2013 рр.

Таблиця 4.7

Перелік та характеристика внутрішніх факторів демографічної безпеки другої групи адміністративно-територіальних одиниць (підгрупи Б)

Потенційні внутрішні переваги (конкурентні переваги)	Потенційні внутрішні недоліки (обмеження щодо розвитку)
Значне зниження дитячої смертності. Зниження загального рівня смертності та природного скорочення. Зростання рівня народжуваності та прибуття мігрантів.	Збереження природного скорочення населення.
Можливості	Загрози
Подальше підвищення рівня прибуття працездатного населення, людей репродуктивного віку за рахунок розвитку інфраструктури. Подальше зниження рівня смертності та підвищення рівня народжуваності внаслідок покращення надання соціальних послуг. Зниження рівня дитячої смертності за рахунок покращення якості медичного обслуговування та якості життя молоді (молодих сімей).	Збереження тенденції депопуляції. Продовження старіння населення з синхронним зменшенням частки людей працездатного віку. Стабілізація народжуваності на рівні звуженого відтворення.

Найкращі позитивні зміни відбулись у Кам'янка-Бузькому районі, зокрема простежується значне зростання народжуваності та зниження дитячої смертності. Це результат активізації економіки району і підвищення рівня життя людей. Кам'янка-Бузький район займає перше місце в області за обсягом реалізованої промислової продукції, друге місце за обсягом інвестицій на душу населення і третє місце за рівнем зарплатні штатних працівників. Аграрна сфера добре розвинена. Охопленість дошкільною

освітою – 55%. Близькість до обласного центру активізує приватний сектор, який домінує за усіма видами сільськогосподарського виробництва. Основним забруднювачем атмосфери залишається Добротвірська ТЕС, на яку припадає майже 2/3 всіх викидів в області, що зумовлює ризик високого рівня захворюваності населення, особливо дітей хворобами органів дихання.

Буський район лідирує за обсягом прямих іноземних інвестицій (акціонерного капіталу) на одну особу. Але низький розвиток малого та середнього підприємництва, а також низький рівень державного фінансування зумовлюють низькі темпи економічного зростання. Район займає 22-е місце за обсягом реалізованих послуг на 1 особу. Згідно із даними Департаменту економічного розвитку, торгівлі та промисловості Львівської ОДА Буський район лідирує за показниками сільського господарства (16 736,2 грн на особу реалізованої продукції).

Стрийський район активно розбудовується та має високі обсяги інвестицій. Підприємства району у 2015 р. виконали будівельних робіт у житловій сфері 9,7% від загального обсягу в області. Зарплата тут найвища на Львівщині, однак зростання заборгованості по зарплатні теж найінтенсивніше. Наповнення бюджетів одне з найнижчих, рівень злочинності – найбільший в області. Досить висока кількість викидів зі стаціонарних установок забруднення на одну особу – 108 кг (черверте місце).

У Дрогобицькому районі високий розвиток будівництва та стабільний притік інвестицій. Інші показники свідчать про негативні тенденції: найвища заборгованість по заробітній платі на 1 особу в області, приріст роздрібною торгівлі – мінімальний, заробітна плата – майже найнижча серед інших районів. Підприємства району виконали будівельних робіт на 3,1 млн. грн., що становило 0,1% від загального обсягу в області (27 місце). Дошкільною освітою охоплено лише 18 % від загальної кількості дітей дошкільного віку. Також проблемними питаннями медицини району лишаються: необхідність покращення матеріально-технічного стану ФАПів в селах Ролів, Дерезичі, Добрівляни та придбання автомобілів для амбулаторій в селах Болахівці,

Добрівляни, Модричі, Рихтичі, Ясениця-Сільна, Дорожів, смт. Підбуж, смт. Меденичі. Район має свої особливості – на його території розташовано три міста обласного значення – Дрогобич, Трускавець, Борислав, в яких концентруються індустріальні функції та ділова активність. Формування Дрогобицької агломерації впливає на спосіб життя сільських жителів. Відсутність великих промислових підприємств у межах адміністративного району відображається на обсягах реалізованої промпродукції та середній зарплаті, яка є однією з найменших в області. Така ситуація прямо впливає на зниження рівня життя населення та посилення демографічних загроз.

Мостиський район має найбільші обсяги державного фінансування в області. Рівень обсягу реалізованої промислової продукції у розрахунку на одну особу чи не найнижчий в області і район займає передостаннє місце в області. Підприємства району виконали будівельних робіт на 2,6 млн.грн., що становило 0,1% від загального обсягу в області (28 місце). Притік інвестицій найнижчий, а також сусідство з Польщею створює найвищу загрозу міграційних втрат за рахунок трудової міграції і соціально-родинних зв'язків населення із сусідніми польськими повітами.

У Сколівському районі високий приріст обороту роздрібною торгівлі, а також високий рівень середньої заробітної зарплати. Та низькі обсяги експорту і доходів місцевих бюджетів спричинили зниження темпів економічного розвитку. Обсяг реалізованої промислової продукції у розрахунку на одну особу становив 5327,6 грн. За цим показником район посів 22-е місце в області. Гірський район відзначається дуже низьким розвитком сільського господарства. Проте район має багаті курортно-туристичні ландшафтні, лісові та водні ресурси: гірськолижні бази Славське і Тисовець, національний природний парк „Сколівські Бескиди”, історико-архітектурний заповідник „Тустань”. Це той потенціал, який може активізувати економіку життя. Віддаленість поселень, недостатність інфраструктурного забезпечення, слабка транспортна пов'язаність одночасно

позитивно впливає на збереження традиційності укладу сільських жителів, утім числі багатодітності, і водночас сприяє відтоку молоді.

Хоча природно-екологічний потенціал Турківського району є дуже високий, але тут одні з найнижчих надходження до бюджету, за економічним розвитком та обсягом залучених інвестицій район має найнижчі показники. Обсяг реалізованої промислової продукції у розрахунку на одну особу становив 76,9 грн. За цим показником район посів останнє місце в області. Також в районі найменша площа сільськогосподарських угідь і майже найнижчі показники вироблення сільськогосподарської продукції. Одна з найнижчих забезпеченість дошкільною освітою (14%) та школами, працює чотири двозмінні школи. Ситуація з експлуатаційним утриманням доріг району є вкрай важкою. Дороги знаходяться в занедбаному стані через суцільну ямковість, вибоїни, що спричиняє підвищення аварійності. Роботи з капітального ремонту на даних дорогах не проводились близько 10 років. Екологія – найкраща на Львівщині, особливий інтерес представляють ландшафти гірської місцевості, придатні для гірськолижного спорту, зокрема, Розлуч, Турка та деякі інші.

У Старосамбірському районі найнижчий рівень злочинності в області. Щоправда, існують суттєві проблеми з економічним розвитком, притік інвестицій мізерний, темпи будівництва – найнижчі на Львівщині. Обсяг реалізованої промислової продукції у розрахунку на одну особу становив 821,7 грн. За цим показником район посів 27-е місце в області. Тут спостерігались майже найнижчі показники із розвитку сільського господарства на Львівщині – 28-е місце. Дитяче населення лише на 20% забезпечене місцями в ДНЗ. Занепад господарства негативно впливає на рівень і якість життя людей, спричиняє еміграцію, це послаблює демографічний потенціал і спричиняє демографічні загрози.

За 2013 р. обсяги будівельних робіт у Трускавці збільшились вдвічі, також місто посідає друге місце у притоку інвестицій, тому рівень демографічних загроз один з найнижчих. Охопленість дошкільною освітою –

85%. Курортні функції розвиваються, це активізує міграційний приріст населення. Обсяг реалізованої промислової продукції у розрахунку на одну особу становив 4389,9 грн. Позитивним є те, що у місті добре розвинена курортна інфраструктура на базі бальнеологічних вод. Але рекреаційний потенціал на сьогодні використовується лише на 50%. Отже, існують добрі можливості для зростання людності.

Загалом, райони аналізованої групи знаходяться у більш сприятливій економічній ситуації. Тут створено економічні умови для психологічної впевненості людей у завтрашньому дні, в результаті спостерігаються позитивні тенденції демографічної поведінки. Особливо самозбережувальної – існує позитивна тенденція скорочення смертності населення у працездатному віці, а це безпосередньо впливає на тривалість життя.

Для послаблення демографічних загроз пропонуємо такі заходи:

- збереження традицій багатодітності там, де вони ще існують, та формування у батьків установок принаймні на дводітну родину;
- впровадження механізмів надання багатодітним сім'ям з дітьми стипендій на освіту або освітніх кредитів;
- удосконалення системи оплати праці;
- упорядкування мережі дошкільних навчальних закладів, запровадження новітніх форм організації начального процесу, підвищення якості освітніх послуг;
- забезпечення підвезення учнів до опорних загальноосвітніх навчальних закладів та покращення інфраструктури;
- продовження практики співфінансування закупівлі шкільних автобусів за кошти місцевого, обласного, державного бюджетів та залучених коштів.
- покращення матеріально-технічної бази фельдшерсько-акушерських пунктів у сільській місцевості;
- підтримання сімейних форм трудової кооперації;

- розширення і підвищення доступності кредитування з метою розвитку фермерства, сімейного малого і середнього бізнесу;
- забезпечення сільгоспвиробників новітньою технікою, яка дозволить, збільшити доходи підприємства, підвищити продуктивність праці, знизити витрати на одиницю продукції та забезпечити її конкурентоспроможність на ринку.

У перелічених районах і містах є можливості активізації виробничих функцій, залучення нових інвесторів, сприяння розвитку приватного сектору економіки. Подальший соціально-економічний розвиток та підтримка населення соціальними дотаціями з боку держави зумовить можливість досягнення демографічної безпеки районів.

III група у стані демографічного ризику: Жовківський та Яворівський райони, які мають найбільш сприятливу демографічну ситуацію, однак знаходяться у стані демографічного ризику (0,626 та 0,730 відповідно). Це райони з дуже зручним приміським та прикордонним географічним положенням, мають тісні зв'язки з Львівською агломерацією на основі добре сформованої транспортної мережі, характеризуються високим рівнем народжуваності у сільській місцевості та в містах, низьким рівнем дитячої смертності та найнижчими показниками старіння і демографічного навантаження населення. Розвиненість прикордонної інфраструктури та добра транспортна пов'язаність із сусідніми повітами Польщі сприяють активізації неповної зайнятості українських фрондильєрів [35, ст. 136]. За даними Львівської регіональної митниці у прикордонних районах області у дрібній та більш організованій „човниковій” торгівлі з Польщею зайнято близько 200 тис. осіб, а товарооборот становить понад 10 млн дол. США на рік. У сільській місцевості прикордонною торгівлею займаються переважно особи, старшого віку. Понад 70% зайнятих прикордонною торгівлею мають вищу і неповну вищу освіту. Посилення мотивації до нарощування обсягів прикордонної торгівлі зумовлене тим, що у малих містах та сільській

місцевості дохід мешканців від прикордонної торгівлі значно вищий від основного заробітку.

Таблиця 4.8

Перелік та характеристика внутрішніх факторів демографічної безпеки третьої групи адміністративно-територіальних одиниць

Потенційні внутрішні переваги (конкурентні переваги)	Потенційні внутрішні недоліки (обмеження щодо розвитку)
Підвищення рівня народження. Зниження рівня смертності. Уповільнення темпів природного скорочення. Значне збільшення рівня прибуття мігрантів в райони. Зростання загального приросту населення.	Деяке зростання рівня дитячої смертності у сільській місцевості. Зростання рівня старіння сільського населення і демографічного навантаження особами похилого віку.
Можливості	Загрози
Зниження рівня дитячої смертності. Зміна природного скорочення природним приростом.	Деформація вікової структури. Зростання економічного навантаження людьми похилого віку.

У Жовківському районі позитивна демографічна ситуація. Заборгованість по заробітній платі є одна з найнижчих в області. Однак рівень середньої зарплати – один із найнижчих на Львівщині, роздрібна торгівля на фоні інших районів розвивається слабо. Обсяг реалізованої промислової продукції у розрахунку на одну особу становив 8450,9 грн. За цим показником район посів 17-е місце в області. На базі комплексів історико-культурної та містобудівної спадщини в районі створено державний історико-архітектурний заповідник у місті Жовкві. За площею сільськогосподарських угідь район на другому місці після Сокальського, але за питомою вагою виробництва сільськогосподарської продукції поступається ще й Пустомитівському.

Яворівський район має достатньо високі показники промислового розвитку (6 місце за обсягами реалізації продукції на душу населення), також наявні високі темпи будівництва та приріст населення, це пояснюється сусідством зі Львовом. Обсяг реалізованої промислової продукції у

розрахунку на одну особу становив 25106,8 грн. За цим показником район посів сьоме місце в області. За площею сільськогосподарських угідь на третьому місці, але за виробництвом сільськогосподарської продукції – на шостому місці. Екологічні проблеми послабились, але у районі великий відсоток земель, що потребують рекультивації. Оскільки в районі є досить молода вікова структура населення, тут спостерігається дуже висока завантаженість шкіл, хоча їх кількість є немала. Також майже найвища завантаженість дошкільних закладів – друге місце після Львова (164 дитини на 100 місць). У районі найбільша кількість двозмінних шкіл – вісім. Провідне місце в структурі рекреаційного потенціалу району займають лікувальні мінеральні води.

До останньої групи потрапили райони, де найвизначальнішим чинником позитивної демографічної та соціально-економічної ситуації виступає саме суспільно-географічне положення. В умовах економічної кризи населення пристосувалось і максимально використало можливості території. Для збереження і покращення демографічних тенденцій пропонуємо такі заходи:

- оптимізація діяльності закладів сфери послуг;
- покращення фінансування освітніх закладів у сільській місцевості для послаблення негативних соціальних і демографічних тенденцій;
- збільшення кількості дошкільних та позашкільних закладів освіти;
- персоніфікація соціальних послуг для покращення якості життя малозабезпечених верств населення;
- покращення стану дорожньої інфраструктури;
- розширення інфраструктури сфери обслуговування;
- стимулювання інвестицій в агропромисловий комплекс;
- оптимізація системи оплати праці в сільському господарстві;
- реконструкція та модернізація санаторно-курортних, відпочинкових і туристичних закладів, реконструкція агроосель для розвитку сільського (зеленого) туризму;

- систематизація заходів щодо науково-організаційного забезпечення розвитку рекреаційно-туристичного комплексу районів;
- проведення реструктуризації мережі закладів охорони здоров'я за результатами аналізу їх ресурсного забезпечення;
- поетапне переведення закладів освіти на режим роботи в одну зміну за рахунок будівництва, добудови, реорганізації та раціонального використання приміщень навчальних закладів, зміни території обслуговування;
- покращення торгівлі та побутового обслуговування населення прикордонних територій забезпечення легалізації „човникової” торгівлі, через створення у малих містах та прикордонних районах спеціалізованих ринків для продажу товарів, заготівлі, переробки та продажу сільсько-господарської та іншої продукції.

Також спільними проблемами усієї області, які перешкоджають досягненню демографічної безпеки залишаються:

1) Проблема забезпечення житлових потреб багатодітних сімей і одиноких матерів все ще залишається невирішеною. Більшість молодих сімей не може отримати доступ на ринок житла навіть за бюджетної підтримки, зважаючи на жорсткі умови кредитування та його високу вартість [26]. Наслідком стає відтермінування рішення щодо народження дитини, або відмова від народження другої і наступних дітей.

2) Брак робочих місць із гнучким графіком роботи для жінок, які мають дітей дошкільного та шкільного віку. Реальну можливість поєднувати роботу і виховання малолітніх дітей має лише незначна частка жінок, переважно з числа фрілансерів або представників творчих професій.

3) Гендерні відмінності у можливості працевлаштування. Чоловіки частіше і швидше працевлаштовуються, ніж жінки.

4) Найбільша різниця у розмірах заробітної плати жінок та чоловіків зафіксована в установах, які здійснюють фінансову та страхову діяльність, на підприємствах оптової і роздрібною торгівлі та з виробництва харчових

продуктів, напоїв і тютюнових виробів, текстильного виробництва, виробництва одягу, шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів, сільського, лісового та рибного господарства (на 50,3%–20,1%).

5) Надзвичайно поганий стан доріг впливає на можливість ефективної роботи служб швидкої медичної допомоги. Значною мірою на диспропорційність між сільськими територіями та містами щодо доступу до освітніх чи медичних послуг, потенційного культурного дозвілля їх мешканців впливає недостатній рівень дорожньо-транспортної інфраструктури. Понад 200 тис. дітей проживають за межами пішохідної (на відстані понад 3 км) доступності до навчальних закладів і потребують підвезення. Понад 100 сільських населених пунктів досі не мають доріг з твердим покриттям; понад 1000 – не охоплені регулярним автобусним сполученням. Автобуси, що працюють на сільських маршрутах, практично повністю вичерпали свій технічний ресурс і потребують заміни.

б) Неякісні соціально-побутові умови життя сільських мешканців. У 2012 р. представники лише 39,0% домогосподарств були задоволеними своїми житловими умовами, майже стільки ж (38,2%) – не дуже задоволеними. Водогоном було обладнано 35,6% сільських помешкань, що в 2,5 рази менше, ніж у містах (у 2005 р. така різниця була чотирикратною на користь міста). Не втрачає своєї гостроти у сільській місцевості питання наявності централізованого газопостачання. Якщо у містах газ централізовано подається до 84,9% житла, то в сільській місцевості цей показник становить 55,6%. Ванну або душ у містах мають 86,5% домогосподарств, що майже втричі більше, ніж у сільській місцевості (29,8%). Низький рівень облаштування житла зручностями в сільській місцевості, безумовно, можна пояснити бідністю жителів. Водночас, не варто ігнорувати й об'єктивні перешкоди: відсутність централізованих мереж, спеціальних служб, техніки та спеціалістів тощо. Обладнання житла зручностями, як і забезпеченість житлом, безпосередньо залежить від розміру населеного пункту: зі зменшенням розміру населеного пункту знижується і

рівень благоустрою сільського житлового фонду. Такі розбіжності пояснюються тим, що надання комунальних послуг сільському населенню належить до сфери діяльності сільських підприємств та сільських рад або спеціально створених організацій, послуги яких є занадто дорогими для селян.

7) Незабезпеченість сільських закладів освіти та медицини інформаційно-комунікаційними технологіями. За статистичними даними, підключені до Інтернету 69% шкіл (у містах – близько 100%).

8) Високі показники смертності чоловічого населення працездатного віку сільської місцевості та дитячої смертності. У територіальному аспекті найвища смертність працездатного населення у 2013 р. спостерігалась у гірських Сколівському і Турківському районах, де є недоступне якісне медичне обслуговування та складніші умови проживання. Як зазначалось вище, найбільше помирають від серцево-судинних захворювань і новоутворень, також від екзогенних причин – туберкульозу, хвороб органів дихання й органів травлення, зокрема, алкогольної хвороби печінки, а також внаслідок дорожньо-транспортних пригод.

9) Високий рівень захворювання на туберкульоз і смертності внаслідок цієї хвороби, зокрема, у сільській місцевості. Зростання рівня захворюваності на хіміорезистентний та СНІД-асоційований туберкульоз.

10) Гострою є алкогольна проблема, особливо у сільських населених пунктах, де побутове пияцтво широко розповсюджене явище.

Щодо покращення загального соціально-економічного стану в області та підвищення рівня демографічної безпеки пропонуємо наступні заходи:

- створити робочі місця для жінок із гнучким графіком роботи;
- посилити роботу із забезпечення дітей місцями у дитячих садках;
- розвивати доступні для сімей мережі позашкільних навчальних закладів, будинків дитячої творчості, центрів ігрової підтримки, літніх оздоровчих таборів для школярів тощо;
- покращити транспортну інфраструктуру;

- проводити профілактику розповсюдження основних факторів ризику здоров'я серед усього населення;
- здійснювати медичний супровід та контроль у групі осіб, які вже мають захворювання, зокрема амбулаторне лікування та спостереження упродовж життя для зниження ризику виникнення ускладнень та ймовірності смерті;
- організувати високоякісну спеціалізовану кардіологічну допомогу, у тому числі швидку медичну допомогу та невідкладну кардіохірургію;
- у Львівському регіональному фтизіопульмонологічному центрі слід передбачити достатню кількість боксованих палат для хворих на хіміорезистентний туберкульоз та створити відділення хоспісної допомоги;
- зменшити рекламу алкогольних напоїв, обмежити можливості молоді до купівлі алкоголю;
- проводити на регіональному рівні пропагандистську політику з метою ліквідації негативних соціальних явищ (алкоголізм, наркоманія і т. д.), залучення до розв'язання цих проблем громадських організацій, церкви, місцевих засобів масової інформації;
- покращити доступ сільської молоді до різноманітних молодіжних організацій та рухів;
- забезпечити обладнанням сільські будинки засобами зв'язку, електро-, тепло- та централізованого водопостачання і водовідведення;
- сприяти газифікації сіл;
- сприяти поширенню системи вуличного освітлення;
- забезпечити розвиток дорожнього господарства, вивчення потреби у транспортних засобах та віднайдення шляхів їх задоволення у сільській місцевості, здійснення заходів з підвищення безпеки руху;
- запровадити місцевий телефонний зв'язок з використанням засобів колективного доступу до мережі Інтернет на сільських територіях з використанням мобільного зв'язку 3G та послуг широкопasmового доступу до мережі;

– забезпечити доступ споживачів до універсальних послуг поштового зв'язку шляхом розширення спектра нових послуг поштового зв'язку на базі інформаційно-комунікаційних технологій та надання адміністративних послуг через відділення поштового зв'язку в рамках проекту „Адміністративні послуги: спрощений доступ через пошту”;

– пом'якшити негативні економічні наслідки старіння населення можна за рахунок підвищення продуктивності праці тих, хто працює;

– у міграцій політиці важливими є три основні напрями: формувати привабливий місцевий ринок праці; підтримка й соціальний захист трудових мігрантів та їхня реінтеграція в українське суспільство; запобігати нелегальним трудовим міграціям.

На загальнодержавному рівні потрібно введення змін у системі оподаткування фізичних осіб, зокрема, введення вагомих податкових знижок для осіб, які мають кількох дітей; розвиток механізмів страхування сімей і дітей; формування системи сімейних банківських вкладів із пільговими підвищеними відсотками нарахувань залежно від кількості дітей у сім'ї.

Висновки до розділу 4

У розділі виявлено динамічні особливості та просторові відмінності рівня демографічної безпеки Львівської області, показано основні суспільно-географічні проблеми досягнення демографічної безпеки регіону та запропоновано заходи для підвищення рівня демографічної безпеки регіону загалом і адміністративно-територіальних одиниць зокрема.

1. За рівнем демографічної безпеки Львівська область посідає дев'яте місце серед регіонів України. У стані демографічної загрози, крім Львівської області, перебувають ще сім областей та міста регіонального значення, зокрема найвищий показник спостерігаємо у Волинській області (0,615). Решта областей перебувають у критичному стані демографічної небезпеки. Найвищий рівень небезпеки у Чернігівській області – 0,098.

2. У міських поселеннях ситуація подібна до загальної в області. Після 1991 р. внаслідок суттєвого погіршення міграційної ситуації в міських поселеннях показник почав різко падати і в 1995 р., як і в області, сягнув стану демографічної небезпеки (0,299), в якому перебував до 2008 р. Станом на 2013 р. залишається у стані демографічної загрози (0,442). У сільській місцевості ситуація дещо інша: стан демографічної загрози змінився демографічною небезпекою, а згодом, внаслідок скорочення від'ємного міграційного сальдо, поступово перейшов у стан ризику.

3. У розрізі адміністративно-територіальних одиниць динамічні зміни рівня демографічної безпеки простежено за період 2008–2013 рр. (табл. 3): для окремих районів властиві негативні тенденції зміни рівня демографічної безпеки – зі стану демографічної загрози у стан демографічної небезпеки перейшли Бродівський та Радехівський райони, а також м. Борислав та м. Моршин. Стан демографічного ризику змінився станом демографічної загрози у м. Новий Розділ: це найкардинальніші негативні зміни, внаслідок виникнення негативного міграційного сальдо та зростання показника дитячої смертності.

4. Регіональний аналіз основних компонентів демографічної безпеки Львівської області у 2013 р. дає підстави виділити три групи адміністративно-територіальних одиниць у станах небезпеки, загрози і ризику, для яких розроблено пропозиції для досягнення демографічної безпеки

5. **I група.** Зі станом демографічної небезпеки: Бродівський, Жидачівський, Перемишлянський, Радехівський, м. Борислав та м. Моршин. Демографічні проблеми: зниження народжуваності, в окремих районах збереження рівня, зростання або незначне зниження рівня дитячої смертності, вплив працездатного населення, зростання міграційних втрат, продовження природної депопуляції, зменшення. Для мінімізації демографічної небезпеки початковий акцент має бути поставлений на кардинальній зміні економічної політики держави щодо даних районів,

особливо стимулювання розвитку підприємництва, створення нових робочих місць, введення інновацій та інвестування малого бізнесу, покращення комунікаційної інфраструктури. Вихід цих районів та міст обласного значення з повного економічного занепаду створить ймовірність послаблення демографічної небезпеки і переходу до демографічної загрози, а подальше формування середнього класу, підвищення рівня життя людей – запорука демографічної безпеки території.

6. II група. У стані демографічної загрози перебуває 21 адміністративна одиниця Львівської області. Групу розділено на дві підгрупи за тенденціями зміни рівня демографічної безпеки у 2013 відносно 2008 р.

Підгрупа А. Городоцький, Золочівський, Миколаївський, Пустомитівський, Самбірський і Сокальський райони та міста Львів, Дрогобич, Новий Розділ, Самбір, Стрий і Червоноград демонструють негативні тенденції. Демографічні проблеми: збереження тенденцій природного скорочення, збереження народжуваності на рівні, що не забезпечує навіть простого відтворення, підвищення рівня демографічного навантаження особами похилого віку, посилення депопуляції населення, відплив кваліфікованих кадрів, зростання економічного навантаження працездатного населення. Для послаблення демографічних загроз головну увагу треба звернути на регулювання соціально-психологічних механізмів репродуктивної та самозберігальної поведінки, на розвиток сфери послуг, культурної сфери, туристичної сфери, забезпечити державне регулювання економічного розвитку територій: розвивати первинну медико-санітарну допомогу; забезпечити дитячими дошкільними закладами сільські поселення; підключити швидкісний Інтернет в усіх навчальних, культурних та медичних закладах. Особливу увагу треба звернути на екологічний стан, оскільки саме він в деяких районах знижує якість життя людей та спричиняє негативні демографічні тенденції.

Підгрупа Б. Буський, Дрогобицький, Кам'янка-Бузький Мостиський, Сколівський, Старосамбірський, Стрийський і Турківський райони та

м. Трускавець відзначаються ледь помітними позитивними тенденціями. Найкращі позитивні зміни відбулись у Кам'янка-Бузькому районі, зокрема простежується значне зростання народжуваності та зниження дитячої смертності. Це результат активізації економіки району і підвищення рівня життя людей. Демографічні проблеми: збереження природного скорочення населення, депопуляції, продовження старіння населення з синхронним зменшенням частки людей працездатного віку, стабілізація народжуваності на рівні звуженого відтворення. Дана підгрупа знаходиться у більш сприятливій економічній ситуації: тут створено економічні умови для психологічної впевненості людей у завтрашньому дні, в результаті спостерігаємо позитивні тенденції демографічної поведінки, особливо самозберігальної. Існує позитивна тенденція скорочення смертності населення у працездатному віці, а це безпосередньо впливає на тривалість життя. Райони цієї підгрупи потребують підвищення якості надання освітніх послуг, покращення матеріально-технічної бази фельдшерсько-акушерських пунктів у сільській місцевості, розширення і підвищення доступності кредитування фермерства, сімейного малого й середнього бізнесу, забезпечення сільгоспвиробників новітньою технікою, покращення інфраструктури засобів зв'язку. Подальший соціально-економічний розвиток та підтримка населення соціальними дотаціями з боку держави зумовить можливість досягнення демографічної безпеки районів та міст обласного значення.

7. III група. Жовківський і Яворівський райони мають найбільш сприятливу демографічну ситуацію і знаходяться у стані демографічного ризику. Характеризуються високим рівнем народжуваності у сільській місцевості та в містах, низьким рівнем дитячої смертності, найнижчими показниками старіння й демографічного навантаження населення. Демографічні проблеми полягають у тому, що у сільській місцевості зростає рівень дитячої смертності, рівень старіння населення і демографічного навантаження особами похилого віку, деформується вікова структура,

зростає економічне навантаження людьми похилого віку. Райони характеризуються найвигіднішим суспільно-географічним положенням, яке стало чинником позитивної демографічної та соціально-економічної ситуації. В умовах економічної кризи населення пристосувалось і максимально використало можливості території. Для збереження і покращення демографічних тенденцій пропонуємо: сприяти формуванню інвестиційного клімату в аграрній сфері, збільшити фінансування освітніх установ, провести реконструкцію та оптимізацію рекреаційних, туристичних та курортних об'єктів, закладів охорони здоров'я, збільшити кількість культурних установ, покращити умови життєдіяльності населення прикордонних територій.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі здійснено суспільно-географічне дослідження проблем демографічної безпеки Львівської області та запропоновано заходи для її досягнення.

1. Авторське визначення категорії демографічна безпека базується на сучасній парадигмі сталого розвитку суспільства, необхідності забезпечення національних інтересів держави та сучасних стандартів життєдіяльності людини. Суспільно-географічна сутність категорії демографічна безпека проявляється у встановлених залежностях інтегрального рівня демографічної безпеки від регіональних чинників та тенденцій національного і глобального розвитку, а також у можливостях регулювання та послаблення демографічних загроз на регіональному і локальному рівнях.

2. Удосконалена та адаптована методика оцінки рівня демографічної безпеки на рівні обласного регіону в розрізі адміністративно-територіальних одиниць ґрунтується на нормалізації показників, зведення їх до одного, співвимірного виду від 0 до 1. Для нормалізації показників вирізняємо сім стимуляторів та чотири дестимулятори. Запропоновано формули визначення нормалізованих показників та інтегрального показника стану демографічної безпеки регіону. Для обчислення індексів стимуляторів та дестимуляторів застосовано середньоарифметичне зведення районів та міст обласного значення за кожним показником. Для оцінки динаміки часткових індексів демографічної безпеки регіонів держави та інтегрального індексу демографічної безпеки регіонів використано кратне відношення рівнів.

3. Здійснено класифікацію різних чинників на формування рівня демографічної безпеки Львівської області: суспільно-географічне положення, соціально-економічні (рівень, якість та умови життя), культурно-релігійні, поведінкові та правові. Демографічна безпека регіону перебуває під впливом глобальних, національних та регіональних чинників, серед яких домінуючий вплив глобальної тенденції зміни демографічної поведінки сучасних

генерацій та соціально-економічних чинників, які діють в умовах новітніх суспільних процесів в Україні. Проаналізовано взаємовплив внутрішніх та зовнішніх загроз через прямі й опосередковані зв'язки між демографічною та іншими складовими національної безпеки. Виявлено, що економічна та демографічна безпеки найбільш взаємозалежні, й деструктивні зміни в одній спричиняють небезпеку другої.

4. У Львівській області формується нова модель демографічної поведінки, особливостями якої є відкладання на більш пізній вік шлюбу та народження першої дитини, постарішання материнства, зростання позашлюбної народжуваності, посилення процесу нуклеаризації сімей. Самозберігальна поведінка практично не змінилась із часів тоталітарного режиму: байдуже ставлення до свого здоров'я, вкрай низька оцінка людського життя, поширення шкідливих звичок. Міграційний відтік людей репродуктивного віку посилює демографічні загрози. Як результат – зменшення народжуваності, повільне зростання середньої очікуваної тривалості життя, зниження демографічного потенціалу регіону.

5. Україна на демографічній карті Центральної і Східної Європи виділяється дуже несприятливою демографічною ситуацією, яка після 2008 р. незначно покращилася. За період з 1990 р. по 2013 р. Україна, як і Львівська область, не перебували у стані демографічної безпеки. У період 1994–2008 рр. в області та державі економічні загрози спричинили демографічну небезпеку. З 2009 р. обласний та загальнодержавний показники зростають, та все ж продовжують перебувати у стані демографічної загрози. Рівень демографічної безпеки у міських і сільських поселеннях Львівської області змінювався синхронно до середньодержавних тенденцій, однак амплітуда змін була більш вираженою у сільській місцевості, що зумовлено вищими міграційними втратами у регіоні. Сьогодні у сільській місцевості ситуація дещо краща: показник – у стані демографічного ризику.

6. Більшість районів та міст обласного значення перебувають у стані демографічної загрози. За результатами аналізу динамічних тенденцій

інтегрального показника демографічної безпеки у 29 адміністративних одиницях Львівській області протягом 2008–2013 рр. встановлено, що негативні тенденції відбуваються в Бродівському, Радохівському районах та містах Борислав, Моршин і Новий Розділ. Зі стану демографічної небезпеки у стан демографічної загрози перейшли Буський та Кам'янка-Бузький райони. В інших адміністративних одиницях зміни були менш суттєвими.

7. Порівняльний аналіз демографічних індикаторів з їх пороговими рівнями у 1990–2013 рр. виявляє негативну тенденцію переваги порогового рівня усіх показників-дестимуляторів та значно нижчі від порогового рівня (крім очікуваної тривалості життя) показники-стимулятори демографічної безпеки. У більшості адміністративно-територіальних одиниць Львівської області простежуємо депопуляцію, яка визначає переважаючий стан демографічної загрози в області. Найінтенсивніше скорочення населення відбувається у Жидачівському районі. Найбільші темпи зростання (з переважанням порогового рівня) – у Пустомитівському та Яворівському районах, що впливає на зростання рівня демографічної безпеки.

8. Вищий рівень демографічної безпеки властивий сільським поселенням, що обумовлено вищою народжуваністю. Особливо виділяються гірські Турківський та Сколівський райони, в яких рівень демографічної безпеки повільно зростає. Внаслідок надсмертності чоловічого населення працездатного віку демографічні загрози існують в усіх районах та містах обласного значення Львівської області, та особливо виділяються Перемишлянський, Жидачівський і Буський. В Яворівському районі найбільш сприятлива ситуація завдяки вищій народжуваності та нижчій передчасній смертності. Процес демографічного старіння сільського населення зумовлює проблеми демографічної безпеки. Збереження високого рівня смертності населення та від'ємного сальдо міграції працездатних осіб посилює демографічне навантаження особами похилого віку.

9. Здійснено типізацію районів та міст обласного значення Львівської області за рівнем та тенденцією зміни рівня демографічної безпеки: група I – у стані демографічної небезпеки (Бродівський, Жидачівський, Перемишлянський, Радеківський райони та міста Борислав і Моршин); група II – у стані демографічної загрози, яку розділено на підгрупу А з негативними тенденціями (Городоцький, Золочівський, Миколаївський, Пустомитівський, Самбірський і Сокальський райони та міста Львів, Дрогобич, Новий Розділ, Самбір, Стрий і Червоноград) та підгрупу Б з позитивними тенденціями (Буський, Дрогобицький, Кам'янка-Бузький Мостиський, Сколівський, Старосамбірський Стрийський і Турківський райони та місто Трускавець); група III – у стані демографічного ризику (Жовківський та Яворівський райони).

10. У виділених групах на основі аналізу суспільно-географічних чинників та виявлення демографічних проблем запропоновано шляхи подолання демографічних загроз: у **I групі** слід акцентувати на кардинальній зміні економічної політики держави щодо цих районів та міст обласного значення, йдеться передусім про стимулювання розвитку підприємництва, створення нових робочих місць, залучення інновацій та інвестування малого бізнесу; у *підгрупі А* **II групи** головну увагу треба звернути на регулювання соціально-психологічних механізмів репродуктивної та самозберігальної поведінки, на екологічний стан, на розвиток сфери послуг, культурної й туристичної сфер, первинну медико-санітарну допомогу, на дошкільні заклади сільських поселень; адміністративні одиниці *підгрупи Б* **II групи** потребують підвищення якості надання освітніх послуг, покращення матеріально-технічної бази фельдшерсько-акушерських пунктів у сільській місцевості, розвитку фермерства, сімейного малого і середнього бізнесу, удосконалення інфраструктури засобів зв'язку; у **III групі** для збереження і покращення демографічних тенденцій пропонуємо сприяти формуванню інвестиційного клімату, залучати капіталовкладення в аграрну сферу,

збільшити фінансування освітніх установ, провести реконструкцію та оптимізацію рекреаційних, туристичних та курортних об'єктів та установ, мережі закладів охорони здоров'я, збільшити кількість позашкільних, культурних установ, покращити умови життєдіяльності населення прикордонних територій. Використовуючи сильні сторони та можливості демографічної ситуації кожного району слід прагнути досягти демографічної безпеки, посиливши економічну і соціальну безпеку регіону, що у підсумку позитивно вплине на рівень національної безпеки в цілому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Августин Блаженный. О Граде Божьем. / Августин Блаженный. – СПб.: Алетейя; Киев: УЦИИМ – Пресс, 1998. – 684 с.
2. Антонов А. И., Медков В. М. Социология семьи. / А. И. Антонов, В. М. Медков – Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1996. – 214 с.
3. Антонович В. Українські міста // Розвідки про міста і міщанство на Україні-Руси в XV – XVIII ст.: Ч. 2. Руська історична бібліотека. / Володимир Антонович – Львів, 1904. – Т. 24. – Львів: НТШ, 1904. – 165 с.
4. Аристотель. Политика. Соч. в 4 т. – Москва: Политиздат, 1983. – Т.2. – 260 с.
5. Арон Р. Мир и война между народами / Под. общ. ред. Даниленко В. И. – Москва: NOTA BENE, 2000. – 880 с.
6. Архангельский В. Н. Факторы рождаемости. / В. Н. Архангельский – Москва: ТЕИС, 2006. – 41 с.
7. Балабанов Г. В., Гольцов А. Г. Умови життя сільського населення / Г. В. Балабанов, А. Г. Гольцов // Український географічний журнал. – Київ: Інститут географії НАН України. – 1994. – № 3. – С.42-49.
8. Бенчмаркінг конкурентоспроможності Львівської області. Звіт підготовано в межах Проекту міжнародної технічної допомоги „Розбудова спроможності до економічно-обґрунтованого планування розвитку областей і міст України” (Проект РЕОП) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ebed.org.ua/>
9. Бойко В. В. Малодетная семья: Социально-психологическое исследование. – Москва: Статистика, 1980. – С. 61.
10. Бойко О. Д. Історія України: Посібник для студентів вищих навчальних закладів. / О. Д. Бойко – Київ: Видавничий центр „Академія”, 1999. – 568 с.
11. Боплан Г. Л. де. Опис України, кількох провінцій Королівства Польського, що тягнуться від кордонів Московії до границь Трансільванії,

разом з їхніми звичаями, способом життя і ведення воєн. – Київ: Наук. думка; Кембрідж (Масачусетс): Укр. наук. ін-т, 1990. – 256 с.

12. Борисов В. А. Демографія. Учебник для вузов. / В. А. Борисов – Москва: Нота Бене Медиа Трейд Компанія, 2003. – 344 с.

13. Борисов В. А. Перспективы рождаемости. / В. А. Борисов – Москва: Статистика, 1976. – 16 с.

14. Вавдіюк Н. С., Герасимчук З. В. Економічна безпека регіону: діагностика та механізм забезпечення. Монографія / Н. С. Вавдіюк, З. В. Герасимчук – Луцьк: Надстир'я, 2006. – 244 с.

15. Василенко Н. П. Матеріяли до історії українського права. Т. 1 / Н. П. Василенко – Київ: друк. Всеукр. Акад. Наук., 1929. – 336 с.

16. Верчин Н. Р. Историко-географические аспекты формирования матримониального поведения населения Украины Галицких областей как определяющего фактора демографической безопасности / Н. Р. Верчин // Вопросы географии и геоэкологии. – Алматы, 2015. – № 3. – С.61-67.

17. Верчин Н. Р. Суспільно-географічні аспекти інтегральної оцінки демографічної безпеки України та Львівської області / Н. Р. Верчин, І. І. Гудзеляк // Часопис соціально-економічної географії: Міжрегіональний збірник наукових праць – Харків: ХНУ ім. В.Н. Каразіна. – 2015. – Випуск (1). – С.84-88

18. Верчин Н. Р. Типізація районів Львівської області за динамікою та станом демографічної безпеки/ Н. Р. Верчин // Львівська суспільно-географічна школа: історія, теорія, українознавчі студії: матеріали Всеукраїнської наукової конференції з участю закордонних учених присвяченої 70-річчю кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка, м. Львів, 19–20 листопада 2015 р.: тези доповідей / [відп. ред.: проф. О. І. Шаблій]. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2015. – С.159-165.

19. Гегель Г. Философия права. / Георг Вільгельм Фрідріх Гегель – Москва: Наука, 1979. – 144 с.

20. Географічне і геополітичне положення Українських Карпат / О. І. Шаблій // Карпатський край: наук. студії з історії, культури, туризму / Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника. – Івано-Франківськ: [б. в.]. – 2012. – №1. – С.113-122.

21. Географія. Львівська область: Навчально методичний посібник / О. І. Шаблій, Б. П. Муха, А. В. Гурин, М. В. Зінкевич – Львів: Пролог, 1998. – 96 с.

22. Геополитика и национальная безопасность. Словарь основных понятий и определений. / за ред. В. Л. Манилова, М. И. Абдурахманова. – Москва: РАЕН-М, 1998. – 220 с.

23. Герье В. Блаженный Августин / В. И. Герье. – Москва: Т-во Печатня С. П. Яковлева, 1910. – 348 с.

24. Гоббс Т. Левиафан // Избранные произведения: в 2 т. / Т. Гоббс – Москва: Мысль, 1964. – Т. 2. – 197 с.

25. Годісь Н. Р. Географічний аналіз формування сучасного типу смертності у Львівській області / Н. Р. Годісь // Вісник Львівського університету ім. І.Франка. Серія географічна. – Львів, 2010. – Вип. 38. – С.85–98.

26. Годісь Н. Р. Демографічна ситуація в сільській населених пунктах Львівської області / Н. Р. Годісь // Географічні науки. Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – Луцьк: Видавництво Волинського національного університету імені Лесі Українки, 2011. – №9. – С.83-92.

27. Годісь Н. Р. Демографічний аналіз народжуваності населення Львівської області / Н. Р. Годісь // Географія і сучасність. Збірник наукових праць Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. – Київ: Видавництво Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, 2009. – Випуск 21. – С.116-128.

28. Годісь Н. Р. Історико-філософські засади вивчення проблеми безпеки у світовій думці / Н. Р. Годісь // Збірник наукових робіт за матеріалами V

студентської науково-практичної конференції „Інтеграційні процеси в міжнародних відносинах: історія і сучасність” (7 квітня 2011 р.) – Випуск 4 / За заг. ред. Н.М. Буглай. – Миколаїв, 2011. – С.239-244.

29. Годісь Н. Р. Психолого-поведінкові чинники виникнення демографічних загроз у регіоні / Н. Р. Годісь // Регіон – 2010: стратегія оптимального розвитку. Матеріали науково-практичної конференції з міжнародною участю, Харків, 4-5 листопада 2010 р. / Гол. ред. колегії В. С. Багіров. – Харків: ХНУ імені В. Н. Карабіна, 2010. – С.126-129.

30. Годісь Н. Р. Суспільно-географічні аспекти аналізу демографічної безпеки регіону / Н. Р. Годісь // Історія української географії. Всеукраїнський науково-теоретичний часопис. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2008. – Випуск 18. – С.81-86.

31. Годісь Н. Р., Гудзеляк І. І. Географічний аналіз процесів шлюбності у Львівській області // Н. Р. Годісь, І. І. Гудзеляк // Історія української географії. Всеукраїнський науково-теоретичний часопис. – Тернопіль, 2009. – Випуск 20. – С.92-98.

32. Голіков А. П., Олійник Я. Б., Степаненко А. В. Вступ до економічної і соціальної географії: Підруч. / А. П. Голіков, Я. Б. Олійник, А. В. Степаненко – Київ: Либідь, 1996. – 320 с.

33. Голод С. И. Социолого-демографический анализ состояния и эволюции семьи // Социологические исследования / С. И. Голод. – Москва: Российская Академия наук. – 2008. – Т. 7 – № 1. – С.40-49.

34. Голубев С. Кіевській митрополитъ Петръ Могила и его сподвижники (опытъ церковно-историческаго изследования) / С. Голубев. – Кіевъ: Типографія С. В. Кульженко. Большая-Васильковская улица, домъ №23. – 1898. – Т. 2. – 1054с.

35. Горбулін В. П. Інформаційні операції та безпека суспільства: загрози, протидія, моделювання: монографія / В. П. Горбулін, О. Г. Додонов, Д. В. Ланде. – Київ: Інтертехнологія, 2009. – 164 с.

36. Гошко Ю. Г. Населення Українських Карпат XV – XVIII ст. / Ю. Г. Гошко. – Київ, 1976. – 295 с.

37. Грицевич В. С. Математико-географічні основи менеджменту демографічною ситуацією регіону / В. С. Грицевич // Регіон–2007 : стратегія оптимального розвитку : матеріали наук.-практ. конф. з міжнар. участю, 4–5 листопада 2007 р., Харків: тези доповідей. / Гол. ред. колегії В. С. Багіров. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2007. – С.28-31.

38. Грушевський М. Історія України – Руси: в 11 т., 12 кн. / Редкол.: П. С.Сохань (голова) та ін. – Київ: Наук. думка, 1991 – (Пам'ятки історичної думки України). – Т. 1. – 1994. – 736 с.

39. Гудзеляк І. І. Географія населення: Навчальний посібник / І. І. Гудзеляк – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – 232 с.

40. Данільян О. Г., Дзьобань О. П., Панов М. І. Національна безпека України: структура та напрямки реалізації: Навчальний посібник / О. Г. Данільян, О. П. Дзьобань, М. І. Панов. – Харків: Фоліо, 2002. – 285 с.

41. Демографический энциклопедический словарь / Гл. ред. Д. И. Валентей – Москва: Советская энциклопедия, 1985. – 330 с.

42. Дегерменджи Ю. Д. Роль ООН в забезпеченні демографічної безпеки / Ю. Д. Дегерменджи // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://istfak-mgu.at.ua/publ/procesi_regionalizaciji_ta_globalizaciji_jak_dominanta_svitovogo_ro_zvitku/1

43. Деркач О. М. Науково-методичний підхід до комплексної оцінки фінансової безпеки держави / О. М. Деркач // Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право): зб. наук. пр. / Нац. ун-т держ. податкової служби України. – Ірпінь, 2009. – 4 (47). – С. 61, 65- 66.

44. Джаман В. О. Регіональні системи розселення: демографічні аспекти / В. О. Джаман. – Чернівці: Рута, 2003. – 391 с.

45. Джерела правової спадщини України: Конституція Пилипа Орлика, конституція УНР, Універсал Центральної Ради // Правові джерела України. – Київ: Преса України, 1994. – С.46-53.

46. Дзьобань О. П., Разметаєва Ю. С. Проблема індивідуальної та колективної безпеки у творчості Томаса Гоббса та Іммануїла Канта (філософсько-правовий аспект) / О. П. Дзьобань, Ю. С. Разметаєва // Проблеми філософії права. Міжнародний часопис. – Том 2. – Київ-Чернівці: Рута, 2004. – С.157-164.

47. Дністрянський М. Зовнішня геополітика великих держав: порівняльний аналіз інтересів, векторів та конкретних результатів / Мирослав Дністрянський // Вісник Львівського університету. Серія географічна. – Львів, 2013. – Випуск 42. – С.112-120.

48. Доценко А. І. Регіональне розселення: проблеми та перспективи / А. І. Доценко // НАН України. – Київ: Наук. думка, 1994. – 195 с.

49. Енциклопедія українознавства. Загальна частина (ЕУ-І). – Мюнхен, Нью-Йорк, 1949. – Т. 1. – С.142–156 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://izbornyk.org.ua/>

50. Эразм Роттердамский. Похвала глупости / Сост., вступ. ст., примеч. А. Л.Субботина. – Москва: Советская Россия, 1991. – 462 с.

51. Етнографія України: Навч. посібник / за ред. С. А. Макарчука. – Львів: Світ, 1994. – 520 с.

52. Єврорегіон Буг: Волинська область / За ред. Б. П. Клімчука, П. В. Луцишина, В. Й. Лажніка – Луцьк: Ред.-вид. відд. Волин. ун-ту, 1997. – 448 с.

53. Єрмошенко М. М. Фінансова безпека держава: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення / М. М. Эрмошенко. – Київ: НІСД, 1997. – 144 с.

54. Жученко В. С., Стешенко В. С. Влияние социально-экономических факторов на демографические процессы / В. С. Жученко, В. С. Стешенко. – Київ: „Наукова думка”, 1972. – 238 с.

55. Закон України „Про основи національної безпеки України”: Відомості Верховної Ради (ВВР). – Київ, 2003. – п. 39. – 351 с.

56. Заставний Ф. Д. Населення України / Ф. Д. Заставний. – Львів: МП „Край”, Товариство української мови ім. Тараса Шевченка „Просвіта”, 1993. – 223с.
57. История древнего мира. – Кн. 2: Расцвет древних обществ. – Москва, Наука, 1982. – 284 – 291 с.
58. Історія України / [В. Ф. Верстюк, О. В. Гарань, О. І. Гуржій та ін]; за ред. В. А. Смолія – Київ: Альтернативи, 1997 – 416 с.
59. Історія української культури / За загал. ред. І. Крип'якевича. – 4-те вид., стереотип. – Київ: Либідь, 2002. – 656 с.
60. Кант И. Сочинения. В 8-ми т. / И. Кант. – Москва: Чоро. – Т. 7. – 1994. – 495 с.
61. Качан О., Турчин Я. Вплив демографічних процесів в Україні на національну безпеку держави / О. Качан, Я. Турчин // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку: Зб. наук. пр. – Львів, 2008. – Вип. 21. – С. 85–91.
62. Копчак С. І. Населення українського Прикарпаття (історико-демографічний нарис). Докапіталістичний період / С. І. Копчак. – Львів: Видавниче об'єднання „Вища школа”. Вид-во при Львівському державному ун-ті, 1974. – 186 с.
63. Корінчевська І. А. Фактори впливу на демографію регіональних територій України / І. А. Корінчевська. // Електронний журнал Економіка. Управління. Інновації. – 2009. – № 1. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2009_1_11
64. Крип'якевич І. П. Історія України / Відп. редактори Ф. П. Шевченко, Б. З. Якимович. 2-е вид., перероб. і доп. – Львів: Світ, 1992. – 500 с.
65. Краткий отчет о работе Европейского форума по народонаселению (Женева, январь 2004 г.) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.demoscope.ru
66. Куделіна С. Б., Топчієв О. Г., Яворська В. В. Геодемографічний процес: зміст і функції поняття / С. Б. Куделіна, О. Г. Топчієв, В. В. Яворська //

Український географічний журнал. – Київ: Інститут географії НАН України, 2000. №2. – С.25-27.

67. Культура і побут населення України: Навч. посібник / В. І. Наулко, Л. Ф. Артюх, В. Ф. Горленко та ін. – Київ: Либідь, 1991. – 232 с.

68. Курило І. О. Соціально-економічна структура населення: еволюція, сучасність трансформації / І. О. Курило. – Київ: Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, 2006. – 342 с.

69. Лановик Б. Д., Матисякевич З. М., Матейко Р. М. Економічна історія України і світу: Підручник / За ред. Б. Д. Лановика. – Київ: Вікар, 1999. – 737 с.

70. Левицкий О. Из истории брачного права и семейного быта в Юго-Западной Руси в XVI и XVII вв. / О. Левицкий // ЧИОНЛ. – Москва, 1905. – Кн. 18. – Вип. 3-4. – С.68-71.

71. Левицкий О. И. Об актовых книгах, относящихся к истории Юго-западного края и Малороссии / О. И. Левицкий // Труды XI археолог. съезда в Киеве 1899 г. – Москва, 1902. – Т. 2. – С.55-95.

72. Левицкий О. О семейных отношениях в Юго-Западной Руси в XVI–XVII веках / О. Левицкий // Русская старина. – Москва, 1880. – ноябрь, т. XXIX. – С.549-574.

73. Левицкий О. Сговор малолетних (Страница из истории брачного права на Украине в XVI в.) / О. Левицкий // Киевская старина. – Москва, 1906. – Т. 92. – № 1. – С.67-72.

74. Ліпкан В. А. Безпекознавство: Навч посібник / В. А. Ліпкан – Київ: Видавництво Європ.ун-ту, 2003. – 208 с.

75. Літопис руський / за Іпатським списком переклав Леонід Махновець; [відп. ред. О. В. Мишанич]. – Київ: Дніпро, 1989. – XIV. – 590 с.

76. Люстрація Барського староства 1564 р. // Архив Юго-Западной России. – Киев: – Ч. 7, т. 2., 1890. – 863 с.

77. Макиавелли Н. Государь / Н. Макиавелли. – Москва: Планета, 1990. – 84с.

78. Малиновська О. Ю. Політико-географічні формування та функціонування західного державного кордону України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: спец. 11.00.02 „Економічна та соціальна географія” / О. Ю. Малиновська. – Київ, Знання, 2002. – 19 с.

79. Манилов В. Исследование проблем национальной безопасности: вопросы методологии / В. Манилов // Военная мысль. – Москва, 1995. – №5. – С. 9–18.

80. Мартиненко Юрій, Шаповал Антон. Комплексні чинники впливу на демографічні перспективи народонаселення України в період демографо-економічної кризи / Юрій Мартиненко, Антон Шаповал // Віче. – березень 2010. – №6, [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.viche.info/>

81. Масляк П. О., Олійник Я. Б., Степаненко А. В. Словник-довідник учня з економічної і соціальної географії світу / П. О. Масляк, Я. Б. Олійник, А. В. Степаненко – Київ: Лібра, 1996. – 397 с.

82. Математическая энциклопедия. / Гл. ред. И. М. Виноградов. – Т.2. – Д-КОО. – Москва: „Советская энциклопедия”, 1979. – 467 с.

83. Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України (Наказ Мінекономрозвитку України від 29.10.2013 № 1277) // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/ME131588.html

84. Методологічні рекомендації з питань статистики населення / Затверджено 08.06.2001 наказом Держкомстату України №266. – Київ, 2001. – 61с.

85. Методологічні положення щодо статистичного аналізу чисельності та складу населення / Затверджено 13.12.2006 наказом Держкомстату України № 602. – Київ, 2006. – 40 с.

86. Міграційні процеси в сучасному світі: світовий, регіональний та національний виміри: Понятійний апарат, концептуальні підходи, теорія та практика: Енциклопедія / За ред. Римаренка Ю. – Київ: Довіра, 1998. – 911 с.

87. Миграция и безопасность в России / под ред. Г. Витковской, С. Панарина. – Москва: Интердиалект-М, 2000. – 360 с.

88. Муромцева Ю. І. Демографія: Навчальний посібник / Ю. І. Муромцева. – Київ: Кондор, 2006. – 300 с.

89. Наконечна Г. В. Суспільно-географічні аспекти економічної безпеки регіону (за матеріалами Львівської області): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: 11.00.02 / Г. В. Наконечна; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів, 2013. – 20 с.

90. Населення Львівської області: Демографічний щорічник / ГУС у Львівській області. – Львів, 2008. – 112 с.

91. Населення України. Народжуваність в Україні у контексті суспільно-трансформаційних процесів: монографія / за ред. Г. А. Дмитренко та М. Д. Романюк // Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України. – Київ: АДЕФ-Україна 2008. – 288 с.

92. Немець Л. М., Сегіда К. Ю., Немець К. А. Демографічний розвиток Харківського регіону: монографія / Л. М. Немець, К. Ю. Сегіда, К. А. Немець. – Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. – 200 с.

93. Нижник Н. Р., Ситник Г. П., Білоус В. Т. Національна безпека України (методологічні аспекти, стан і тенденції розвитку): Навчальний посібник / За заг. ред. П. В. Мельника, Н. Р. Нижник. – Ірпінь, 2000. – 304 с.

94. Ніколайчук М. В. Механізм регулювання міграційних процесів сільського населення: дис. канд. екон. наук: 08.09.01 / М. В. Ніколайчук; Хмельницький національний ун-т. – Хмельницький, 2005. – 249 с.

95. Очирова О. А. Проблемы социального развития в контексте эволюции природы труда / О. А. Очирова // Вестник Московского университета. – Москва, 2002. – №4. – С.80-89.

96. Пандяк І. Г. Сільське розселення Львівської області: особливості формування, структура та тенденції розвитку: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: спец. 11.00.02 / І. Г. Пандяк. – Львів: ВКП фірма „ВМС”. – 2003. – 20 с.

97. Паньків Н. Населення Українських Карпат / Н. Паньків – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. – 248 с.

98. Перебейнос О. М. Демографічна безпека та загрози демографічного розвитку: державно-управлінський аспект / О. М. Перебейнос // Електронне наукове фахове видання ХРІ держ. управління Національної академії державного управління при Президентові України. Державне будівництво. – 2011. – № 1. – 11 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2011_1_46

99. Перхач О. Р. Демогеографія регіону в умовах депопуляції населення (на матеріалах Кьвівської області): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: спец. 11.00.02 „Економічна та соціальна географія” / Оксана Романівна Перхач; Львівський нац. ун-т ім. Івана Франка. – Львів, 1999. – 18 с.

100. Перший Всеукраїнський перепис населення: історичні, методологічні, соціальні, економічні, етнічні аспекти / Авт. кол. Власенко Н. С., Лібанова Е. М., Осауленко О. Г. та ін.; Наук. ред.: акад. Кураса І. Ф., акад. Пирожкова С. І.; Державний комітет статистики України; Ін-т демографії та соц. досліджень НАН України. – Київ, ІВЦ Держкомстату України, 2004. – 491 с.

101. Пістун М. Д. Основи теорії суспільної географії / М. Д. Пістун. – Київ: Вища школа, 1996. – 231 с.

102. Платон. Сочинения: В 3т. – Москва: Мысль, 1971. – Т.3, ч.1. – 379 с.

103. Побурко Я. О., Данилко В. К. Часткові та комплексні статистичні оцінювання внеску регіонів України у соціально-економічний розвиток держави / Я. О. Побурко, В. К. Данилко // Регіональна економіка. – 2004. – №3. – С.121-139.

104. Покшишевський В. В. Население и география: Теоретические очерки / В. В. Покшишевський. – Москва: Мысль, 1978. – 315 с.

105. Прибиткова І. М. Основи демографії: Посібник для студентів суспільних факультетів вищих навчальних закладів / І. М. Прибиткова. – Київ: „АртЕк”, 1997. – 256 с.

106. Прицюк Н. І. Демогеографічна ситуація українсько-польського пограниччя: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: 11.00.02 / Н. І. Прицюк; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів, 2005. – 20 с.

107. Прицюк Н. Демогеографічна ситуація західноукраїнського пограниччя: Монографія / Надія Прицюк. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. – 152 с.

108. Проект Закону України „Про демографічну безпеку України” № 4269 від 15.10.2003. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.gska2.rada.ga.Ua>.

109. Професор Володимир Кубійович / Упоряд. О. Шаблій. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – 378 с.

110. Радзивилловская летопись // Полное собрание русских летописей Т. 38/ Изд. подг. М. Д. Приселковым. – Ленинград: Наука, 1989. – 177 с.

111. Речь Жака Валлена, президента Международного союза по изучению населения, на открытии XXV Международного конгресса по народонаселению. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.demoscope.ru/weekly/2005/0207/nauka01.php>

112. Рингач Н. Мінімізація демографічних загроз як необхідний компонент політики забезпечення національної безпеки України / Н. Рингач // Ефективність державного управління: зб. наук. пр. / Львів. регіон. ін-т держ. упр. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. – Львів: ЛРІДУ НАДУ. – 2008. – Вип. 14/15. – С.140-145.

113. Романець О. Ф. Міграції та їх вплив на динаміку населення і трудових ресурсів обласного регіону: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: 11.00.02 / О.Ф. Романець; Львів. нац. ун-т ім. І.Франка. – Львів, 2000. – 20 с.

114. Розбудова спроможності до економічно обґрунтованого планування розвитку в Україні (Проект РЕОП). Проект Рекомендації щодо покращення демографічної ситуації у Львівській області. (Підготовлено до засідання Робочої групи з розробки Стратегії розвитку Львівської області на 2014–2020

роки з прогнозом до 2025 року) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://loda.gov.ua/wp-content/uploads/2013/07/LvivskaOblast_rec_Demography_UKR_FINAL.pdf

115. Рябов І. Особливості демографічної ситуації в сучасній Україні / І. Рябов // Україна: Аспекти праці, 1998. – № 2. – С.31-34.

116. Сатышев В. Е. Политико-правовые учения в Англии в эпоху буржуазной революции XVII века / В. Е. Сатышев. – Москва: ВЮЗИ, 1985. – 76 с.

117. Сен-Симон А. Избранные сочинения / Пер. с франц. Под. ред. и с коммент. Л. С. Цетлина. Вступ. ст. В. П. Волгина. – Москва:, Ленинград: АН СССР, 1948. – Т.1. – 468 с.

118. Січинський В. Чужинці про Україну / В. Січинський. – Львів, 1939. – 212 с.

119. Смертність населення України у трудоактивному віці (колективна монографія) / Відпов. ред. Е. М. Лібанова. – Київ: Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, 2007. – 210 с.

120. Соболева С. В., Чудаева О. В. Демографическая безопасность России и ее регионов: факторы, проблемы, индикаторы / С. В. Соболева, О. В. Чудаева // Регион: экономика и социология, 2008. – №3. – С.147-167.

121. Созанський І. З минувшини м. Бродів: Причинки до історії міста в XVII ст. / І. Созанський // ЗНТШ. – 1910. – Т. 97 (Львів, 1911). – 112 с.

122. Соловьев В. С. Философские начала цельного знания / Соч. в 2-х т. / В. С. Соловьев. – Т.2. – Москва: Политиздат, 1989. – 465 с.

123. Соціально-економічна географія України: Навч. посібник / За ред. проф. Шаблія О. І. Вид. друге, перероб. і доп. – Львів: Світ, 2000. – 680 с.

124. Старостенко Г. Г. Методологія і практика досліджень населення України (регіональний аспект): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук: 08.09.01 / Старостенко Ганна Григорівна; НАН України, Рада по вивч. продукт. сил України. – Київ, 1999. – 36 с.

125. Статистика: підручник / Герасименко С. С., Головач А. В., Єріна А. М. та ін.; За наук. ред. д-ра екон. Наук. С. С. Герасименка. – 2-ге вид., перероб. і доп. – Київ: КНЕУ, 2000. – 467 с.

126. Стеценко С. Г., Швець В. Г. Статистика населення: Підруч. для студ. економ. спец. вузів / С. Г. Стеценко, В. Г. Швець – Київ: Вища школа, 1993. – 462с.

127. Стеченко Д. М. Розміщення продуктив. сил і регіоналістика: Навч. посіб / Д. М. Стеченко. – Київ: Вікар, 2001. – 379 с.

128. Тарасевський П. Весіле в Борисівці, Валуйського пов., в Вороніжчині / П. Тарасевський // Матеріали до української етнології. – Львів, НТШ, 1919. – Т. 19/20 – С.118-158.

129. Тейяр де Шарден П. Божественная Среда / Пер. с фр. Комментарии А. Б. Миначева. – Москва: Гиозис, 1994. – 208 с.

130. Тейяр де Шарден П. Феномен человека / Пер. с фр. Н.А. Садовского; Предисл. и примеч. А. С. Раутиана. – Москва: Устойчивый мир, 2001. – 230 с.

131. Тойнби А. Дж. Постижение истории: Пер. с англ. / Сост. А. П. Огурцов; Вступ. ст. В. И. Уколовой; Закл. ст. Е. Б. Рожковского. – Москва: Прогресс, 1991. – 736 с.

132. Тойнби А. Дж. Цивилизация перед судом истории: Сборник / Пер. с англ. – 2-е изд. – Москва: Абрис-пресс, 2003. – 592 с.

133. Топчієв О. Г. Основи суспільної географії: Навч. посіб. / О. Г. Топчієв // Одеський нац. ун-т ім. І. І. Мечникова – Одеса: Астропринт, 2001. – 556 с.

134. Топчієв О. Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики: Навч. посібник / О. Г. Топчієв – Одеса: Астропринт, 2005. – 632 с.

135. Трактаты о вечном мире // Предисл. чл-кор. АН СССР Ф. В. Константинова. Вводная статья и примеч. И. С. Андреевой. – Москва: Соцэкгиз, 1963. – 278 с.

136. Українське народознавство: Навч. посібник / За ред. С. П. Павлюка, Г. Й. Горинь, Р. Ф. Кирчіва. – Львів: Фенікс 1994. – 608 с.

137. Феленчак Ю. Б. Ризики демографічних втрат регіону : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. економ. наук: [спец.] 08.00.07 „Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика” / Феленчак Юлія Богданівна; Ін-т регіон. досліджень НАН України. – Львів, 2010. – 20 с.

138. Фэн Веньхуа, Фань Вэй, Чжао Юнхуа. Об этике Иммануила Канта / Веньхуа Фэн, Вэй Фань, Юнхуа Чжао // Вестник Московского университета. Серия 7. Философия. – 2002. – №4 – С.90-98.

139. Хомин О. Й. Методика розрахунку демографічної безпеки / О. Й. Хомин // „Вісник економіки транспорту і промисловості” №29 – 2010. – С.188-191.

140. Хомин О. Й. Шульц С. Л., Демографічний чинник соціально-економічної безпеки регіону / О. Й. Хомин, С. Л. Шульц // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Політика демографічного розвитку: сучасний стан та її перспективи в західному регіоні України. (Зб. наук. праць) / НАН України. Ін-т регіональних досліджень. Ред. кол.: відп. ред. акад. НАН України М. І. Долішній. – Львів, 2005. – Вип. 5 (55) – С.141-149.

141. Хомра А. Г. Воспроизводство населения / А. Г. Хомра // АН УРСР, Ін-т економіки. – Київ: Наук. думка, 1990. – 176 с.

142. Цирюлик С. В. Соціальна детермінованість еміграційного процесу з України в кінці ХХ-го – на початку ХХІ-го століть: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. соц. наук: 22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології / С. В. Цирюлик; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Київ, 2005. – 16 с.

143. Чмелик Р. П. Сім'я та сімейний побут / Р. П. Чмелик // Українське народознавство/ За заг. ред. С. П. Павлюка, Г. Й. Горинь, Р. Ф. Кирчіва. – Львів, Видавничий центр „Фенікс”, 1994 – С.203-240.

144. Шаблій О. І. Математичні методи в соціально-економічній географії: Навч. видання / О. І. Шаблій. – Львів: Світ, 1994. – 304 с.

145. Шаблій О. І. Основи загальної суспільної географії: Підручник / О. І. Шаблій // ЛНУ – Львів: ЛНУ, 2003. – 444 с.
146. Шаблій О. І. Суспільна географія: теорія, історія, українознавчі студії / О. І. Шаблій. – Львів: Львівський національний університет імені І.Франка, 2001. – 744 с.
147. Шараневич І. Огляд внутрішніх відносин Галицької Русі в другій половині 15-го століття // Монографія до історії Галицької Русі / І. Шараневич. – Тернопіль. 1888. – С.107-196.
148. Шахотько Л. П. Существующая демографическая реальность и национальная безопасность / Л. П. Шахотько, Л. М. Анисов // Репродуктивное здоровье населения и демографическая безопасность республики: материалы семинара. – Минск, 2000. – С.8-13.
149. Швейцер А. Благоговение перед жизнью. Сборник работ. / Пер. с нем. – Сост. и послесл. А. А. Гусейнова. Общ. ред. А. А. Гусейнова, М. Г.Селезнева. – Москва: Прогресс, 1992. – 572 с.
150. Швейцер А. Жизнь и мысли. Сборник / Сост., пер. с нем., послесл., примеч. и указ. А. Л. Чернявського. – Москва: Республика, 1996. – 527 с.
151. Швейцер А. Упадок и возрождение культуры. Избранное: [Переводы] / А. Швейцер. – Москва: Прометей, 1993. – 511 с.
152. Шевчук П. Є. Україна: мультирегіональна модель народжуваності / П. Є. Шевчук // Регіональна економіка, 2000. – № 2. – С.128-133.
153. Шибутани Т. Социальная психология / Т. Шибутани – Ростов-на-Дону: Феникс, 1999. – С. 217.
154. Шлюб, сім'я та дітородні орієнтації в Україні / за ред. О. В. Макаров, О. А. Грішнов // Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України. – Київ: АДЕФ-Україна, 2008. – 256 с.
155. Яворська В. В. Регіональні геодемографічні процеси в Україні: монографія / В. В. Яворська. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2013. – 384 с.
156. Ягельский А. География населения / А. Ягельский. Пер. с польск. – Москва: Прогресс, 1980. – 384 с.

157. Ярочкин В. И. Секьюритология – наука о безопасности жизнедеятельности / В. И. Ярочкин. – Москва: „Ось – 89”, 2000. – 400 с.
158. Meron M., Widmer I. Unemployment Leads Women to Postpone the Birth of Their First Child / M. Meron, I. Widmer // Population. – 2002. – Vol. 57.--- №2. – P.301-330.
159. Vinas A. Coordinades de la politica de seg-uridad española : análisis y sugerencias / A. Vinas // Leviathan. Madrid. – 1984. – №17. – P.7-13.
160. www.lawua.info (Правовий портал України)
161. www.za-nauku.ru (Движение за возрождение отечественной науки)
162. www.ukrstat.org.ua (Державна служба статистики України)
163. www.lv.ukrstat.gov.ua (Головне управління статистики у Львівській області)
164. www.prb.org.ua (Population Reference Bureau)
165. www.pravo.vuzlib.net (Економіко-правова бібліотека)
166. www.dcz.gov.ua (Державна служба зайнятості України)
167. www.loda.gov.ua (Львівська обласна державна адміністрація)
168. www.dolya.org.ua („Доля” – всеукраїнська громадська організація)
169. www.refine.org.ua (українські реферати)
170. www.usim4.eukrainians.net („Четверта хвиля” – міжнародна громадська організація українців)
171. www.fpsu.org.ua (Федерація професійних спілок України)
172. www.irs.in.ua (Інститут релігійної свободи)
173. www.hearts.in.ua (портал „Відкриті серця”)
174. www.dailylviv.com (портал „Щоденний Львів”)
175. <http://lib.lntu.info/> (Бібліотека електронних навчальних посібників Луцького національного технічного університету)
176. www.niss.gov.ua (Національний інститут стратегічних досліджень)
177. <http://lv.niss.gov.ua> (Регіональний філіал у м. Львові Національного інституту стратегічних досліджень)

ДОДАТКИ

ПРОЕКТ ЗАКОНУ УКРАЇНИ

від 15.10.2003 р. N 4269

Про демографічну безпеку України

Суб'єкт законодавчої ініціативи: Народний депутат України

Автор законодавчої ініціативи: О. Волков, О. Біловол

Відповідальний комітет: Комітет з питань національної безпеки і оборони

Голова комітету: Г. Крючков

Стан розгляду: Одержаний ВР України (15.10.2003)

Проект

Вноситься

народними депутатами України

О. Волковим і О. Біловолом

ЗАКОН УКРАЇНИ

Про демографічну безпеку України

Цей Закон визначає правові, економічні та організаційні засади забезпечення демографічної безпеки в Україні.

Стаття 1. Визначення термінів.

У цьому Законі терміни вживаються у такому значенні:

демографічна безпека - стан захищеності держави і суспільства від демографічних загроз, при якому забезпечується розвиток України відповідно до її національних демографічних інтересів;

демографічні загрози - демографічні явища і тенденції, соціально-економічні наслідки яких мають негативний вплив на сталий розвиток України;

національні демографічні інтереси - сукупність збалансованих демографічних інтересів держави, суспільства і особистості на основі конституційних прав громадян України;

демографічні інтереси держави і суспільства - формування типу відтворення населення, основними характерними рисами якого є

відсутність депопуляції, свідомо регульована народжуваність, спрямована на повне заміщення батьківських поколінь, зниження смертності і збільшення тривалості життя, прогресивна вікова-статева структура населення, оптимальні внутрішні і зовнішні міграційні процеси, укріплення родини як соціального інституту, найбільш сприятливого для реалізації сформованої потреби в дітях, їхнього виховання;

демографічні інтереси особистості - формування умов, що забезпечують здорове і тривале життя, повну реалізацію наявної індивідуальної потреби в дітях, свободу територіальних переміщень;

демографічна політика - діяльність органів державного управління і соціальних інститутів, спрямована на створення сталих кількісних і якісних параметрів відтворення населення;

репродуктивні права - можливість для всіх подружніх пар і окремих осіб вільно приймати рішення щодо кількості своїх дітей, інтервалів між їхнім народженням, часу їх народження і володіти для цього необхідною інформацією і засобами.

Стаття 2. Законодавство України про демографічну безпеку.

Законодавство України про демографічну безпеку базується на Конституції України і складається із цього Закону, інших нормативно-правових актів та міжнародних договорів України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Стаття 3. Демографічні загрози та їх показники.

Демографічними загрозами є:

депопуляція;

старіння населення;

нерегульовані міграційні процеси;

деградація інституту родини.

Демографічні загрози визначаються наступними показниками:

нетто-коефіцієнтом відтворення населення;

коефіцієнтом депопуляції;

сумарним коефіцієнтом народжуваності;
 коефіцієнтами смертності населення працездатного віку, у тому числі
 коефіцієнтами смертності чоловіків і жінок працездатного віку;
 очікуваною тривалістю майбутнього життя;
 коефіцієнтом старіння населення;
 сальдо міграційного обміну між міською і сільською місцевістю, у
 тому числі по статі, віку, рівню освіти;
 чисельністю нелегальних мігрантів;
 співвідношенням шлюбів і розлучень.

Перелік і показники демографічних загроз переглядаються Кабінетом Міністрів України у зв'язку зі змінами демографічної ситуації.

Кабінет Міністрів України забезпечує щорічний розрахунок показників демографічних загроз в Україні, розробку науково обґрунтованих кількісних показників демографічних загроз, визначає їх гранично припустимий рівень для збереження демографічної безпеки.

Стаття 4. Принципи забезпечення демографічної безпеки.

Основними принципами забезпечення демографічної безпеки є:
 самостійність України у виборі форм і методів впливу на розвиток демографічних процесів;

пріоритет національних демографічних інтересів при дотриманні загально визнаних принципів міжнародного права, прав людини і повазі до релігійних, етнічних і культурних цінностей населення;

інформованість суспільства про демографічні загрози, їх наслідки і заходи, що здійснюються для забезпечення демографічної безпеки.

Стаття 5. Мета і завдання демографічної безпеки.

Метою демографічної безпеки є створення умов, достатніх для попередження і нейтралізації демографічних загроз.

Основними завданнями забезпечення демографічної безпеки є:

поліпшення соціально-економічних умов життєдіяльності населення;

поетапне підвищення державних мінімальних соціальних стандартів в галузі оплати праці, пенсійного забезпечення, освіти, охорони здоров'я, культури, житло-комунального обслуговування, соціальної підтримки і соціального обслуговування;

оптимізація зовнішніх і внутрішніх міграційних потоків населення;

протидія нелегальній міграції;

сприяння добровільному поверненню українців на етнічну батьківщину (по місцю народження);

стимулювання залучення і закріплення фахівців у сільській місцевості;

формування високих духовно-моральних стандартів громадян у галузі сімейних стосунків, підвищення престижу родини в суспільстві;

забезпечення репродуктивних прав громадян і сприяння формуванню високих репродуктивних потреб населення.

Стаття 6. Повноваження Президента України в галузі забезпечення демографічної безпеки.

Президент України як глава держави, гарант державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина і Голова Ради національної безпеки і оборони України здійснює загальне керівництво у галузі демографічної безпеки України.

Стаття 7. Повноваження Верховної Ради України в галузі забезпечення демографічної безпеки.

Верховна Рада України в межах повноважень, визначених Конституцією України, визначає засади внутрішньої та зовнішньої політики, основи демографічної безпеки, формує законодавчу базу в цій сфері, затверджує Національну програму демографічної безпеки і заслуховує звіти про її виконання.

Стаття 8. Повноваження Кабінету Міністрів України в галузі забезпечення демографічної безпеки.

Кабінет Міністрів України в галузі забезпечення демографічної безпеки:

реалізує державну політику в галузі демографічної безпеки;

розробляє Національну програму демографічної безпеки, подає її на розгляд Верховної Ради України і забезпечує її фінансування;

здійснює контроль за діяльністю органів виконавчої влади в галузі демографічної безпеки

вносить пропозиції щодо удосконалювання законодавства в галузі народонаселення і демографічної безпеки;

здійснює міжурядове співробітництво в галузі демографічної безпеки;

здійснює інші повноваження відповідно до законів України.

Стаття 9. Повноваження уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань демографічної політики в галузі забезпечення демографічної безпеки.

Уповноважений центральний орган виконавчої влади з питань демографічної політики у галузі забезпечення демографічної безпеки в межах своєї компетенції:

здійснює моніторинг демографічної безпеки в Україні і визначає ступінь демографічних загроз;

здійснює координацію політики в галузі демографічної безпеки;

розробляє пропозиції про основні напрямки державної політики в галузі демографічної безпеки;

забезпечує координацію розробки і контроль за реалізацією Національної програми демографічної безпеки;

здійснює методичне керівництво з питань розробки програм демографічної безпеки для адміністративно-територіальних одиниць;

організує інформаційне забезпечення органів державної влади і населення в галузі демографічної безпеки;

розвиває міжнародне співробітництво в галузі демографічної безпеки; здійснює інші повноваження в галузі забезпечення демографічної безпеки відповідно до законодавства України.

Стаття 10. Повноваження місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування в галузі забезпечення демографічної безпеки.

Місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування в галузі забезпечення демографічної безпеки в межах своєї компетенції:

здійснюють моніторинг демографічної безпеки в адміністративно-територіальних одиницях;

забезпечують реалізацію вимог законодавства України, що регулюють відносини в галузі демографічної безпеки;

забезпечують реалізацію програм демографічної безпеки для адміністративно-територіальних одиниць і контроль за їх реалізацією;

інформують населення і громадські організації (об'єднання) про демографічну безпеку в адміністративно-територіальних одиницях;

здійснюють інші повноваження в галузі забезпечення демографічної безпеки відповідно до законодавства України.

Стаття 11. Програми демографічної безпеки.

Основною формою реалізації цього Закону є Національна програма демографічної безпеки і програми демографічної безпеки для адміністративно-територіальних одиниць.

Програми демографічної безпеки розробляються терміном на п'ять років.

У програмах демографічної безпеки мають бути відображені:

1. Оцінка демографічного розвитку і демографічної політики за попередній період і характеристика демографічної ситуації.

2. Реальні і потенційні демографічні загрози.

3. Основні напрямки програм демографічної безпеки на п'ятирічний період.

4. Державна політика в галузі охорони і забезпечення репродуктивних прав громадян і формування їх репродуктивних потреб, у тому числі:

забезпечення умов, що сприяють реалізації існуючих репродуктивних установок подружніх пар і особистостей;

надання професійної медичної і соціальної допомоги в питаннях планування родини;

виховання у батьків відповідальності за народження і виховання здорової дитини;

формування передумов, що сприяють підвищенню основних показників репродуктивних установок жінок у довгостроковій демографічній перспективі;

підвищення якості, розширення форм і видів медичного обслуговування для родини репродуктивного віку.

5. Розвиток галузі охорони здоров'я, у тому числі:

підвищення якості медичного обслуговування населення;

збільшення тривалості життя населення за рахунок скорочення передчасної смертності, особливо в працездатному віці;

попередження шкідливих для здоров'я звичок, профілактика, у першу чергу серед груп підвищеного ризику, психічних розладів, алкоголізму і наркоманії, зниження поширення захворювань, що передаються статевим шляхом;

поширення знань про профілактику захворювань і здоровий спосіб життя.

6. Державна політика у відношенні сім'ї, людей похилого віку, у тому числі:

всестороннє укріплення інституту сім'ї і дотримання її прав;

створення умов батькам для суміщення трудової діяльності з виконанням сімейних обов'язків;

забезпечення рівності прав і відповідальності чоловіків і жінок у вихованні дітей;

переорієнтація системи суспільних і особистісних цінностей на сім'ю з декількома дітьми й обома батьками, що перебувають у першому шлюбі, всебічна підтримка багатодітних сімей у соціальній політиці;

забезпечення пріоритетного права дитини на проживання в сім'ї;

розвиток форм сімейної облаштованості дітей-сиріт;

статеве виховання підлітків і молоді, підготовка їх до вступу в шлюб і сімейного життя;

удосконалювання і забезпечення соціально-правового захисту і створення гідних умов існування для найбільш соціально уразливих категорій населення (особи похилого віку, діти, інваліди);

забезпечення умов, що сприяють продовженню активної життєдіяльності людей похилого віку.

7. Державна політика в галузі рівня і якості життя, у тому числі:

створення умов для самозабезпечення гідного рівня життя працездатного населення;

соціальне забезпечення громадян у старості, при втраті працездатності, хвороби, безробітті та в інших критичних ситуаціях;

забезпечення адресної соціальної підтримки малозабезпечених громадян;

створення умов, що забезпечують здорове середовище для життя;

створення умов для задоволення потреб громадян у житлі;

забезпечення всім громадянам доступності послуг освіти, охорони здоров'я, культури, мистецтва, спорту.

8. Міграційна політика, у тому числі:

регулювання міграційних потоків з урахуванням соціально-економічних умов, демографічної структури регіонів країни;

захист національного ринку праці від неконтрольованого припливу іноземної робочої сили;

стимулювання скорочення еміграційного відтоку науково-технічного, інтелектуального і творчого потенціалу з України;

використання міграційного потенціалу закордонних країн в інтересах демографічного розвитку України;

узгодження прав іммігрантів, що прибувають в Україну і отримали відповідний правовий статус, з інтересами держави у частині їхнього регіонального розселення й облаштування;

забезпечення балансу прав і законних інтересів місцевого населення і мігрантів.

9. Міжнародне співробітництво, у тому числі:

обмін досвідом у розробці, реалізації й оцінці ефективності заходів демографічної політики, цільових проектів і сприяння в їх реалізації;

залучення міжнародних організацій і стран-донорів до участі в реалізації національних програм в галузі демографії.

Національна програма демографічної безпеки розробляється Кабінетом Міністрів України і затверджується Верховною Радою України, програми демографічної безпеки для Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя розробляються місцевими державними адміністраціями та затверджуються місцевими радами відповідних адміністративно-територіальних одиниць.

Національна програма демографічної безпеки використовується при розробці основних напрямків соціально-економічного розвитку України на довгострокову перспективу.

Національна програма демографічної безпеки є складовою частиною програм соціально-економічного розвитку України на середньострокову перспективу, прогнозу соціально-економічного розвитку України на короткострокову перспективу.

Програми демографічної безпеки підлягають опублікуванню в засобах масової інформації.

Стаття 12. Фінансування програм демографічної безпеки.

Фінансування програм демографічної безпеки здійснюється за рахунок:

державного бюджету;

місцевих бюджетів;

добровільних внесків від юридичних і фізичних осіб, у тому числі іноземних;

інших джерел, не заборонених законодавством України.

Стаття 13. Участь юридичних осіб і громадян у рішенні питань демографічної безпеки.

Юридичні особи і громадяни мають право вносити пропозиції до органів державної влади і сприяти здійсненню заходів щодо забезпечення демографічної безпеки.

Органи державної влади зобов'язані розглядати пропозиції юридичних осіб і громадян при прийнятті рішень в галузі демографічної безпеки.

Юридичні особи і громадяни мають право отримувати в установленому порядку у відповідних органах державної влади повну, достовірну, своєчасну і загальнодоступну інформацію, яка стосується питань демографічної безпеки.

Стаття 14. Міжнародне співробітництво України в галузі демографічної безпеки.

Міжнародне співробітництво України в галузі демографічної безпеки здійснюється з метою координації зусиль держави і міжнародних організацій для стабілізації і поліпшення демографічної ситуації.

Міжнародне співробітництво в галузі демографічної безпеки здійснюється в порядку, установленому законодавством України.

Стаття 15. Державний контроль в галузі демографічної безпеки.

Державний контроль в галузі демографічної безпеки здійснюється з метою забезпечення дотримання органами державного управління, юридичними і фізичними особами законодавства України про демографічну безпеку.

Державний контроль в галузі демографічної безпеки здійснюється органами державного управління та їхніми територіальними органами, місцевими радами, місцевими державними адміністраціями та іншими спеціально уповноваженими органами в межах їхніх повноважень в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Стаття 16. Відповідальність за порушення законодавства України про демографічну безпеку.

Особи, винні у порушенні вимог законодавства про демографічну безпеку, несуть цивільно-правову, адміністративну або кримінальну відповідальність відповідно до законів України.

Стаття 17. Прикінцеві положення.

1. Цей Закон набуває чинності з дня його опублікування.
2. Кабінету Міністрів України протягом шести місяців з дня прийняття цього Закону:

підготувати і подати на розгляд Верховної Ради України пропозиції про внесення змін до законів України, що впливають із цього Закону;

привести свої нормативно-правові акти у відповідність із цим Законом;
забезпечити прийняття відповідно до компетенції нормативно-правових актів, що впливають з цього Закону.

ВИСНОВОК

на проект Закону України „Про демографічну безпеку України”

До № 4269 від 15.10.2003 р.,

народні депутати України О.Волков, О.Біловол

Законопроект визначає правові, економічні та організаційні засади забезпечення демографічної безпеки в Україні. На нашу думку, законопроект заслуговує на увагу. Адже за останнє десятиріччя кількість

населення України постійно зменшується. За даними фахівців смертність громадян у нашій країні в декілька разів перевищує їх народжуваність. Так, лише з моменту останнього перепису населення України, який було проведено у 2001 році, кількість громадян зменшилася більше ніж на півмільйона.

Проаналізувавши законопроект, вважаємо за доцільне висловити до нього такі зауваження і пропозиції.

Чимало положень проекту викладені некоректно з юридичної точки зору. Так, наприклад, у статі 10, яку присвячено повноваженням місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування у сфері забезпечення демографічної безпеки, не можна чітко визначити, хто ж саме з цих органів має здійснювати моніторинг демографічної безпеки, забезпечувати реалізацію програм у цій галузі, контролювати їх виконання, інформувати населення про стан демографічної безпеки та здійснювати інші повноваження, передбачені цією статтею.

Потребує доопрацювання й стаття 15 проекту, де зазначено, що державний контроль у сфері демографічної безпеки здійснюється органами державного управління та іншими спеціально уповноваженими органами у межах їхніх повноважень. Із змісту цього положення законопроекту також не можна зрозуміти, які ж саме органи державної влади здійснюватимуть зазначений вище контроль. Крім того, неправильним, на нашу думку, є віднесення усіх органів державного управління до спеціально уповноважених органів у сфері демографічної безпеки, що впливає зі змісту зазначеної вище статі.

Не можна погодитись із запропонованим в проекті роз'ясненням поняття „демографічна політика”, яке розглядається як діяльність органів державного управління та соціальних інститутів, спрямована на створення кількісних і якісних параметрів відтворення населення (стаття 1 проекту). До суб'єктів демографічної політики слід віднести відносяться й інші органи державної влади, наприклад, парламент, органи місцевого самоврядування

тощо. Крім того, із змісту приведеного вище визначення незрозуміло, що слід розуміти під „створенням кількісних і якісних параметрів відтворення населення”.

Вбачається, що положення проекту про здійснення Президентом України керівництва у галузі демографічної безпеки (стаття 6 проекту), суперечить Конституції України. Адже такими повноваженнями Конституція України, яка містить вичерпний перелік повноважень Голови держави, Президента України не наділяє (стаття 106 Конституції України).

Положення проекту про те, що уповноважений центральний орган виконавчої влади з питань демографічної безпеки координує розробку Національної програми демографічної безпеки (абзац п'ятий статі 9 проекту), на нашу думку, слід узгодити з статтею 8 цього документу, згідно з якою дану Програму розробляє Кабінет Міністрів України, який є вищим органом у системі органів виконавчої влади. Адже не може нижчий орган державної влади координувати діяльність вищого органу.

На наш погляд, потребує коригування запропоноване проектом положення щодо затвердження місцевими державними адміністраціями Національної програми демографічної безпеки для Автономної Республіки Крим (абзац четвертий частини дев'ятої статі 11 проекту). Вважаємо, що це повноваження належить Верховній Раді цієї Республіки. Адже згідно Конституції Автономної Республіки Крим до відання Республіки входять розробка і затвердження програм соціально-економічного розвитку (пункт дванадцятий частини першої статті 18 Конституції Автономної Республіки Крим), а за проектом національна програма демографічної безпеки є складовою частиною програми соціально-економічного розвитку України (абзац шостий частини дев'ятої статі 11 проекту). Таким чином, затвердження Національної програми демографічної безпеки Автономної Республіки її вищим представницьким органом, на нашу думку, є цілком логічним.

Законопроектом передбачається оприлюднення програм демографічної безпеки (абзац сьомий частини дев'ятої статі 11 проекту). Разом з тим, ним не визначені відповідальні за це органи державної влади.

При подальшому доопрацюванні законопроекту, на нашу думку, слід використати висловлені Верховною Радою України на парламентських слуханнях на тему: „Демографічна криза в Україні: її причини та наслідки” рекомендації щодо шляхів покращення демографічної ситуації в Україні (затверджені Постановою № 940-IV від 5 червня 2003 р.), зокрема, щодо доцільності запровадження пільгового оподаткування сімей, які мають дітей, запровадження депозитних рахунків на ім'я кожної новонародженої дитини для накопичення коштів до її повноліття з державними гарантіями захисту цих накопичень від інфляції тощо.

Крім того, для поліпшення здоров'я населення України, яке безпосередньо пов'язане з нестабільною та несприятливою демографічною ситуацією, що склалася в Україні, проектом доцільно передбачити розробку урядової програми з створення загальнодоступних для населення державних і комунальних спортивних закладів (клубів, секцій тощо). Адже комерційні спортклуби за своїми цінами значній частині населення недоступні, зокрема, дітям із малозабезпечених і багатодітних сімей.

Узагальнюючий висновок

За результатами розгляду у першому читанні проект Закону України „Про демографічну безпеку України” доцільно відправити на доопрацювання з поданням на повторне перше читання.

Керівник Головного науково -
експертного управління

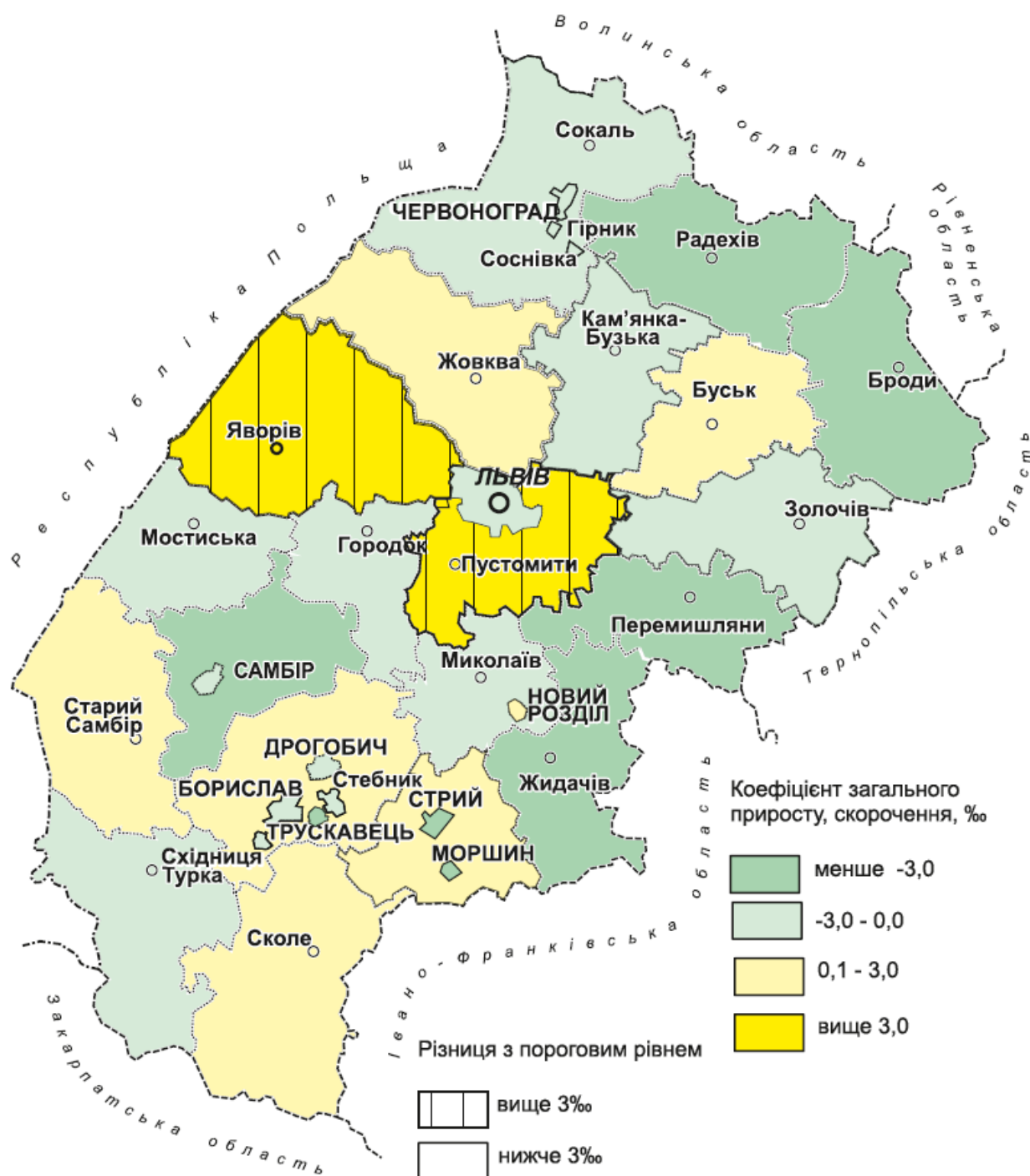
А. Мацюк

Зав. Від.: В.Третякова

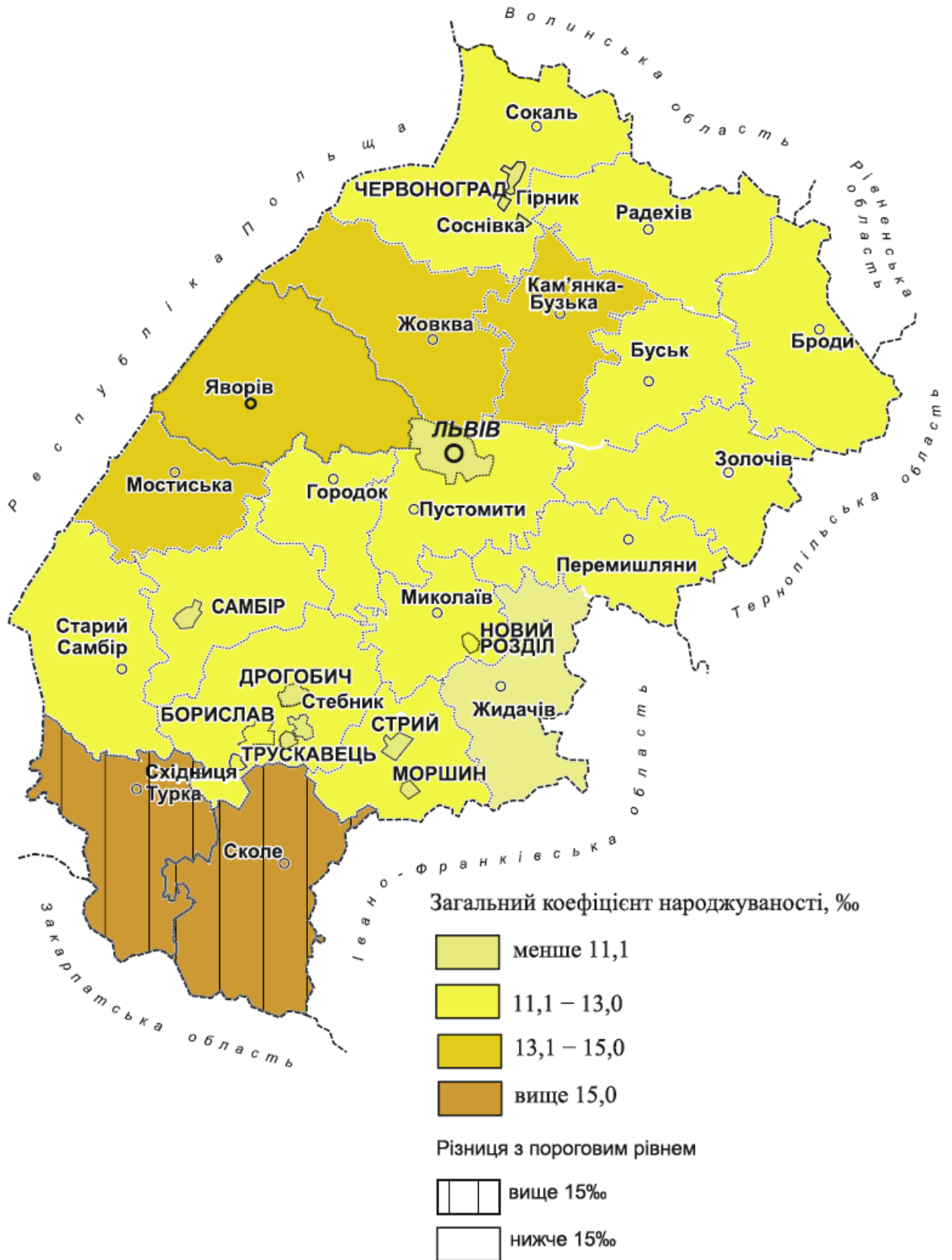
Вик.: К.Вербицький,

4269_демограф/10.11.2003

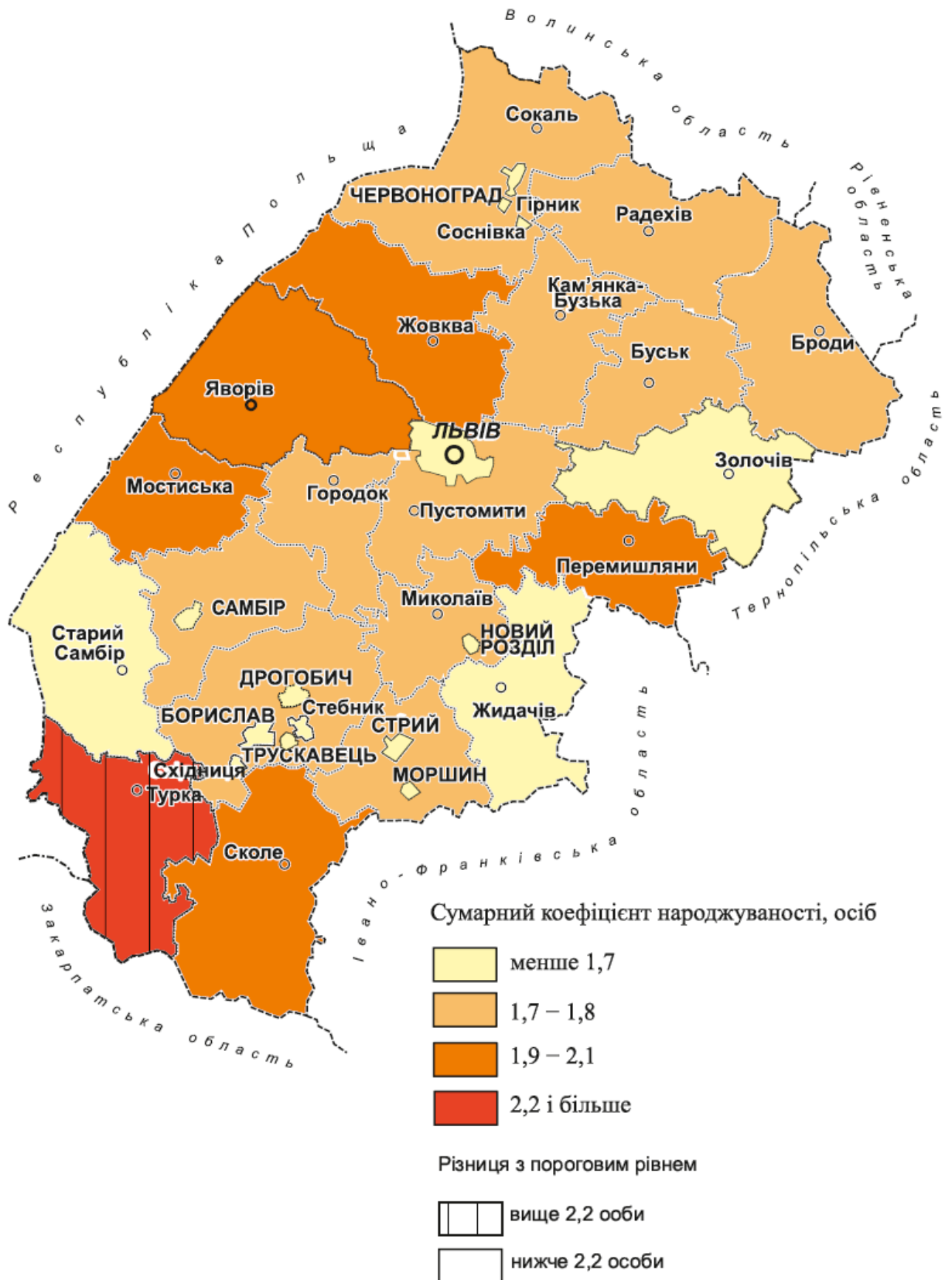
Зміни людності у Львівській області у 2013 р.

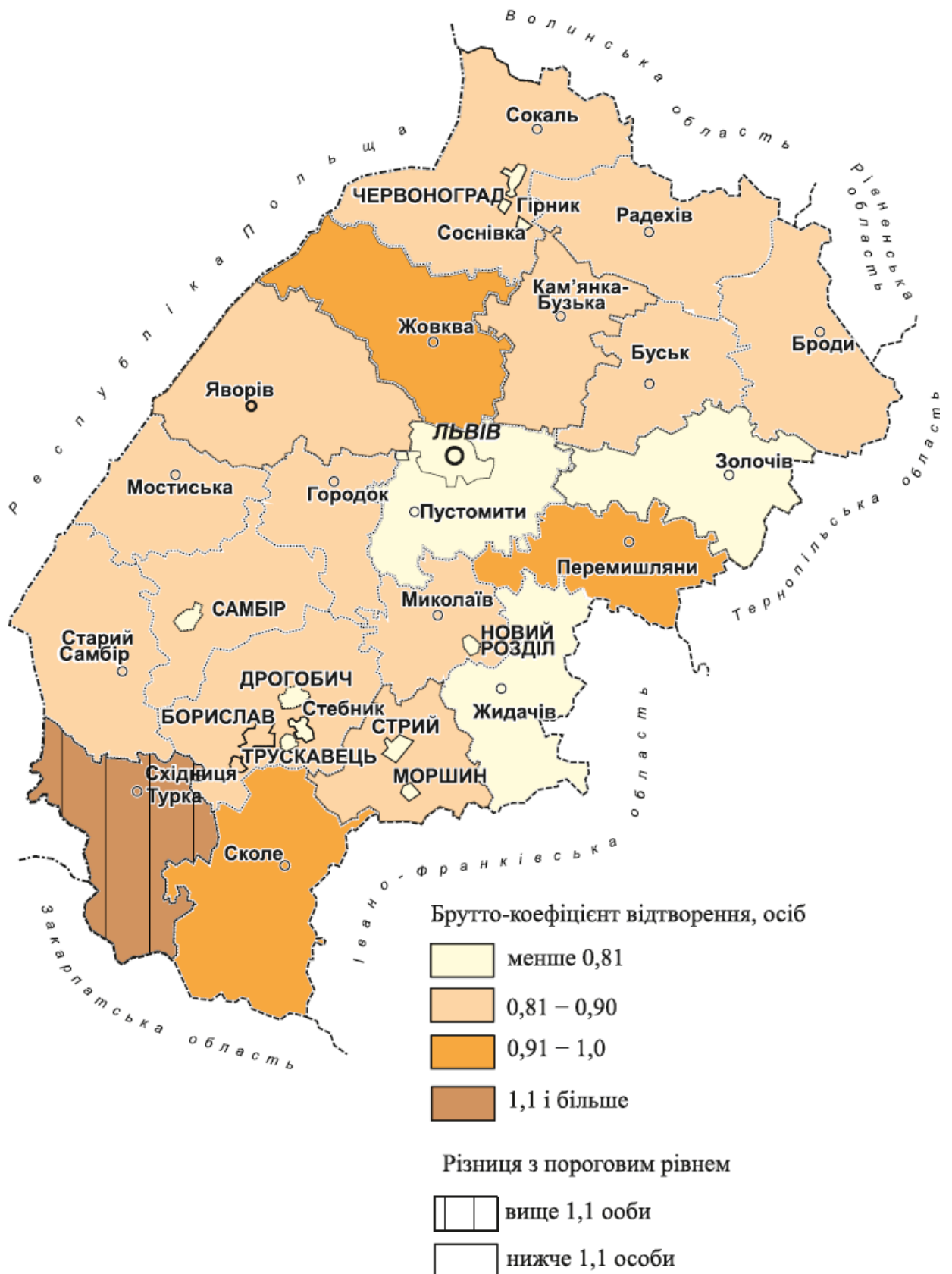
Рівень народжуваності населення у Львівській області, 2013 р.

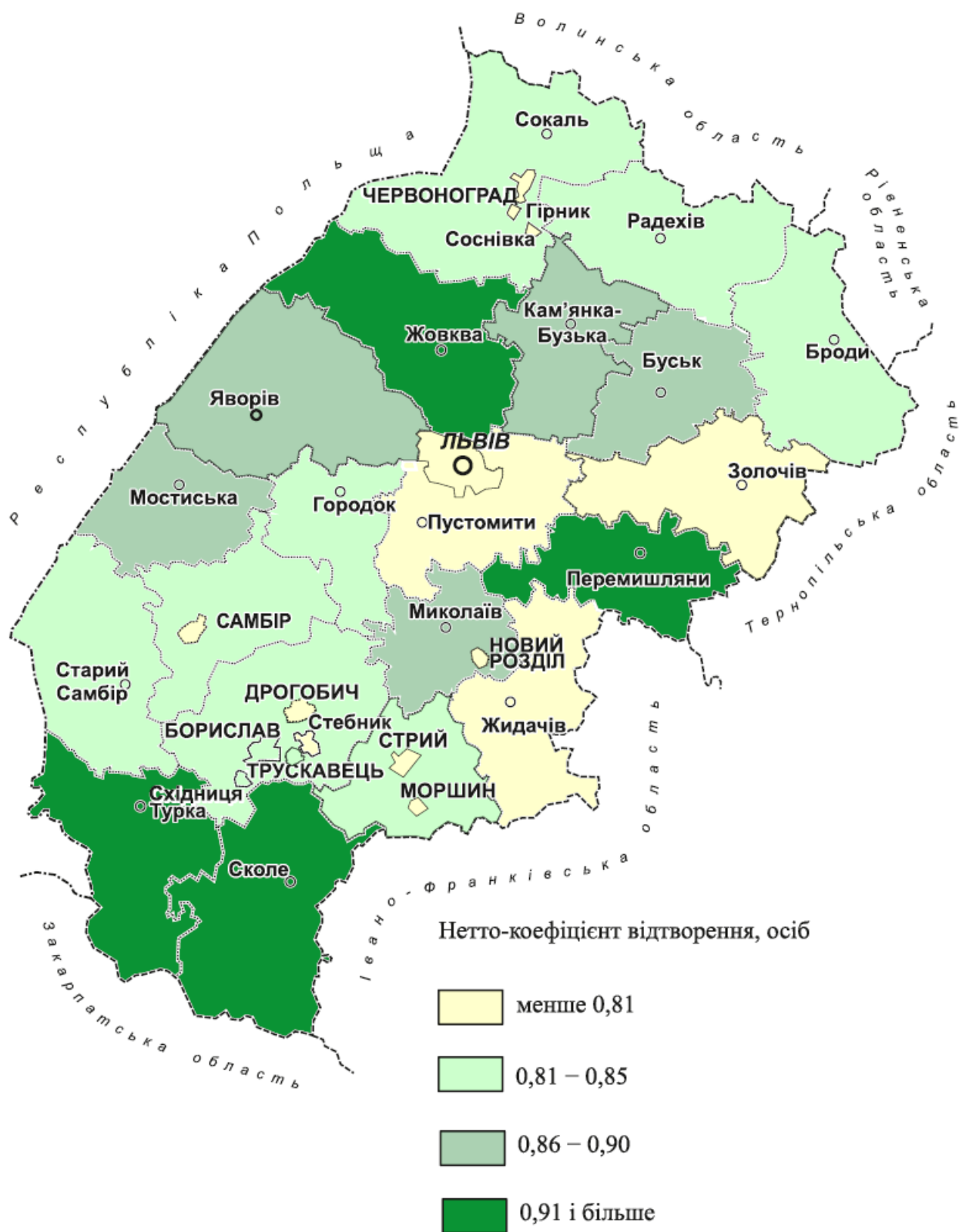
**Сумарний коефіцієнт народжуваності населення
у Львівській області, 2013 р.**

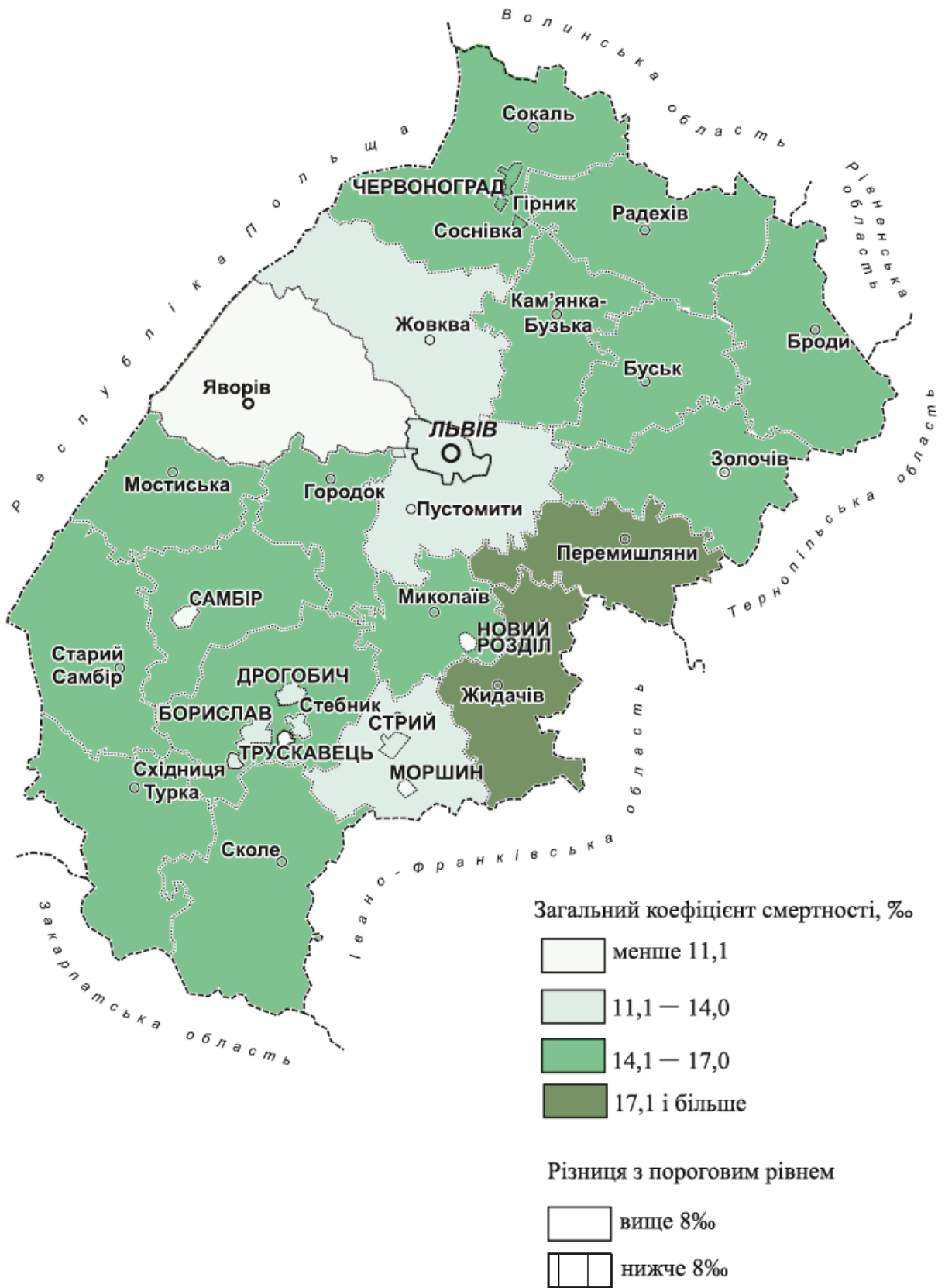
Брутто-коефіцієнт відтворення населення у Львівській області, 2013 р.

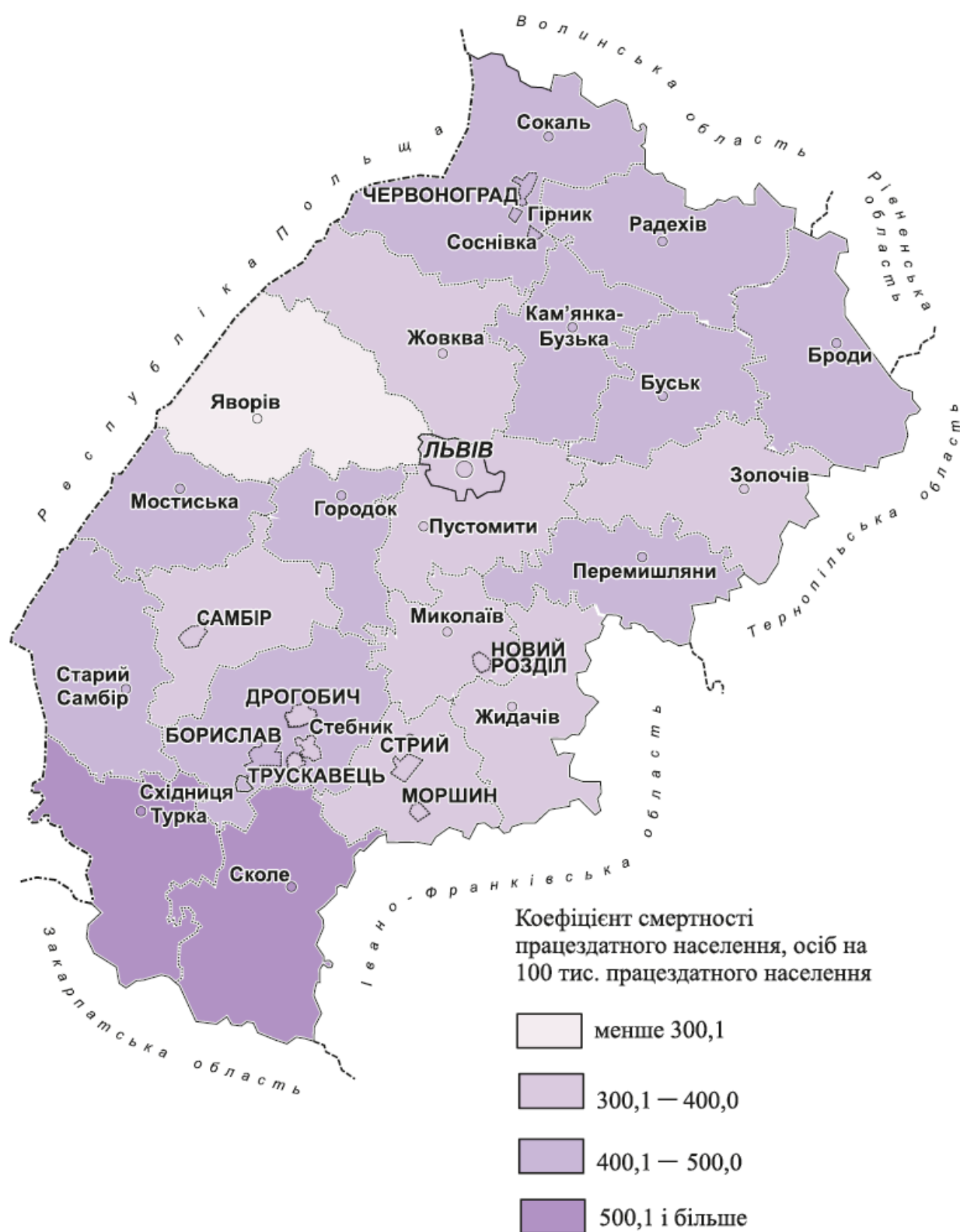
Нетто-коефіцієнт відтворення населення Львівської області, 2013 р.

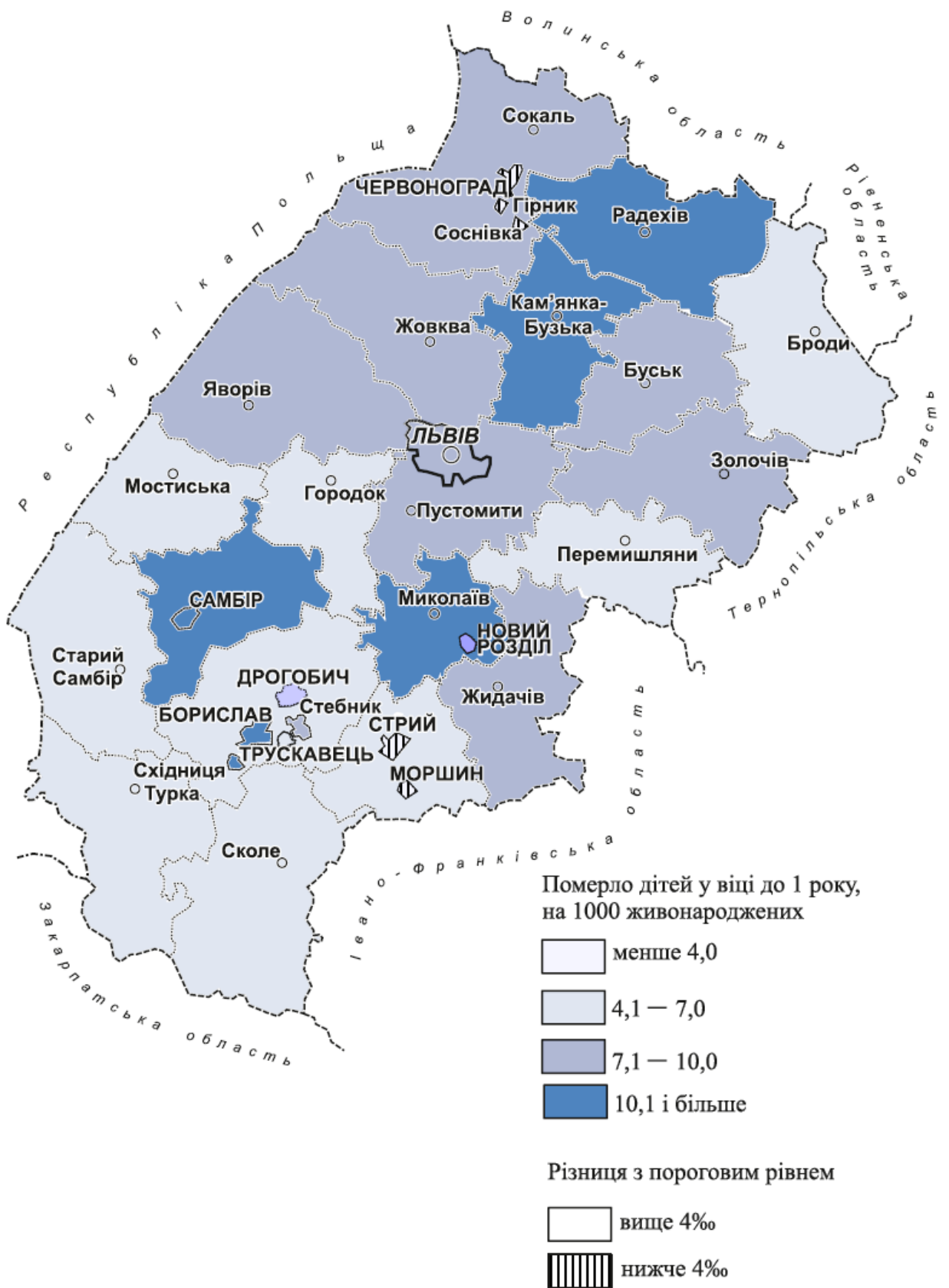
Рівень смертності населення Львівської області, 2013 р.

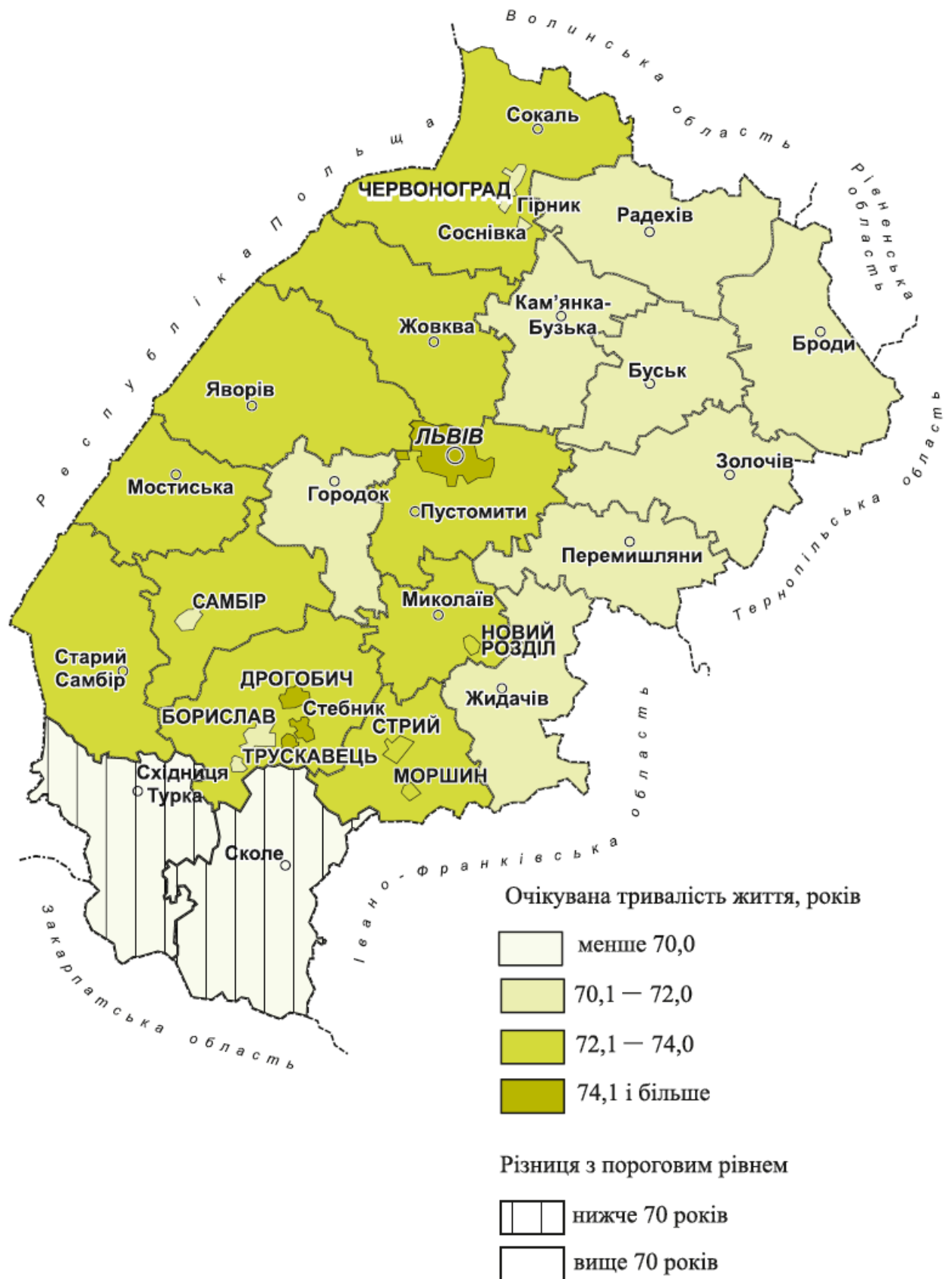
Рівень смертності працездатного населення Львівської області, 2013 р.

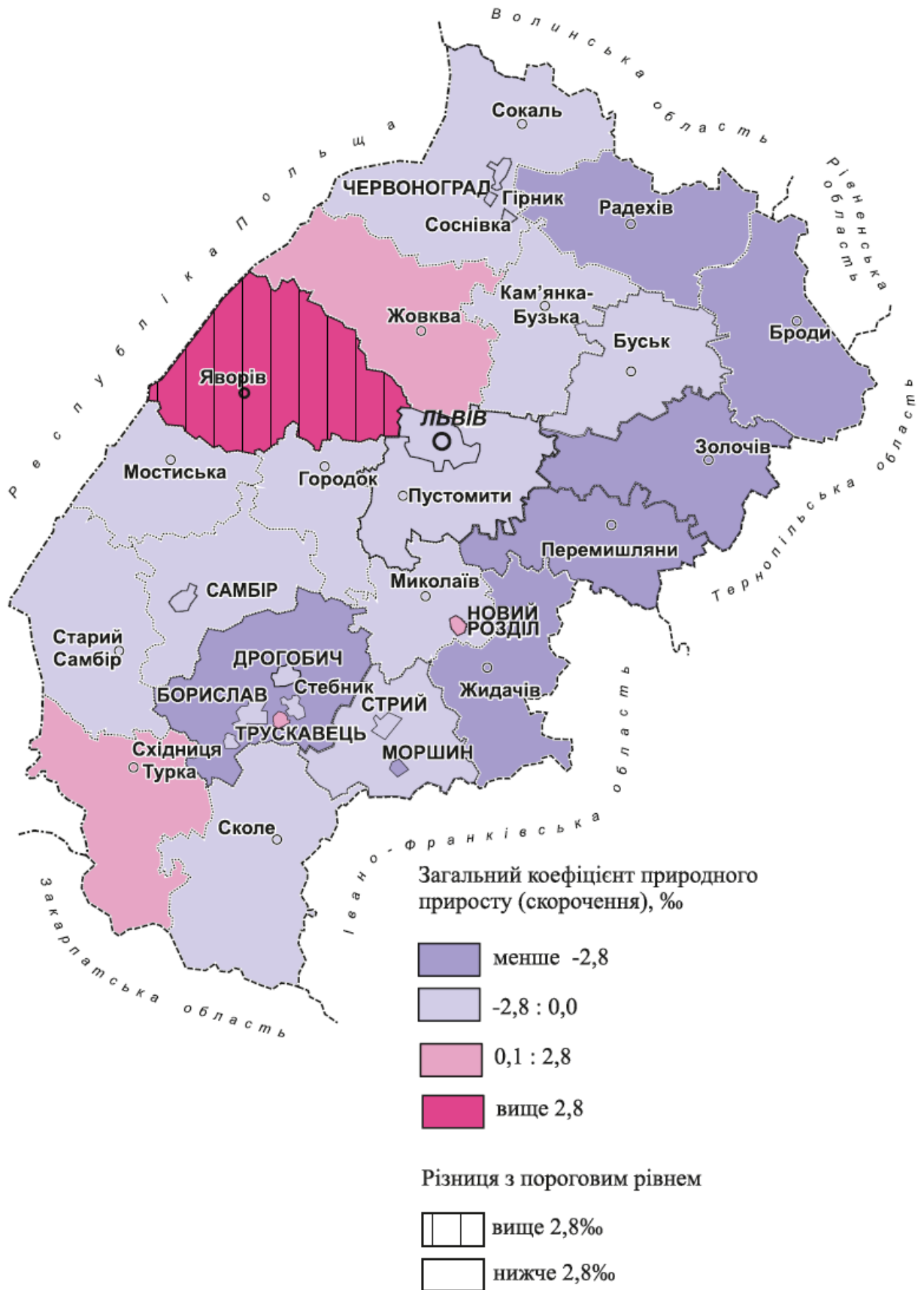
Загальний коефіцієнт дитячої смертності у Львівській області, 2013 р.

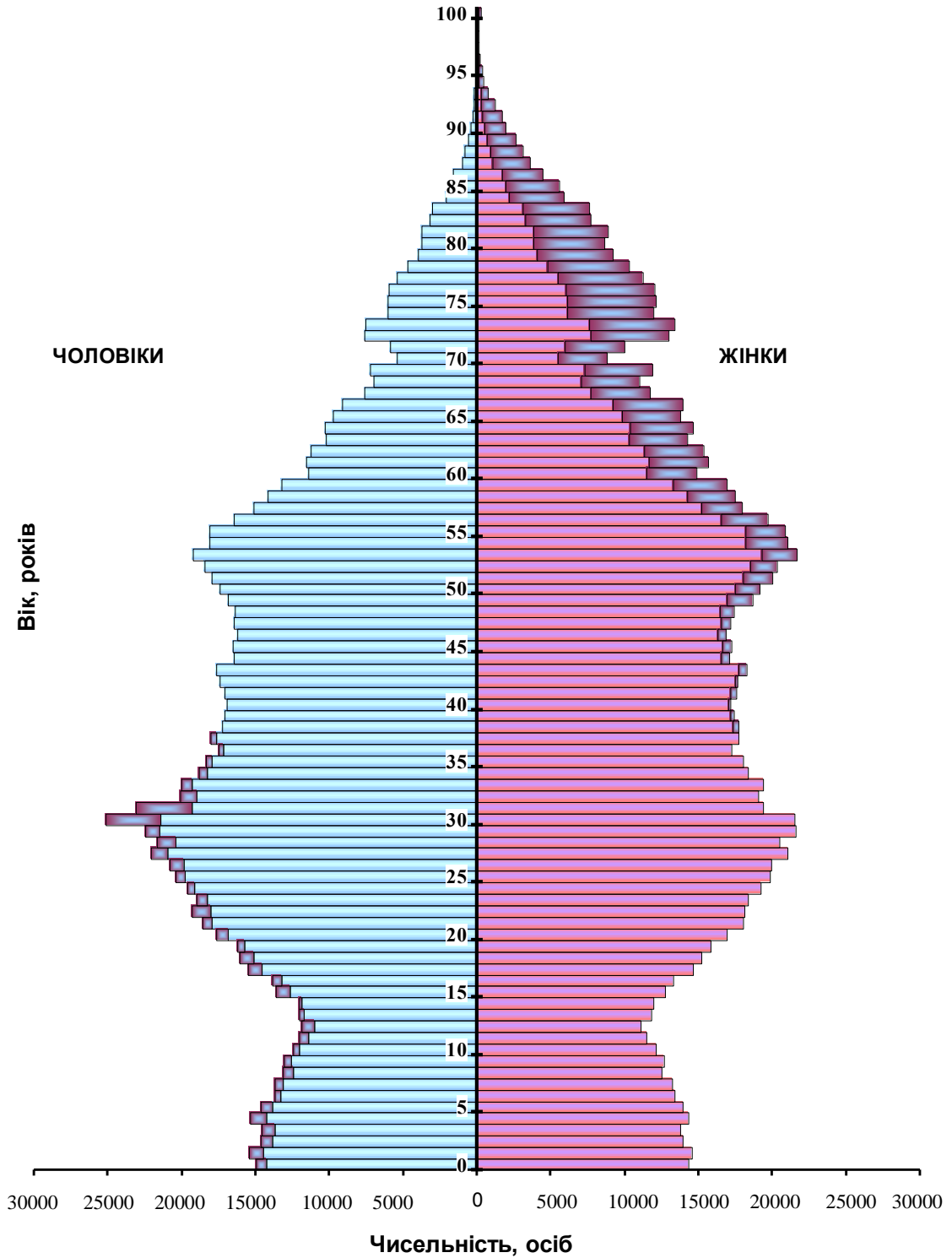
Очікувана тривалість життя населення у Львівській області, 2013 р.

**Рівень природного приросту, скорочення населення
Львівської області, 2013 р.**

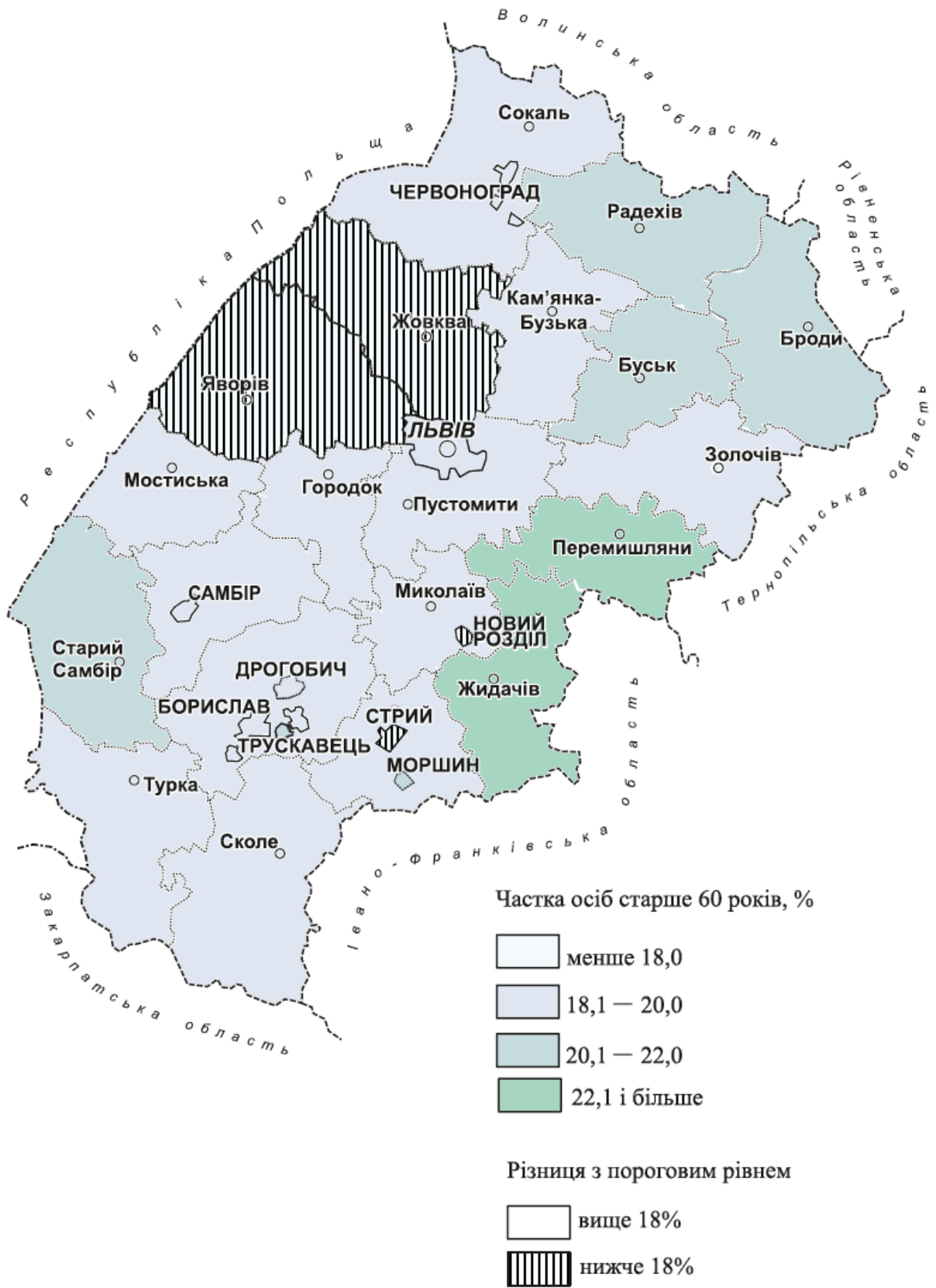

**Склад населення за статтю та віком Львівської області
на 1 січня 2014 року**

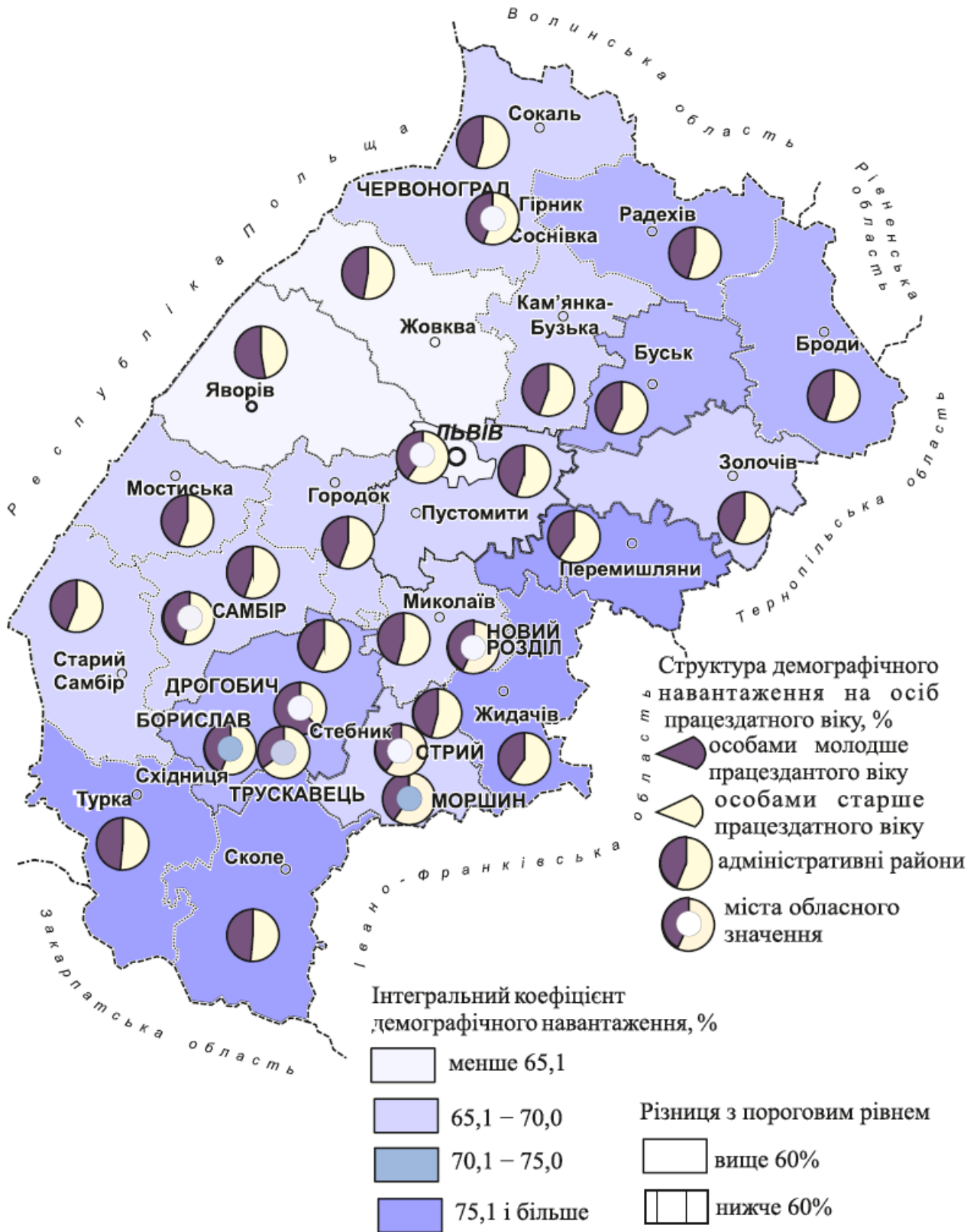

■ - перевага чоловіків (жінок) над жінками (чоловіками)

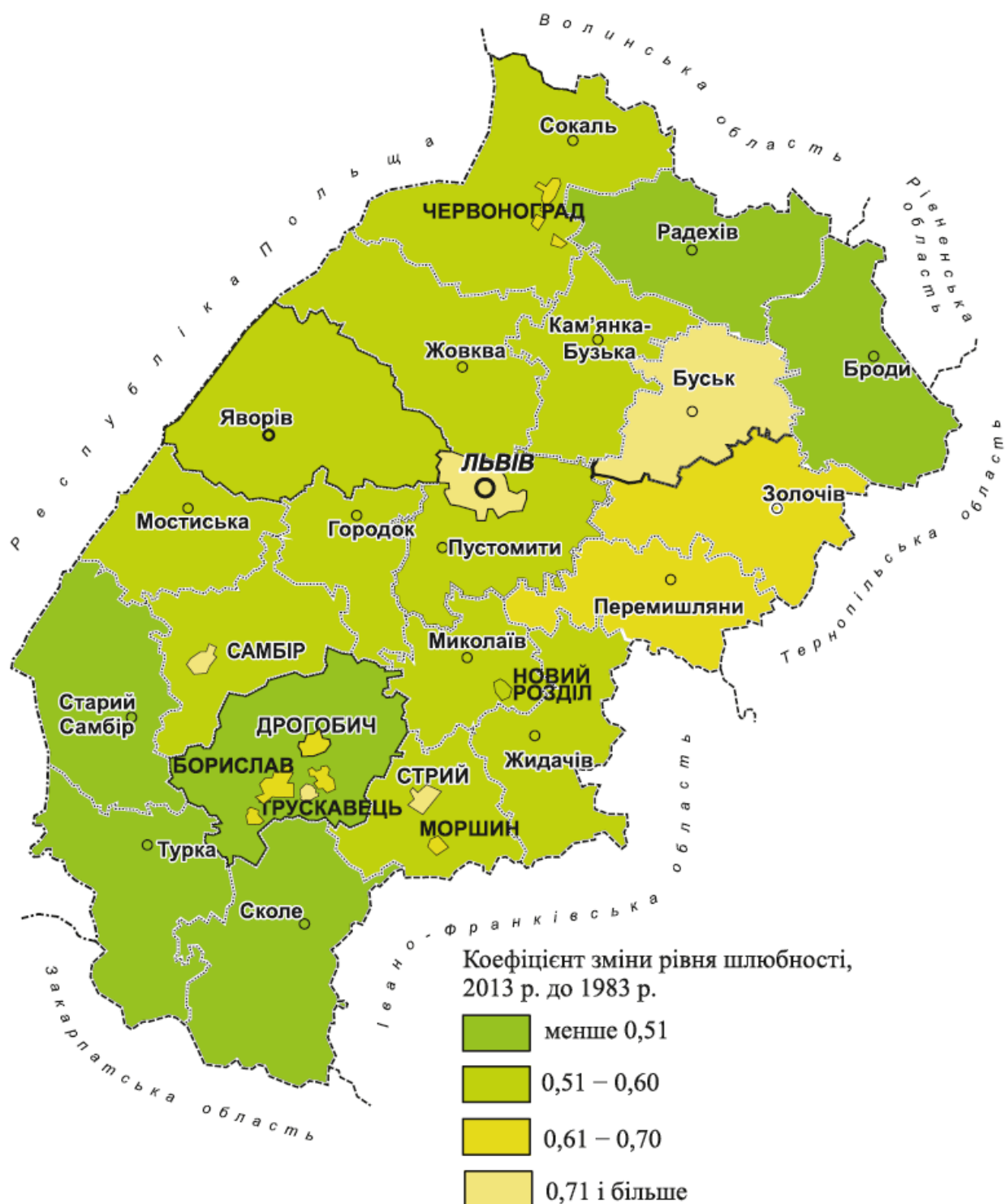
Рівень демографічного старіння населення Львівської області, 2013 р.

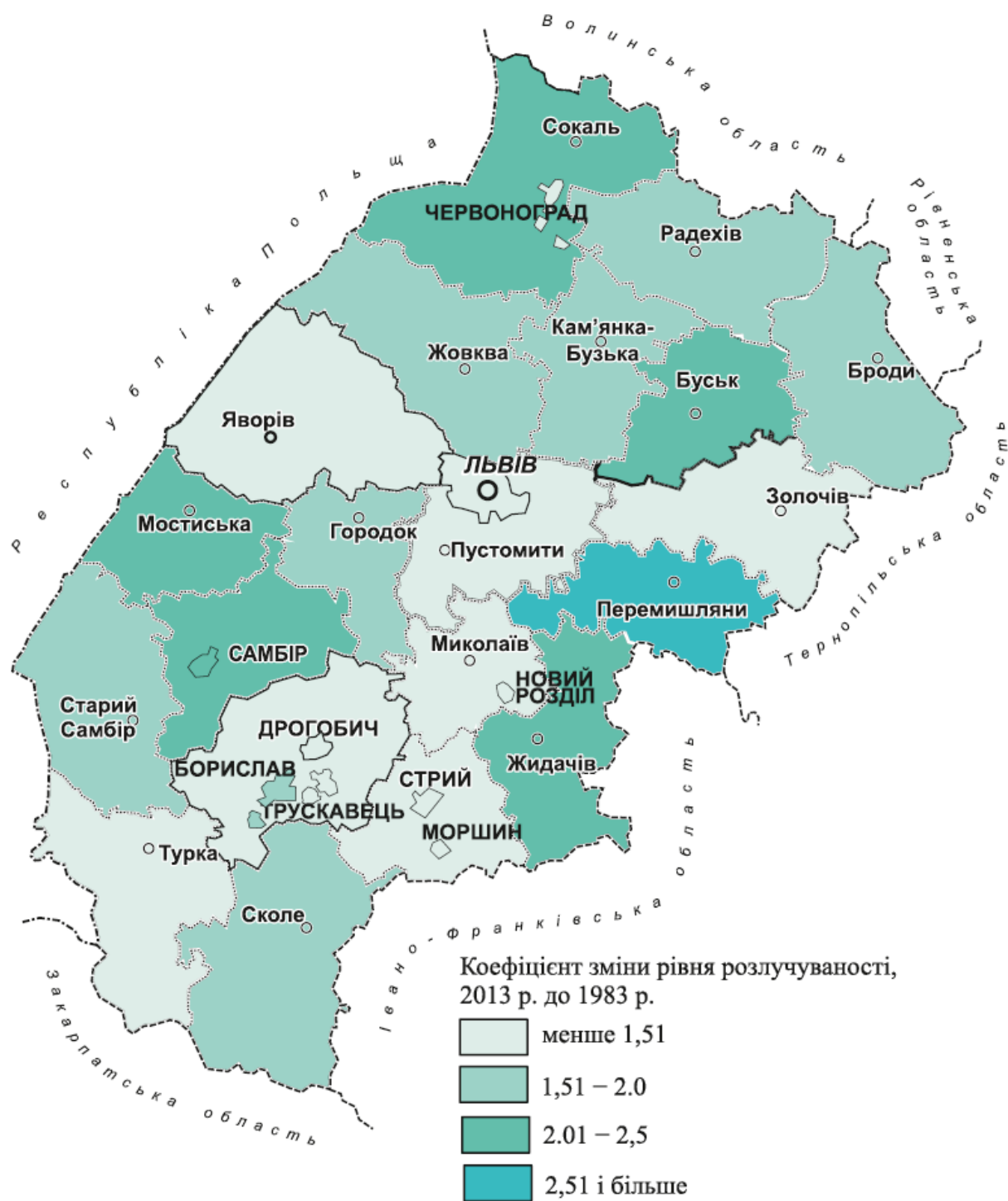
Рівень демографічного навантаження у Львівській області, 2013 р.

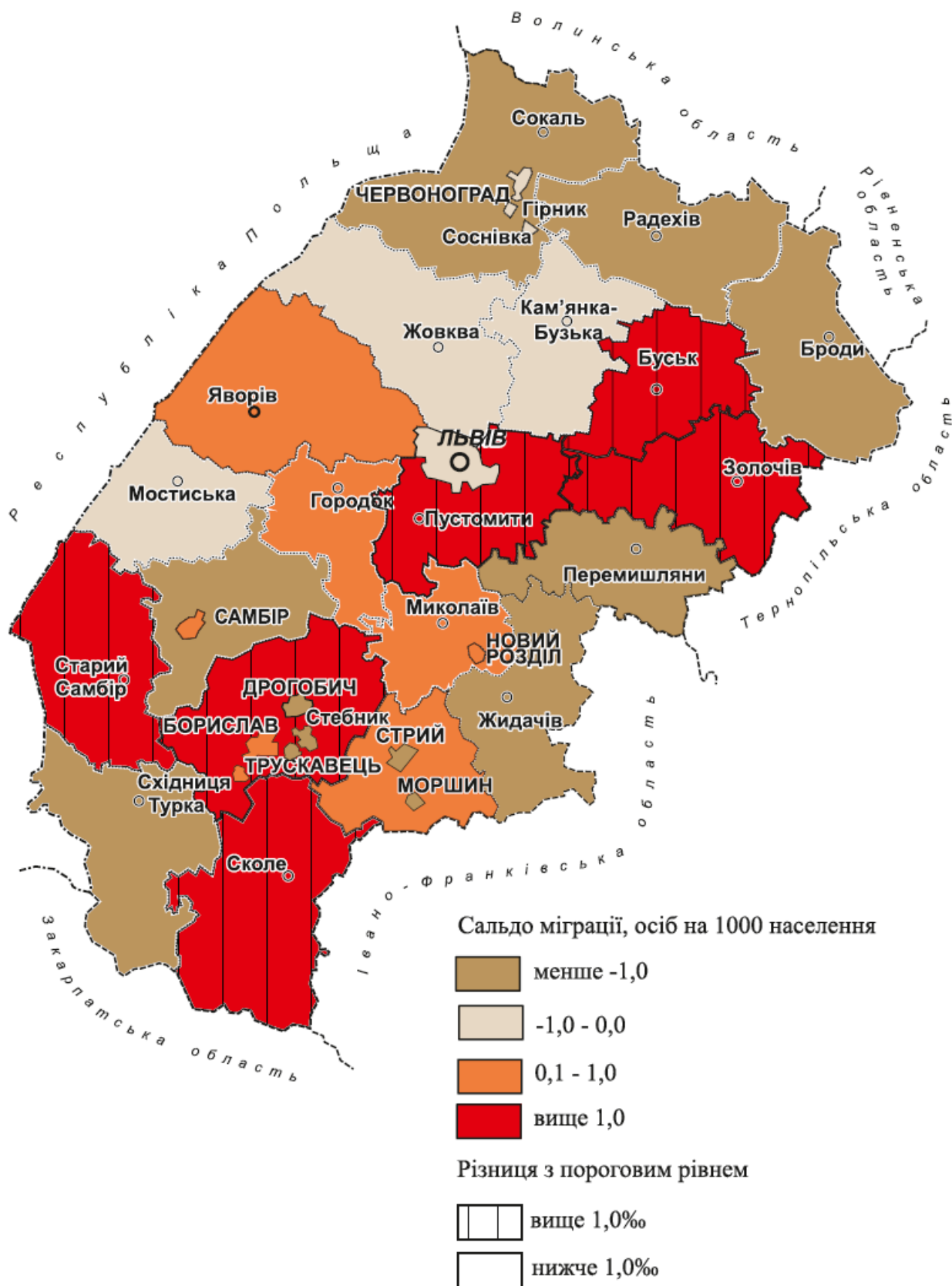
Динаміка рівня шлюбності у Львівській області за 1983–2013 рр.

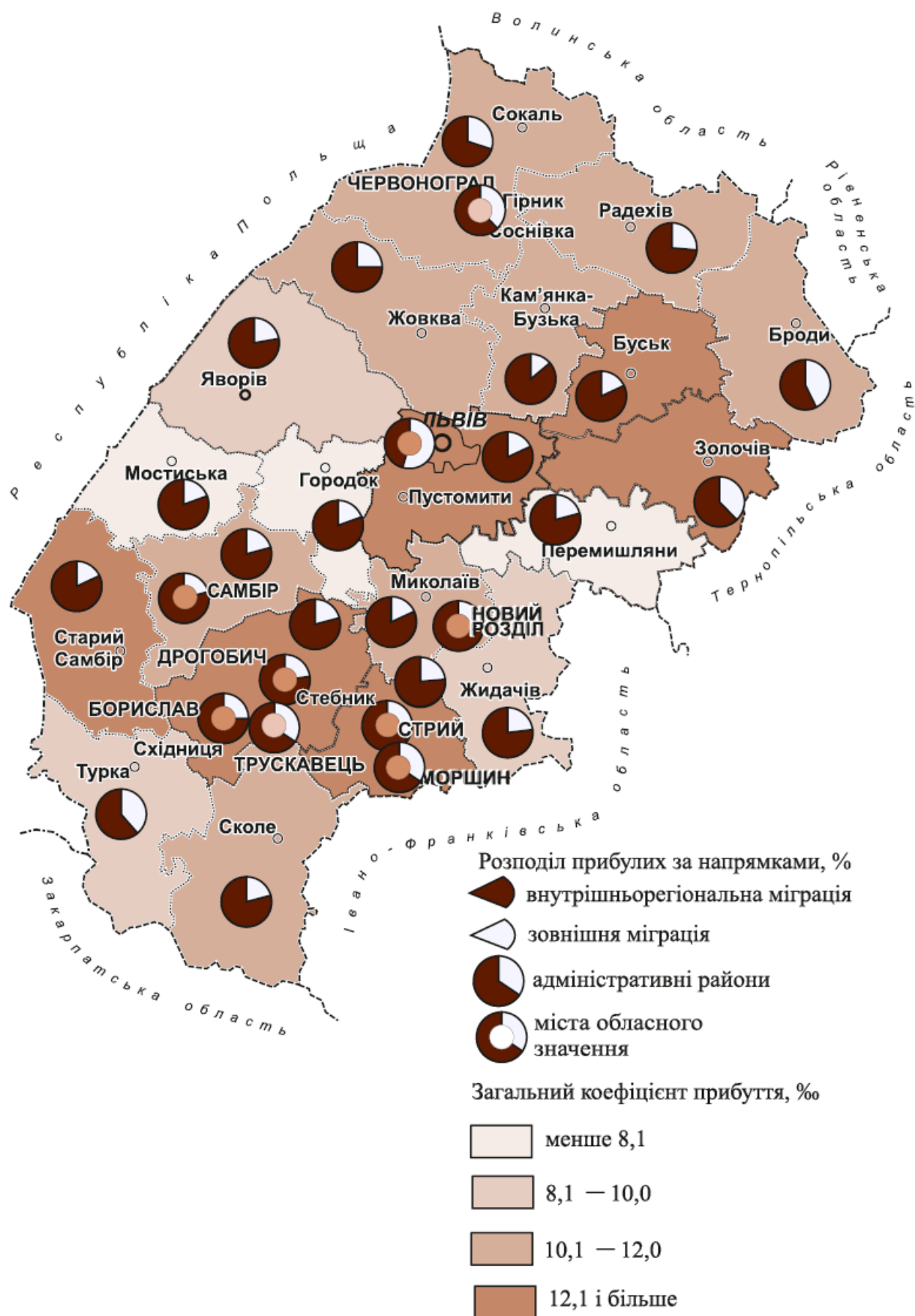
Динаміка рівня розлучуваності у Львівській області за 1983–2013 рр.

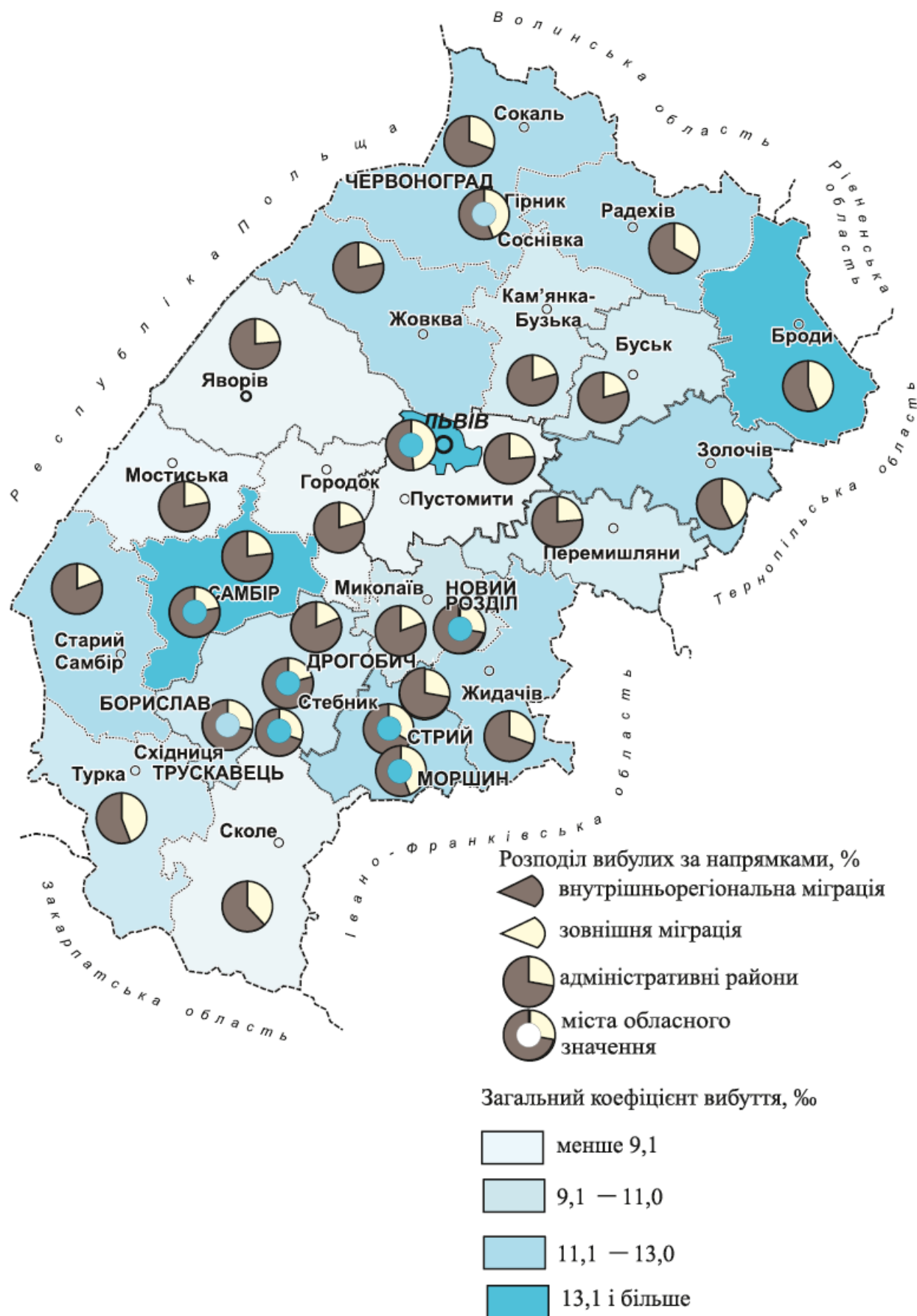
Відносне сальдо міграції населення Львівської області, 2013 р.

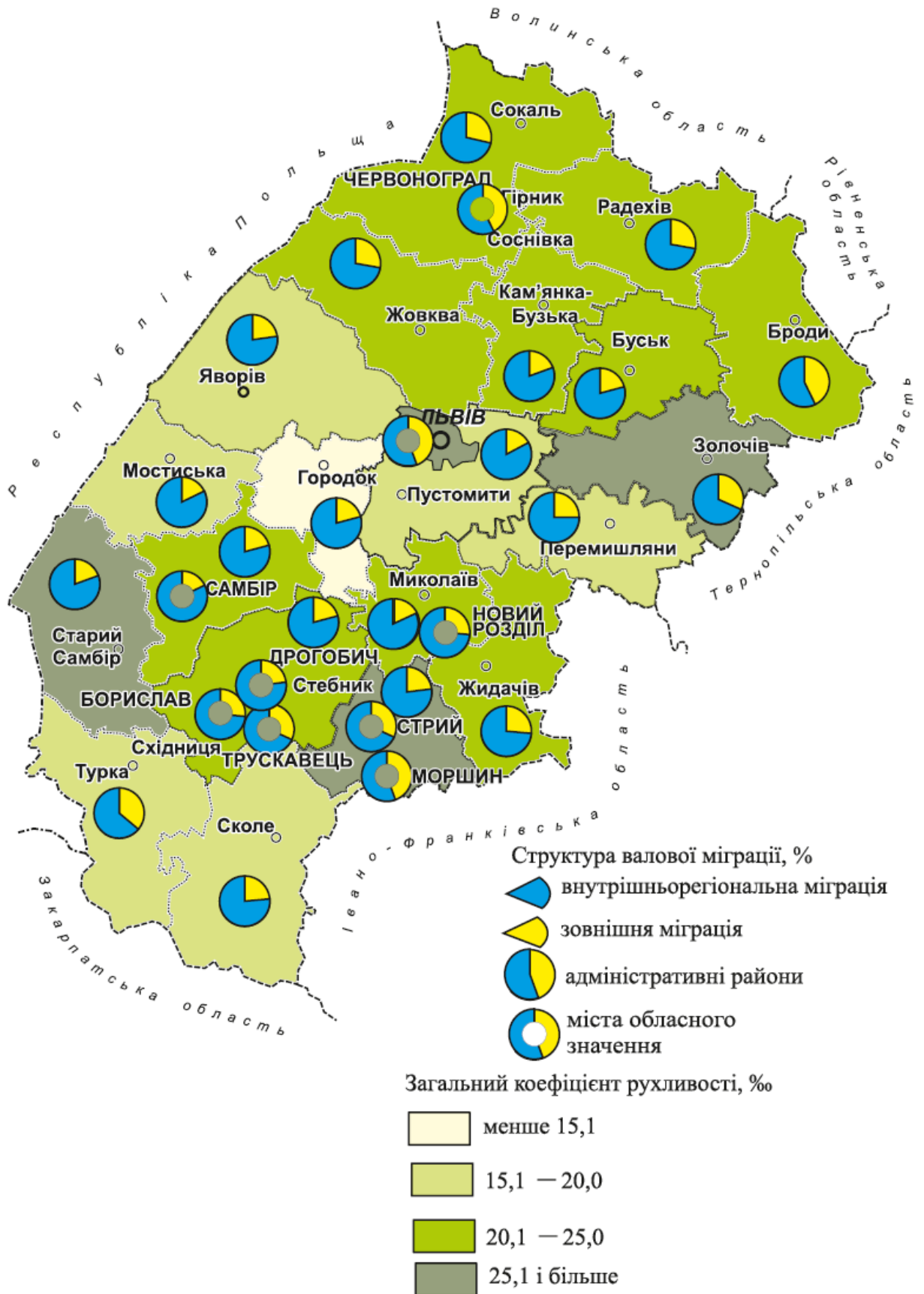
Рівень та структура прибуття у Львівській області, 2013 р.

Рівень та структура вибуття у Львівській області, 2013 р.

**Рівень та структура міграційної активності населення
Львівської області, 2013 р.**

Показники-стимулятори демографічної безпеки населення Львівської області

рік	загальний приріст, скорочення (-), ‰			природний приріст, скорочення (-), ‰			відносне сальдо міграції, ‰			загальний коефіцієнт народжуваності, ‰		
	всього	міське	сільське	всього	міське	сільське	всього	міське	сільське	всього	міське	Сільське
1990	5,8	12,1	-3,7	3,6	5,5	0,7	2,2	6,6	-4,4	14,0	13,7	14,6
1991	4,0	10,1	-5,4	2,4	4,5	-0,9	1,6	5,6	-4,5	13,6	13,1	14,3
1992	2,2	7,0	-5,2	2,0	3,9	-0,9	0,2	3,1	-4,3	13,2	12,6	14,2
1993	0,6	3,0	-3,2	1,1	2,6	-1,3	-0,5	0,4	-1,9	12,5	11,6	13,8
1994	-2,9	-1,9	-4,4	0,0	1,4	-2,1	-2,9	-3,3	-2,3	11,7	10,9	13,0
1995	-3,2	-4,1	-1,8	-0,8	0,5	-2,8	-2,4	-4,6	1,0	11,4	10,6	12,6
1996	-3,9	-5,7	-1,3	-1,1	0,4	-3,5	-2,8	-6,1	2,2	11,1	10,2	12,4
1997	-4,7	-5,8	-3,2	-1,9	-0,2	-4,6	-2,8	-5,6	1,4	10,3	9,6	11,3
1998	-4,0	-5,2	-2,4	-1,5	-0,2	-3,5	-2,5	-5,0	1,1	10,1	9,3	11,3
1999	-4,5	-4,2	-4,8	-3,3	-1,7	-5,5	-1,2	-2,5	0,7	9,1	8,5	10,1
2000	-5,0	-4,8	-5,2	-3,3	-1,9	-5,3	-1,7	-2,9	0,1	8,9	8,2	10,1
2001	-5,3	-3,8	-7,3	-3,7	-2,1	-5,9	-1,6	-1,7	-1,4	8,9	8,7	9,3
2002	-5,1	-2,8	-8,5	-3,8	-2,3	-6,1	-1,3	-0,5	-2,4	9,2	8,9	9,5
2003	-4,9	-1,9	-9,3	-3,8	-2,0	-6,3	-1,1	0,1	-3,0	9,6	9,3	10,0
2004	-3,9	-0,5	-9,0	-3,0	-1,2	-5,7	-0,9	0,7	-3,3	10,1	10,0	10,3
2005	-4,2	-0,2	-10,3	-3,6	-1,6	-6,5	-0,6	1,4	-3,8	10,1	9,9	10,3
2006	-3,4	-0,5	-7,9	-2,9	-1,2	-5,6	-0,5	0,7	-2,3	10,6	10,3	11,0
2007	-3,4	-0,6	-7,7	-2,9	-1,1	-5,7	-0,5	0,5	-2,0	10,7	10,3	11,3
2008	-2,7	-0,5	-6,1	-2,4	-0,9	-4,7	-0,3	0,4	-1,4	11,3	10,8	12,2
2009	-1,3	0,5	-4,1	-1,1	0,3	-3,2	-0,2	0,2	-0,9	11,8	11,1	12,8
2010	-1,9	-1,0	-3,4	-1,6	-0,2	-3,7	0,0	-0,8	0,3	11,2	10,6	12,3
2011	-1,5	-1,1	-2,2	-0,9	0,2	-2,5	-0,6	-1,2	0,4	11,4	10,6	12,6
2012	-0,1	0,8	-1,5	-0,6	0,4	-2,1	0,5	0,5	0,5	11,9	11,1	13,2
2013	-0,9	-0,2	-2,0	-0,8	0,2	-2,5	-0,1	-0,4	0,5	11,6	10,9	12,8

рік	сумарний коефіцієнт народжуваності, осіб			брутто-коефіцієнт відтворення, осіб			очікувана тривалість життя, років		
	всього	міське	сільське	всього	міське	сільське	всього	міське	сільське
1990	1,9	1,7	2,3	0,927	0,827	1,126	71,8	72,3	71,6
1991	1,9	1,7	2,3	0,922	0,823	1,120	71,1	71,6	71,0
1992	1,8	1,6	2,3	0,874	0,772	1,127	70,7	71,3	69,9
1993	1,8	1,5	2,2	0,875	0,724	1,080	70,5	71,1	70,5
1994	1,7	1,4	2,1	0,826	0,677	1,027	70,7	71,0	70,1
1995	1,6	1,4	2,0	0,775	0,677	0,971	70,1	70,3	69,7
1996	1,6	1,4	1,9	0,771	0,676	0,913	69,8	70,2	69,3
1997	1,5	1,3	1,8	0,726	0,629	0,872	69,9	70,2	69,3
1998	1,5	1,3	1,7	0,725	0,627	0,823	70,2	70,8	69,3
1999	1,3	1,2	1,5	0,631	0,581	0,729	70,7	71,2	70,0
2000	1,3	1,1	1,5	0,636	0,538	0,735	70,5	71,0	69,8
2001	1,2	1,1	1,4	0,581	0,533	0,678	70,5	70,6	69,8
2002	1,3	1,2	1,4	0,627	0,576	0,679	70,3	70,5	69,6
2003	1,3	1,2	1,5	0,633	0,582	0,725	70,6	71,0	70,1
2004	1,4	1,3	1,5	0,659	0,612	0,746	70,7	71,1	70,1
2005	1,3	1,1	1,5	0,663	0,620	0,743	70,6	71,1	69,9
2006	1,4	1,3	1,6	0,670	0,621	0,763	70,7	71,3	69,7
2007	1,4	1,3	1,6	0,690	0,632	0,796	70,7	71,5	69,5
2008	1,5	1,3	1,7	0,706	0,638	0,828	70,6	71,5	69,3
2009	1,5	1,4	1,8	0,729	0,654	0,863	71,6	72,4	70,4
2010	1,5	1,3	1,8	0,726	0,651	0,856	72,6	73,5	71,3
2011	1,5	1,3	1,8	0,720	0,638	0,858	73,1	73,8	72,1
2012	1,6	1,4	1,8	0,765	0,676	0,909	73,2	73,8	72,2
2013	1,5	1,4	1,8	0,757	0,678	0,879	73,3	74,1	72,1

Показники-дестимулятори демографічної безпеки населення Львівської області

рік	загальний коефіцієнт смертності, ‰			коефіцієнт смертності дітей до 1 року, ‰			частка осіб старше 60 р., %			демографічне навантаження, %		
	всього	міське	сільське	всього	міське	сільське	всього	міське	сільське	всього	міське	сільське
1990	10,4	8,2	13,9	12,8	11,7	14,4	17	13	22	79	66	101
1991	11,2	8,6	15,2	13,5	11,9	15,7	17	13	22	79	67	102
1992	11,2	8,7	15,1	14,8	13,2	17,2	17	14	23	80	68	103
1993	11,4	9,0	15,1	13,8	11,7	16,6	18	14	23	81	68	103
1994	11,7	9,5	15,1	13,7	11,4	16,8	18	14	23	81	69	103
1995	12,2	10,1	15,4	14,8	12,3	17,9	18	14	23	81	69	102
1996	12,2	9,8	15,9	16,5	14,1	19,5	18	15	23	80	69	101
1997	12,2	9,8	15,9	13,5	12,1	15,3	19	15	24	80	68	100
1998	11,6	9,5	14,8	13,4	12,0	15,1	19	16	24	78	69	97
1999	12,4	10,2	15,6	14,7	13,7	16,0	19	16	18	76	65	95
2000	12,2	10,1	15,4	12,2	11,0	13,8	19	16	23	74	63	92
2001	12,6	10,8	15,2	12,3	11,0	13,9	20	17	24	73	62	90
2002	13,0	11,2	15,6	9,0	7,3	11,4	19	17	23	70	60	87
2003	13,4	11,3	16,3	8,3	8,2	8,4	19	16	23	69	59	85
2004	13,1	11,2	16,0	10,0	9,3	11,0	19	17	23	67	58	82
2005	13,7	11,5	16,8	8,3	7,6	9,4	19	17	22	66	58	80
2006	13,5	11,5	16,6	7,8	6,7	9,4	19	17	22	65	58	78
2007	13,6	11,4	17,0	10,5	9,7	11,6	19	17	22	65	58	76
2008	13,7	11,7	16,9	8,8	8,2	9,5	19	17	22	64	58	75
2009	12,9	10,8	16,0	7,9	7,9	8,0	19	18	21	64	59	74
2010	12,8	10,8	16,0	9,2	8,6	10,0	19	18	21	65	60	73
2011	12,3	10,4	15,1	9,4	9,8	8,9	19	18	21	65	61	72
2012	12,5	10,7	15,2	7,7	8,2	7,1	19	19	21	66	62	72
2013	12,5	10,6	15,3	8,3	8,7	7,8	20	19	20	67	64	72

Показники демографічної безпеки населення районів і міст обласного значення Львівської області у 2013 р.

райони і міста	загальний приріст, скорочення (-), ‰	природний приріст, скорочення (-), ‰	відносне сальдо міграції, ‰	загальний коефіцієнт народжуваності, ‰	сумарний коефіцієнт народжуваності, осіб	брутто-коефіцієнт відтворення, осіб	очікувана тривалість життя, років	загальний коефіцієнт смертності, ‰	коефіцієнт смертності дітей до 1 року, ‰	частка осіб старше 60 р., %	демографічне навантаження, %
Бродівський	-5,9	-3,9	-2,0	11,7	1,64	0,810	70,55	15,6	6,9	20,6	74,8
Буський	0,3	-1,8	2,1	13,0	1,77	0,822	70,64	14,9	10,0	20,3	74,1
Городоцький	-1,8	-2,4	0,6	12,2	1,63	0,786	71,46	14,6	6,9	19,7	70,9
Дрогобицький	0,6	-2,9	3,5	11,8	1,64	0,795	72,23	14,7	6,8	19,8	72,6
Жидачівський	-9,5	-6,7	-2,8	10,4	1,55	0,741	71,90	17,1	9,4	23,3	77,1
Жовківський	1,3	1,4	-0,1	13,9	1,78	0,917	72,28	12,5	8,5	17,5	66,8
Золочівський	-2,2	-3,5	1,3	11,4	1,55	0,745	71,61	15,0	8,8	20,0	69,7
Кам'янка-Бузький	-1,0	-0,8	-0,2	13,2	1,80	0,885	71,06	14,0	11,9	18,8	70,4
Миколаївський	-0,3	-0,6	0,3	12,7	1,77	0,862	72,12	13,3	13,6	19,3	71,2
Мостиський	-0,2	0,0	-0,2	14,0	1,86	0,885	72,26	14,0	5,0	18,7	71,0
Перемишлянський	-9,3	-7,0	-2,3	12,1	1,84	0,914	70,38	19,0	4,2	24,5	83,7
Пустомитівський	7,0	-0,8	7,8	12,1	1,61	0,781	72,36	12,9	8,7	19,6	71,3
Радехівський	-4,4	-3,2	-1,2	11,5	1,67	0,775	70,97	14,7	12,3	20,6	75,2
Самбірський	-4,7	-1,7	-3,0	12,5	1,67	0,851	72,35	14,2	10,4	18,8	69,5
Сколівський	2,6	-0,1	2,7	15,0	2,06	0,988	69,55	15,2	7,0	18,9	77,6
Сокальський	-3,0	-1,5	-1,5	12,0	1,70	0,823	72,23	13,5	8,9	19,8	71,0
Старосамбірський	1,5	-1,7	3,2	12,4	1,65	0,893	72,89	14,1	4,2	20,7	70,7
Стрийський	0,4	-0,4	0,8	12,2	1,70	0,836	73,60	12,6	5,3	20,0	70,8
Турківський	-1,0	1,4	-2,4	16,0	2,37	1,150	69,66	14,6	4,9	19,2	80,9
Яворівський	4,4	4,0	0,4	14,2	1,91	0,908	73,57	10,3	8,5	16,0	66,8
м. Львів	-0,9	-0,2	-0,7	10,4	1,31	0,627	74,32	10,6	8,6	19,8	65,0
м. Борислав	-1,4	-1,8	0,4	11,2	1,58	0,779	70,34	13,0	18,5	19,8	72,9
м. Дрогобич	-2,2	-0,6	-1,6	9,4	1,20	0,582	74,31	10,0	8,6	19,2	62,1
м. Моршин	-5,3	-3,1	-2,2	8,9	1,16	0,608	72,71	12,0	0,0	21,0	74,0
м. Новий Розділ	2,7	2,6	0,1	11,2	1,36	0,668	72,44	8,5	15,5	16,4	61,0
м. Самбір	-0,6	-1,3	0,7	10,4	1,32	0,622	71,81	11,7	19,2	18,3	65,4
м. Стрий	-4,9	-1,7	-3,2	10,2	1,36	0,667	72,01	11,9	3,3	17,8	61,2
м. Трускавець	-6,2	0,2	-6,4	10,9	1,58	0,770	73,65	10,5	4,4	21,6	69,2
м. Червоноград	-1,1	-0,8	-0,3	11,0	1,43	0,745	71,86	11,8	2,2	18,6	63,6

Стандартизовані показники та інтегральний показник демографічної безпеки Львівської області

рік	Міські поселення та сільська місцевість											
	загальний приріст, скорочення (-), ‰	природний приріст, скорочення (-), ‰	відносне сальдо міграції, ‰	загальний коефіцієнт народжуваності, ‰	сумарний коефіцієнт народжуваності, осіб	брутто-коефіцієнт відтворення, осіб	очікувана тривалість життя, років	агальний коефіцієнт смертності, ‰	смертність дітей до 1 року, ‰	частка осіб старше 60 р., %	демографічне навантаження, %	інтегральний показник безпеки
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1990	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	0,559	1,000	0,420	1,000	0,118	0,722
1991	0,838	0,838	0,882	0,922	1,000	0,986	0,357	0,758	0,341	0,910	0,118	0,624
1992	0,676	0,784	0,596	0,843	0,857	0,847	0,264	0,758	0,193	0,790	0,059	0,485
1993	0,532	0,662	0,453	0,706	0,857	0,850	0,203	0,697	0,307	0,716	0,000	0,519
1994	0,216	0,514	-0,016	0,549	0,714	0,708	0,243	0,606	0,318	0,653	0,000	0,384
1995	0,189	0,405	0,083	0,490	0,571	0,561	0,087	0,455	0,193	0,578	0,000	0,311
1996	0,126	0,365	0,000	0,431	0,571	0,549	0,000	0,455	0,000	0,493	0,059	0,256
1997	0,054	0,257	0,002	0,275	0,429	0,419	0,023	0,455	0,341	0,394	0,059	0,122
1998	0,117	0,311	0,054	0,235	0,429	0,416	0,101	0,636	0,352	0,299	0,176	0,231
1999	0,072	0,068	0,318	0,039	0,143	0,145	0,249	0,394	0,205	0,257	0,294	0,161
2000	0,027	0,068	0,222	0,000	0,143	0,159	0,180	0,455	0,489	0,149	0,412	0,199
2001	0,000	0,014	0,250	0,000	0,000	0,000	0,197	0,333	0,477	0,000	0,471	0,144
2002	0,018	0,000	0,301	0,059	0,143	0,133	0,148	0,212	0,852	0,114	0,647	0,216
2003	0,036	0,000	0,341	0,137	0,143	0,150	0,232	0,091	0,932	0,193	0,725	0,245
2004	0,126	0,108	0,380	0,235	0,286	0,225	0,243	0,182	0,739	0,199	0,801	0,263
2005	0,099	0,027	0,440	0,235	0,143	0,237	0,226	0,000	0,932	0,238	0,876	0,284
2006	0,171	0,122	0,460	0,333	0,286	0,257	0,241	0,061	0,989	0,261	0,925	0,280
2007	0,171	0,122	0,460	0,353	0,286	0,315	0,252	0,030	0,682	0,233	0,957	0,259
2008	0,234	0,189	0,499	0,471	0,429	0,361	0,229	0,000	0,875	0,214	0,982	0,381
2009	0,360	0,365	0,519	0,569	0,429	0,428	0,507	0,242	0,977	0,226	1,000	0,460
2010	0,306	0,297	0,559	0,451	0,433	0,419	0,794	0,273	0,830	0,168	0,966	0,441
2011	0,342	0,392	0,440	0,490	0,411	0,402	0,951	0,424	0,807	0,117	0,939	0,454
2012	0,468	0,432	0,658	0,588	0,540	0,532	0,965	0,364	1,000	0,079	0,898	0,506
2013	0,396	0,405	0,539	0,529	0,503	0,509	1,000	0,364	0,932	0,055	0,835	0,497

рік	Міські поселення											
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1990	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	0,531	1,000	0,324	1,000	0,266	0,756
1991	0,888	0,872	0,921	0,891	1,000	0,986	0,359	0,886	0,297	0,959	0,177	0,658
1992	0,715	0,795	0,722	0,800	0,833	0,813	0,282	0,857	0,122	0,903	0,089	0,503
1993	0,492	0,628	0,508	0,618	0,667	0,650	0,223	0,771	0,324	0,869	0,089	0,457
1994	0,218	0,474	0,221	0,491	0,500	0,490	0,192	0,629	0,365	0,839	0,000	0,384
1995	0,095	0,359	0,118	0,436	0,500	0,490	0,026	0,457	0,243	0,797	0,000	0,299
1996	0,006	0,346	0,000	0,364	0,500	0,486	0,000	0,543	0,000	0,738	0,000	0,244
1997	0,000	0,269	0,042	0,255	0,333	0,327	0,008	0,543	0,270	0,663	0,089	0,238
1998	0,034	0,269	0,089	0,200	0,333	0,320	0,154	0,629	0,284	0,590	0,000	0,249
1999	0,089	0,077	0,285	0,055	0,167	0,163	0,256	0,429	0,054	0,565	0,355	0,170
2000	0,056	0,051	0,252	0,000	0,000	0,017	0,205	0,457	0,419	0,458	0,532	0,206
2001	0,112	0,026	0,348	0,091	0,000	0,000	0,110	0,257	0,419	0,365	0,621	0,199
2002	0,168	0,000	0,439	0,127	0,167	0,146	0,069	0,143	0,919	0,400	0,799	0,279
2003	0,218	0,038	0,486	0,200	0,167	0,167	0,190	0,114	0,797	0,418	0,865	0,238
2004	0,296	0,141	0,533	0,327	0,333	0,269	0,226	0,143	0,649	0,403	0,932	0,330
2005	0,313	0,090	0,588	0,309	0,000	0,296	0,236	0,057	0,878	0,397	0,987	0,346
2006	0,296	0,141	0,533	0,382	0,333	0,299	0,282	0,057	1,000	0,370	1,000	0,330
2007	0,291	0,154	0,518	0,382	0,333	0,337	0,338	0,086	0,595	0,316	0,986	0,332
2008	0,296	0,179	0,510	0,473	0,333	0,357	0,331	0,000	0,797	0,271	0,967	0,388
2009	0,352	0,333	0,494	0,527	0,500	0,412	0,562	0,257	0,838	0,150	0,887	0,433
2010	0,268	0,269	0,416	0,436	0,412	0,401	0,833	0,257	0,743	0,166	0,829	0,405
2011	0,263	0,321	0,384	0,436	0,377	0,357	0,915	0,371	0,581	0,103	0,730	0,386
2012	0,369	0,346	0,518	0,527	0,517	0,486	0,928	0,286	0,797	0,048	0,620	0,410
2013	0,313	0,321	0,447	0,491	0,493	0,493	1,000	0,314	0,730	0,000	0,480	0,442

рік	Сільська місцевість											
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1990	0,733	1,000	0,011	1,000	1,000	0,998	0,805	1,000	0,411	0,339	0,064	0,412
1991	0,544	0,778	0,000	0,943	1,000	0,984	0,586	0,581	0,306	0,268	0,032	0,507
1992	0,567	0,778	0,023	0,925	1,000	1,000	0,202	0,613	0,185	0,187	0,000	0,451
1993	0,789	0,722	0,375	0,849	0,889	0,895	0,421	0,613	0,234	0,137	0,000	0,506
1994	0,656	0,611	0,323	0,698	0,778	0,777	0,295	0,613	0,218	0,102	0,000	0,435
1995	0,944	0,514	0,818	0,623	0,667	0,653	0,144	0,516	0,129	0,073	0,032	0,308
1996	1,000	0,417	1,000	0,585	0,556	0,523	0,003	0,355	0,000	0,060	0,064	0,373
1997	0,789	0,264	0,874	0,377	0,444	0,432	0,014	0,355	0,339	0,049	0,096	0,232
1998	0,878	0,417	0,835	0,377	0,333	0,323	0,000	0,710	0,355	0,043	0,192	0,379
1999	0,611	0,139	0,765	0,151	0,111	0,114	0,233	0,452	0,282	1,000	0,256	0,283
2000	0,567	0,167	0,676	0,151	0,111	0,127	0,171	0,516	0,460	0,055	0,352	0,232
2001	0,333	0,083	0,458	0,000	0,000	0,000	0,171	0,581	0,452	0,000	0,416	0,208
2002	0,200	0,056	0,308	0,038	0,000	0,002	0,110	0,452	0,653	0,094	0,512	0,202
2003	0,111	0,028	0,219	0,132	0,111	0,105	0,298	0,226	0,895	0,166	0,592	0,179
2004	0,144	0,111	0,174	0,189	0,111	0,151	0,271	0,323	0,685	0,190	0,660	0,223
2005	0,000	0,000	0,100	0,189	0,111	0,145	0,199	0,065	0,815	0,245	0,737	0,212
2006	0,267	0,125	0,323	0,321	0,222	0,189	0,154	0,129	0,815	0,315	0,802	0,272
2007	0,289	0,111	0,368	0,377	0,222	0,263	0,079	0,000	0,637	0,357	0,858	0,304
2008	0,467	0,250	0,457	0,547	0,333	0,334	0,024	0,032	0,806	0,399	0,906	0,277
2009	0,689	0,458	0,531	0,660	0,444	0,412	0,373	0,323	0,927	0,513	0,929	0,537
2010	0,767	0,389	0,710	0,566	0,414	0,396	0,685	0,323	0,766	0,496	0,972	0,557
2011	0,900	0,556	0,725	0,623	0,399	0,401	0,966	0,613	0,855	0,528	0,993	0,655
2012	0,978	0,611	0,740	0,736	0,499	0,514	1,000	0,581	1,000	0,565	1,000	0,721
2013	0,922	0,556	0,740	0,660	0,440	0,448	0,955	0,548	0,944	0,607	0,994	0,681

Стандартизовані показники та коефіцієнт демографічної безпеки у районах і містах обласного значення Львівської області у 2013 р.

райони і міста	інтегральний показник безпеки	загальний приріст, скорочення (-), ‰	природний приріст, скорочення (-), ‰	відносне сальдо міграції, ‰	загальний коефіцієнт народжуваності, ‰	сумарний коефіцієнт народжуваності, осіб	брутто-коефіцієнт відтворення, осіб	очікувана тривалість життя, років	загальний коефіцієнт смертності, ‰	коефіцієнт смертності дітей до 1 року, ‰	частка осіб старше 60 р., %	демографічне навантаження, %
Яворівський	0,730	0,842	1,000	0,479	0,746	0,623	0,575	0,844	0,829	0,557	1,000	0,743
Жовківський	0,626	0,655	0,766	0,444	0,704	0,515	0,590	0,573	0,619	0,557	0,824	0,744
Мостиський	0,583	0,564	0,633	0,437	0,718	0,582	0,532	0,569	0,476	0,740	0,682	0,562
Пустомитівський	0,567	1,000	0,563	1,000	0,451	0,371	0,350	0,590	0,581	0,547	0,576	0,549
Стрийський	0,566	0,600	0,598	0,507	0,465	0,448	0,447	0,849	0,610	0,724	0,529	0,571
Старосамбірський	0,556	0,667	0,480	0,676	0,493	0,408	0,547	0,700	0,467	0,781	0,447	0,576
Сколівський	0,546	0,733	0,622	0,641	0,859	0,747	0,714	0,000	0,362	0,635	0,659	0,270
Миколаївський	0,509	0,558	0,584	0,472	0,535	0,506	0,493	0,539	0,543	0,292	0,612	0,551
Кам'янка-Бузький	0,500	0,515	0,560	0,437	0,606	0,528	0,534	0,317	0,476	0,380	0,671	0,589
Червоноград	0,493	0,509	0,557	0,430	0,296	0,224	0,288	0,484	0,686	0,885	0,694	0,887
Дрогобицький	0,490	0,612	0,370	0,697	0,408	0,397	0,375	0,562	0,410	0,646	0,553	0,491
Новий Розділ	0,474	0,739	0,876	0,458	0,324	0,168	0,152	0,605	1,000	0,193	0,953	1,000
Сокальський	0,474	0,394	0,496	0,345	0,437	0,446	0,424	0,563	0,524	0,536	0,553	0,561
Городоцький	0,463	0,467	0,415	0,493	0,465	0,386	0,358	0,400	0,419	0,641	0,565	0,565
Буський	0,457	0,594	0,467	0,599	0,577	0,505	0,423	0,228	0,390	0,479	0,494	0,423
Самбірський	0,456	0,291	0,483	0,239	0,507	0,425	0,474	0,587	0,457	0,458	0,671	0,626
Дрогобич	0,455	0,442	0,585	0,338	0,070	0,035	0,000	0,998	0,857	0,552	0,624	0,952
Трускавець	0,451	0,200	0,653	0,000	0,282	0,350	0,332	0,859	0,810	0,771	0,341	0,641
Золочівський	0,419	0,442	0,312	0,542	0,352	0,321	0,286	0,432	0,381	0,542	0,529	0,616
Турківський	0,413	0,515	0,762	0,282	1,000	1,000	1,000	0,023	0,419	0,745	0,624	0,123
Львів	0,409	0,521	0,618	0,401	0,211	0,122	0,079	1,000	0,800	0,552	0,553	0,823
Самбір	0,399	0,539	0,517	0,500	0,211	0,130	0,071	0,473	0,695	0,000	0,729	0,807
Стрий	0,389	0,279	0,481	0,225	0,183	0,165	0,150	0,516	0,676	0,828	0,788	0,994
Радохівський	0,365	0,309	0,346	0,366	0,366	0,421	0,339	0,297	0,410	0,359	0,459	0,375
Бродівський	0,349	0,218	0,278	0,310	0,394	0,399	0,402	0,209	0,324	0,641	0,459	0,395
Моршин	0,343	0,255	0,351	0,296	0,000	0,000	0,047	0,662	0,667	1,000	0,412	0,428
Борислав	0,323	0,491	0,475	0,479	0,324	0,351	0,346	0,166	0,571	0,036	0,553	0,477
Жидачівський	0,237	0,000	0,027	0,254	0,211	0,326	0,280	0,493	0,181	0,510	0,141	0,294
Перемишлянський	0,231	0,012	0,000	0,289	0,451	0,565	0,585	0,174	0,000	0,781	0,000	0,000

Показники демографічної безпеки населення України

рік	Показники-стимулятори							Показники-дестимулятори			
	загальний приріст, скорочення (-), ‰	природний приріст, скорочення (-), ‰	відносне сальдо міграції, ‰	загальний коефіцієнт народжуваності, ‰	сумарний коефіцієнт народжуваності, осіб	брутто-коефіцієнт відтворення, осіб	очікувана тривалість життя, років	загальний коефіцієнт смертності, ‰	коефіцієнт смертності дітей до 1 року, ‰	частка осіб старше 60 р., %	демографічне навантаження, %
1990	2,0	0,5	1,5	12,6	1,844	0,895	70,4	12,1	12,8	18,7	79,38
1991	2,2	-0,8	3,0	12,1	1,773	0,875	70,7	12,9	13,9	18,8	79,58
1992	3,6	-2,0	5,6	11,4	1,674	0,827	69,3	13,4	14,0	18,7	79,91
1993	-2,5	-3,5	1,0	10,7	1,563	0,777	68,7	14,2	14,9	18,5	80,00
1994	-7,4	-4,7	-2,7	10,0	1,470	0,728	68,0	14,7	14,5	18,4	79,88
1995	-8,4	-5,8	-2,6	9,6	1,397	0,679	67,2	15,4	14,7	18,6	79,71
1996	-9,4	-6,0	-3,4	9,2	1,332	0,629	66,9	15,2	14,3	19,0	79,43
1997	-8,8	-6,2	-2,6	8,7	1,270	0,630	67,4	14,9	14,0	19,6	79,00
1998	-9,0	-6,0	-3,0	8,4	1,207	0,583	68,1	14,4	12,8	20,2	77,75
1999	-9,8	-7,1	-2,7	7,8	1,121	0,534	68,3	14,9	12,8	20,7	75,90
2000	-10,3	-7,6	-2,7	7,8	1,110	0,531	67,9	15,4	11,9	21,1	73,70
2001	-10,7	-7,6	-3,1	7,7	1,085	0,532	68,3	15,3	11,3	21,4	72,38
2002	-8,3	-7,6	-0,7	8,1	1,095	0,532	68,3	15,7	10,3	21,3	69,98
2003	-8,0	-7,5	-0,5	8,5	1,147	0,555	68,2	16,0	9,6	21,0	68,07
2004	-7,2	-7,0	-0,2	9,0	1,192	0,578	68,2	16,0	9,5	20,8	66,88
2005	-7,5	-7,6	0,1	9,0	1,211	0,587	68,0	16,6	10,0	20,4	65,65
2006	-6,4	-6,4	0,3	9,8	1,254	0,609	68,1	16,2	9,8	20,3	65,12
2007	-5,8	-6,2	0,4	10,2	1,317	0,640	68,2	16,4	11,0	20,3	64,88
2008	-5,0	-5,3	0,3	11,0	1,390	0,674	68,3	16,3	10,0	20,4	65,06
2009	-3,9	-4,2	0,3	11,1	1,453	0,703	69,3	15,3	9,4	20,7	65,87
2010	-4,0	-4,4	0,4	10,8	1,445	0,699	70,4	15,2	9,1	20,9	66,60
2011	-3,2	-3,5	0,4	11,0	1,459	0,706	71,0	14,5	9,0	21,2	67,69
2012	-1,8	-3,1	1,3	11,4	1,531	0,741	71,1	14,5	8,4	21,4	68,84
2013	-2,8	-3,5	0,7	11,1	1,506	0,729	71,4	14,6	8,0	21,6	70,23

Показники демографічної безпеки населення областей України у 2013 р.

області	Показники-стимулятори							Показники-дестимулятори			
	загальний приріст, скорочення (-), ‰	природний приріст, скорочення (-), ‰	відносне сальдо міграції, ‰	загальний коефіцієнт народжуваності, ‰	сумарний коефіцієнт народжуваності, осіб	брутто-коефіцієнт відтворення, осіб	очікувана тривалість життя, років	загальний коефіцієнт смертності, ‰	коефіцієнт смертності дітей до 1 року, ‰	частка осіб старше, %	демографічне навантаження, %
Автономна	1,1	-1,5	2,6	12,2	1,666	0,811	71,6	13,7	6,9	21,5	72,08
Вінницька	-5,5	-5,0	-0,5	10,7	1,530	0,740	71,9	15,7	8,0	23,0	74,55
Волинська	1,3	1,0	0,3	14,1	1,856	0,910	71,5	13,1	6,2	17,7	71,01
Дніпропетровська	-4,7	-4,6	-0,1	10,9	1,514	0,737	70,2	15,5	7,6	22,1	70,85
Донецька	-7,2	-6,5	-0,7	9,4	1,320	0,638	70,3	15,9	11,3	24,0	72,39
Житомирська	-5,0	-4,6	-0,4	11,9	1,680	0,818	69,5	16,5	7,7	21,7	73,84
Закарпатська	1,9	2,9	-1,0	14,7	1,926	0,939	71,0	11,8	9,4	16,3	67,28
Запорізька	-5,3	-4,7	-0,6	10,2	1,432	0,701	71,6	14,9	8,2	22,8	71,40
Івано-Франківська	0,2	-0,5	0,7	12,1	1,603	0,773	73,2	12,6	7,9	18,9	67,68
Київська	2,0	-3,9	5,9	11,9	1,640	0,789	70,4	15,8	5,9	21,1	69,87
Кіровоградська	-7,7	-6,0	-1,7	10,7	1,573	0,770	69,9	16,7	11,2	23,5	74,89
Луганська	-7,6	-6,8	-0,8	9,1	1,295	0,614	70,8	15,9	7,3	23,4	70,11
Львівська	-1,0	-0,9	-0,1	11,6	1,552	0,757	73,3	12,5	8,3	19,5	66,80
Миколаївська	-4,4	-3,7	-0,7	11,1	1,545	0,738	70,1	14,8	7,8	21,3	69,94
Одеська	0,5	-1,9	2,4	12,1	1,652	0,790	70,4	14,0	8,3	20,5	69,27
Полтавська	-6,5	-6,8	0,3	9,8	1,402	0,674	71,1	16,6	5,5	23,4	71,25
Рівненська	1,7	2,5	-0,8	15,1	1,998	0,968	71,4	12,6	7,9	16,9	70,83
Сумська	-9,1	-7,8	-1,3	9,1	1,303	0,632	71,0	16,9	6,4	23,5	70,90
Тернопільська	-3,7	-2,7	-1,0	11,0	1,475	0,712	73,6	13,7	6,8	20,7	69,72
Харківська	-2,7	-4,7	2,0	9,7	1,320	0,642	72,1	14,4	7,3	22,2	66,66
Херсонська	-5,3	-3,5	-1,8	11,4	1,599	0,776	70,0	14,9	9,4	21,0	70,46
Хмельницька	-5,3	-4,6	-0,7	11,1	1,606	0,771	71,9	15,7	7,1	22,4	73,87
Черкаська	-7,0	-6,6	-0,4	9,6	1,378	0,669	71,9	16,2	7,3	24,1	73,86
Чернівецька	1,4	-0,1	1,5	12,6	1,630	0,789	73,2	12,7	7,7	19,1	67,95
Чернігівська	-10,3	-9,4	-0,9	9,2	1,374	0,684	70,4	18,6	7,7	25,5	77,49
м. Київ	8,3	1,9	6,4	11,7	1,364	0,661	74,4	9,8	8,2	19,3	62,73
Севастополь (міськрада)	6,4	-2,2	8,6	11,6	1,579	0,738	72,2	13,8	5,4	22,6	73,96

Стандартизовані показники та інтегральний показник демографічної безпеки України

рік	загальний приріст, скорочення (-), ‰	природний приріст, скорочення (-), ‰	відносне сальдо міграції, ‰	загальний коефіцієнт народжуваності, ‰	сумарний коефіцієнт народжуваності, осіб	брутто-коефіцієнт відтворення, осіб	очікувана тривалість життя, років	загальний коефіцієнт смертності, ‰	коефіцієнт смертності дітей до 1 року, ‰	частка осіб старше 60 р., %	демографічне навантаження, %	інтегральний показник безпеки
1990	0,888	1,000	0,544	1,000	1,000	1,000	0,787	1,000	0,304	0,929	0,041	0,606
1991	0,902	0,840	0,711	0,898	0,906	0,944	0,850	0,822	0,145	0,894	0,028	0,530
1992	1,000	0,691	1,000	0,755	0,776	0,812	0,537	0,711	0,130	0,901	0,006	0,419
1993	0,573	0,506	0,489	0,612	0,630	0,676	0,403	0,533	0,000	0,972	0,000	0,481
1994	0,231	0,358	0,078	0,469	0,507	0,540	0,246	0,422	0,058	1,000	0,008	0,237
1995	0,161	0,222	0,089	0,388	0,411	0,405	0,067	0,267	0,029	0,947	0,019	0,186
1996	0,091	0,198	0,000	0,306	0,325	0,270	0,000	0,311	0,087	0,829	0,038	0,259
1997	0,133	0,173	0,089	0,204	0,244	0,271	0,112	0,378	0,130	0,614	0,066	0,210
1998	0,119	0,198	0,044	0,143	0,161	0,142	0,268	0,489	0,304	0,419	0,149	0,218
1999	0,063	0,062	0,078	0,020	0,047	0,006	0,313	0,378	0,304	0,259	0,271	0,116
2000	0,028	0,000	0,078	0,020	0,033	0,000	0,224	0,267	0,435	0,152	0,417	0,197
2001	0,000	0,000	0,033	0,000	0,000	0,001	0,313	0,289	0,522	0,050	0,504	0,199
2002	0,168	0,000	0,300	0,082	0,013	0,002	0,313	0,200	0,667	0,078	0,663	0,251
2003	0,189	0,012	0,322	0,163	0,082	0,065	0,300	0,133	0,768	0,179	0,789	0,190
2004	0,245	0,074	0,356	0,265	0,141	0,128	0,295	0,133	0,783	0,254	0,868	0,274
2005	0,224	0,000	0,389	0,265	0,166	0,153	0,237	0,000	0,710	0,376	0,949	0,333
2006	0,301	0,148	0,411	0,429	0,223	0,214	0,268	0,089	0,739	0,392	0,984	0,338
2007	0,343	0,173	0,422	0,510	0,306	0,299	0,302	0,044	0,565	0,398	1,000	0,344
2008	0,399	0,284	0,411	0,673	0,402	0,392	0,306	0,067	0,710	0,373	0,988	0,408
2009	0,476	0,420	0,411	0,694	0,485	0,472	0,535	0,289	0,797	0,278	0,935	0,517
2010	0,469	0,395	0,422	0,633	0,474	0,461	0,792	0,311	0,841	0,208	0,886	0,517
2011	0,524	0,506	0,422	0,673	0,493	0,480	0,922	0,467	0,855	0,127	0,814	0,535
2012	0,622	0,556	0,522	0,755	0,588	0,577	0,951	0,467	0,942	0,055	0,738	0,535
2013	0,552	0,506	0,456	0,694	0,555	0,544	1,000	0,444	1,000	0,000	0,646	0,579

Стандартизовані показники та інтегральний показник демографічної безпеки областей України у 2013 р.

області	інтегральний показник безпеки	загальний приріст, скорочення (-), ‰	природний приріст, скорочення (-), ‰	відносне сальдо міграції, ‰	загальний коефіцієнт народжуваності, ‰	сумарний коефіцієнт народжуваності, осіб	брутто-коефіцієнт відтворення, осіб	очікувана тривалість життя, років	загальний коефіцієнт смертності, ‰	коефіцієнт смертності дітей до 1 року, ‰	частка осіб старше 60 р., ‰	демографічне навантаження, ‰
Волинська	0,615	0,622	0,846	0,201	0,833	0,798	0,838	0,403	0,625	0,864	0,848	0,439
Рівненська	0,603	0,644	0,967	0,097	1,000	1,000	1,000	0,387	0,682	0,576	0,931	0,451
Чернівецька	0,589	0,629	0,756	0,321	0,583	0,477	0,495	0,762	0,670	0,610	0,699	0,646
Закарпатська	0,571	0,655	1,000	0,077	0,933	0,898	0,919	0,314	0,773	0,322	1,000	0,692
м. Київ	0,553	1,000	0,919	0,794	0,433	0,099	0,134	1,000	1,000	0,525	0,670	1,000
Івано-Франківська	0,548	0,562	0,724	0,239	0,500	0,437	0,450	0,747	0,682	0,576	0,718	0,665
Автономна	0,517	0,609	0,642	0,421	0,517	0,527	0,556	0,430	0,557	0,746	0,437	0,367
Севастополь (міськрада)	0,517	0,894	0,585	1,000	0,417	0,404	0,352	0,560	0,545	1,000	0,312	0,239
Львівська	0,497	0,500	0,691	0,167	0,417	0,366	0,404	0,774	0,693	0,508	0,651	0,724
Київська	0,481	0,658	0,447	0,739	0,467	0,490	0,496	0,183	0,318	0,915	0,475	0,516
Одеська	0,473	0,579	0,610	0,405	0,500	0,507	0,499	0,181	0,523	0,508	0,543	0,557
Тернопільська	0,388	0,350	0,545	0,071	0,317	0,256	0,276	0,847	0,557	0,763	0,523	0,526
Житомирська	0,342	0,282	0,390	0,132	0,467	0,548	0,577	0,000	0,239	0,610	0,410	0,247
Херсонська	0,339	0,268	0,480	0,000	0,383	0,432	0,459	0,106	0,420	0,322	0,492	0,476
Хмельницька	0,338	0,266	0,390	0,103	0,333	0,442	0,444	0,489	0,330	0,712	0,336	0,245
Миколаївська	0,328	0,316	0,463	0,106	0,333	0,356	0,351	0,122	0,432	0,593	0,457	0,511
Дніпропетровська	0,317	0,298	0,390	0,162	0,300	0,312	0,350	0,147	0,352	0,627	0,367	0,450
Вінницька	0,301	0,258	0,358	0,127	0,267	0,334	0,358	0,499	0,330	0,559	0,269	0,199
Запорізька	0,290	0,267	0,382	0,115	0,183	0,195	0,246	0,438	0,420	0,525	0,290	0,412
Харківська	0,278	0,409	0,382	0,369	0,100	0,035	0,080	0,542	0,477	0,678	0,358	0,734
Полтавська	0,244	0,202	0,211	0,202	0,117	0,153	0,171	0,330	0,227	0,983	0,224	0,423
Луганська	0,204	0,143	0,211	0,095	0,000	0,000	0,000	0,263	0,307	0,678	0,225	0,500
Черкаська	0,204	0,173	0,228	0,130	0,083	0,118	0,155	0,483	0,273	0,678	0,147	0,246
Сумська	0,189	0,062	0,130	0,046	0,000	0,011	0,053	0,314	0,193	0,831	0,214	0,446
Донецька	0,143	0,162	0,236	0,100	0,050	0,035	0,069	0,159	0,307	0,000	0,163	0,345
Кіровоградська	0,132	0,139	0,276	0,011	0,267	0,395	0,442	0,075	0,216	0,017	0,216	0,176
Чернігівська	0,098	0,000	0,000	0,089	0,017	0,112	0,198	0,181	0,000	0,610	0,000	0,000

Динаміка інтегрального показника демографічної безпеки областей України

